

**UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET**

IVANA BJELICA

**VERTIKALNA POVEZANOST DRUŠTVENIH POJMOVA U PREDMETU
ISTORIJA KROZ OSNOVNU ŠKOLU**

MASTER RAD

NIKŠIĆ, 2022.godina

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET

IVANA BJELICA

**VERTIKALNA POVEZANOST DRUŠTVENIH POJMOVA U PREDMETU
ISTORIJA KROZ OSNOVNU ŠKOLU**

MASTER RAD

Nikšić, 2022.godina

PODACI I INFORMACIJE O STUDENTU

Ime i prezime studenta: Ivana Bjelica

Datum i mjesto rođenja: 06.08.1987.godine, Nikšić

Osnovne i specijalističke studije: Studijski program za psihologiju

Godina završetka: 2010.godina

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv master studija: Master studije psihologije

Naslov rada: „Vertikalna povezanost društvenih pojmova u predmetu Istorija kroz osnovnu školu“

Fakultet/: Filozofski Fakultet

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada: 03.02. 2022.godine

Datum sjednice Vijeća na kojoj je odobren rad: 25.05.2022.godine

Komisija za ocjenu/odbranu rada:

1. Prof.dr Milica Drobac Pavićević, mentor
2. Prof.dr Dijana Vučković, predsjednik komisije
3. dr Nada Purić, član

Lektor: prof. Dajana Ševaljević

Datum odbrane:

Datum promocije:

IZJAVA O AUTORSTVU

Kandidat **Ivana Bjelica**

Na osnovu člana 22 Zakona o akademskom integritetu, ja, dolje potpisani/potpisana

IZJAVLJUJEM

pod punom krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom „Vertikalna povezanost društvenih pojmova u predmetu Istorija kroz osnovnu školu “ rezultat sopstvenog istraživačkog rada, da nijesam kršio/kršila autorska prava i koristio/koristila intelektualnu svojinu drugih lica i da je navedeni rad moje originalno djelo.

Nikšić, datum _____

Potpis studenta _____

Sažetak

U radu se istražuje vertikalna povezanost društvenih pojmova u predmetu Istorija kroz osnovnu školu, odnosno kroz četiri udžbenika Istorije koja su u zvaničnoj upotrebi (mi smo radili istraživanje vertikalne analize za osmi i deveti razred). Predmet vertikalne analize podrazumijeva: način na koji su društveni pojmovi uvedeni u udžbenike, način definisanja pojmova; utvrđivanje usklađenosti pojmova sa uzrastom učenika i njihovim kognitivnim razvojem; da li udžbenici podstiču upotrebu prethodnih znanja i vještina i da li postoji „pogled unaprijed“. Polazeći od sociokonstruktivističke teorije, od standarda kvaliteta udžbenika, u radu smo koristili analizu sadržaja kojom smo ispitivali vertikalnu povezanost društvenih pojmova. Analiza sadržaja pokazala se kao adekvatna metoda za istraživanje u našem radu i njome smo mogli po određenim kriterijumima i koracima da analiziramo izdvojene pojmove iz udžbenika. U udžbenicima osmog razreda izdvojili smo 232 osnovna pojma, a u udžbeniku devetog razreda izdvojili smo 181 pojam. Svaki pojam posebno smo analizirali na osnovu postavljenih hipoteza i istraživačkih pitanja u radu. Rezultati istraživanja potvrdili su sve postavljene hipoteze. Ne postoji vertikalna povezanost kroz osnovnu školu u predmetu Istorija. Pojmovi koji su uvedeni nijesu na adekvatan način objašnjeni, nijesu prilagođeni uzrastu učenika i veliki broj pojmova nema definiciju. Ni u jednom udžbeniku ne postoji vraćanje na prethodno učeno niti postoji „pogled unaprijed“. Praktične implikacije rada bile bi da udžbenici moraju uvođenjem osnovnih društvenih pojmova da iste uvode na način koji je primjeren uzrastu učenika. Pojmovi treba da budu definisani, dati odgovarajući primjeri, udžbenici treba da na istaknutim mjestima povezuju svakodnevno značenje pojmova sa naučnim pojmovima, treba da uvode „pogled unaprijed“ i navode gdje će određeni pojam biti objašnjen.

Ključni pojmovi: udžbenik, istorija, sistem naučnih pojmova, standardi kvaliteta udžbenika, vertikalna povezanost.

Abstract

The paper investigates the vertical connection of social concepts in the History subject, through elementary school, that is, through four History textbooks that are in official use. The subject of vertical analysis includes the way social concepts are introduced in the textbooks, the way they are defined, whether the concepts are in accordance with the age of the students and their cognitive development, then whether through the textbooks there is a return of students to previous learning and whether there is a "look ahead" ". Starting from socio-constructivist theory, from textbook quality standards, in the paper we used content analysis, which examined the vertical connection of social concepts. Content analysis proved to be an adequate method for research in our work, and with it we were able to analyze selected terms from the textbooks according to certain criteria and steps. In the textbooks of the eighth grade, we selected 232 basic concepts, and in the textbook of the second grade, we selected 181 concepts. We analyzed each term separately based on the hypotheses and research questions in the paper. The results of the research confirmed all the set hypotheses. There is no vertical connection through elementary school in the History subject. The terms introduced are not adequately explained, they are not adapted to the age of the students and a large number of terms have no definition. In none of the textbooks is there a return to what was previously learned, nor is there a "look ahead". The practical implications of the work would be that textbooks must introduce basic social concepts in a way that is appropriate for the age of the students. Concepts should be defined, appropriate examples should be given, textbooks should connect the everyday meaning of concepts with scientific concepts in prominent places, they should introduce a "look ahead" and state where a certain concept will be explained.

Key terms: textbook, history, system of scientific concepts, textbook quality standards, vertical connection.

Sadržaj

Uvod

1. Teorijski dio istraživanja	3
1.1. Udžbenik i njegov značaj	3
1.1.2. Pojmovno određenje udžbenika	4
1.2. Strukturalne komponente udžbenika	8
1.2.1. Standardi kvaliteta sadržaja udžbenika	9
1.2.1.1. Sistem znanja i pojmova u udžbeniku	10
1.2.1.2. Vertikalna povezanost	13
1.2.1.3. Obezbjedivanje bazične pismenosti	14
1.2.1.4. Relevantnost sadržaja za učenike	15
1.2.1.5. Socijalna relevantnost sadržaja udžbenika	16
1.2.2. Standardi kvaliteta didaktičkog oblikovanja udžbenika.....	17
1.2.2.1. Objašnjenje stručnih termina	17
1.2.2.2. Funkcionalna upotreba ikoničkih sredstava izražavanja	18
1.2.2.3. Didaktička vrijednost primjera	19
1.2.2.4. Osnovne smislene veze gradiva.....	20
1.2.2.5. Sekvence integracije gradiva	21
1.3. O prirodi učenja	22
1.3.1. Učenje je rezultat aktivne rekonstrukcije	23
1.3.2. Učenje je zavisno od prethodnih znanja učenika.....	24
1.3.3. Sadržaj je važan za ono što se uči	26
1.4. Uticaj Istorije na intelektualni, afektivni, socijalni i moralni razvoj kod učenika.....	30
1.5. Istraživanja udžbenika u Crnoj Gori	34
2. Metodološki dio istraživanja	36
2.1. Problem i predmet istraživanja.....	36

2.2. Cilj i zadaci istraživanja	37
2.3. Hipoteze istraživanja	38
2.4. Istraživačka pitanja u radu.....	39
2.5. Metode istraživanja	40
2.6. Uzorak istraživanja.....	42
2.7. Postupak analize sadržaja.....	43
3. Analiza i diskusija rezultata istraživanja.....	48
3.1. Kako su pojmovi uvedeni u udžbeniku za osmi razred?.....	48
3.1.1.a Da li su pojmovi dati tako da postoji “pogled unaprijed”	51
3.1.1.b. Povezanost pojmova u udžbeniku za osmi razred sa svakodnevnim značenjem.....	51
3.1.1.c Da li su uvedeni pojmovi u osmom razredu primjereni uzrastu?	52
3.1.1.č Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno gradivo u sedmom razredu ?	53
3.1.2. Kako su pojmovi uvedeni u udžbeniku za 9. razred?.....	54
3.1.2.a. Da li su pojmovi primjereni uzrastu učenika u devetom razredu?.....	56
3.1.2.b. Povezanost pojmova u udžbeniku za 9. razred sa svakodnevnim značenjem	57
3.1.2.c Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno gradivo u osmom razredu ?	58
3.2. Uporedna analiza vertikalne povezanosti iz razreda u razred	59
4. Zaključak.....	62
Literatura	64
Prilozi	

Uvod

Istoriju ćemo tretirati kao nauku, kritičku i konstruktivnu, koja se bavi ljudskom prošlošću u potpunosti i čiji je metod rekonstrukcija prošlosti na osnovu istorijskih izvora, koje ona kritički analizira i interpretira (Coolingwood, 1978 prema Pešikan-Avramović, 1996). Istorija nije običan skup priča o nekim prošlim događajima, niti spisak promjena koje su se događale. Specifičnosti ovog predmeta, koji je jako bitan za učenike osnovne škole, proističu iz njegovog predmeta a predmet Istorije je jedinstven i neponovljiv, zbio se u prošlom vremenu, nije dat istoričaru da može s njim da eksperimentiše, već samo može da zaključuje na osnovu nepotpunih, nikada konačnih, često nesigurnih podataka, koji mogu biti dati u različitim formama (pisanim, usmenim, matrijalnim ostacima prošlih događaja).

Prema Pešikan (2003) škola bi prvenstveno trebala da podstiče intelektualne moći djece za usvajanje, primjenu i razvijanje znanja. U skladu sa navedenim postavlja se pitanje kako da djeca efikasno ovladaju društvenim pojmovima u osnovnoj školi? Pod efikasnim ovladavanjem osnovnih društvenih pojmova iz istorije Pešikan (2003), “podrazumijeva da učenici shvate osnovne principe društvenog ustrojstva i njegovog razvoja, kao i da shvate logiku i principe nastanka društva što uključuje zadovoljavanje potreba i ljudski dogovor o načinu tog zadovoljavanja”. Takođe, učenici bi trebalo da izgrade elementarni sistem društvenih pojmova sa „mnogo otvorenih kopči za koje će moći vezivati buduće proučavanje svakog fenomena ponaosob” (Pešikan, 2003 str.13). Rukovodeći se navodima autorke slažemo se da bi cilj usvajanja društvenih pojmova bio da se omeđi oblast društvenih nauka, da dijete prepozna šta sve spada u ovo područje, da se nađe mjesto za one društvene pojmove koje dijete sreće na ovom nivou školovanja i za one pojmove koje se sresti na višim nivoima školovanja (Pešikan, 2003). Učenje je po definiciji psihološki proces koji se odvija „unutar glave i srca svakog učenika ponaosob” a učenik je taj koji se mora angažovati intelektualno, emocionalno i praktično. Indikatori razvoja naučnih pojmova podrazumijevaju definisanje pojma, attribute koje dijete koristi tokom svrstavanja pojma u klasu, atributi pojma koji su za dijete relevantni i oni koji su irelevantni.

Interakcija učenika s organizovanim sistemima znanja je osnovni činilac njegovog/njihovog saznajnog razvoja. Prema Petrović i Antić (2021), tokom usvajanja povezanog sistema znanja

učenici usvajaju elemente onog oblika mišljenja koje se naziva pojmovnim mišljenjem, naučnim mišljenjem, ekspertskim mišljenjem. Dakle, kada je riječ o svim društvenim pojmovima, Pešikan (2003) naglašava da cilj obrazovanja u osnovnoj školi jeste, između ostalog, da se nađe mjesto za sve društvene pojmove na ovom nivou školovanja a da se ocrtta okvir za sve one koje će dijete sresti na višim nivoima školovanja.

Da bi udžbenik uspješno prezentovao sadržaj potrebno je da posjeduje ugrađene elemente osmišljavanja gradiva (prije učenja novih sadržaja učenicima treba pružiti uvid u cjelinu, zatim prezentovati opšte pojmove, koji predstavljaju osnovu za usvajanje konkretnih znanja, i onda eksplicirati bitne relacije između činjenica koje se izlažu), elemente uočavanja strukture, elemente shvatanja gradiva, i elemente ponavljanja i pregleda gradiva (Weinstein, 1978; Blum, 1981; Cronbach, 1977; prema Pešić, 1998). Značaj onoga što opažaju učenici, kroz fotografije, sheme, slike, crteže je takođe, vrlo bitan. Većina autora smatra da je zahtjev da se prezentacija sadržaja ostvari kroz što veći broj primjera i ilustracija, koje učenici treba da usvoje u toku čitave školske godine, u svakoj nastavnoj jedinici posebno, odnosno u svakoj lekciji, vrlo važan zahtjev. Nastavnici, kao i autori udžbenika trebalo bi jasno da odrede koje činjenice (i koliko činjenica) treba prezentovati da to bude dovoljno za usvajanje određenih generalizacija kao što su pojmovi, definicije, zakoni i slično.

Primarni predmeti kojima se u našem osnovnom obrazovanju počinju sticati znanja o društvu su Priroda i društvo (od I- III razreda osnovne škole), a zatim “Priroda” i “Poznavanje društva” (od IV- VI razreda), koji će uvesti učenike u složenije učenje o društvenim pojmovima, uvodeći ih postepeno od životnih, svakodnevnih pojmova o društvu u naučne pojmove.

Smatramo da je predložena tema jako aktuelna, prvenstveno zbog uloge udžbenika u osnovnoj školi i zbog toga što je učenje aktivna rekonstrukcija znanja. Prema autorki Pešikan (2003) usvajanje sistema znanja kroz proces obrazovanja je preduslov kognitivnog razvoja kroz školsko učenje, a kognitivni razvoj je onaj razvoj koji se ne može realizovati bez škole i zbog toga su škole jako važan činilac u ovom procesu. Osim važnosti dobro osmišljenog udžbenika, Istorija kao predmet, svojim sadržajem, utiče na intelektualni, afektivni, socijalni i moralni razvoj učenika.

1. TEORIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA

1.1. Udžbenik i njegov značaj

Udžbenik je kulturni, akademski, komercijalni i ideološki proizvod. Svrha udžbenika je oduvijek bila da se spoji skup fundamentalnih istina koje svaki učenik mora dobro da zna, činjenice i znanja koja se utvrđuju kao zatvorena, nepromjenjiva i neupitna.

Udžbenik je moćan kulturni artefakt koji sadrži ideje i vrijednosti koje uticajni sektori društva očekuju od učenika da uči i reprodukuje. Udžbenici sadrže mnoge priče, koje nacije biraju da pričaju, o tome kakve su njihove institucije, njihov odnos sa drugim narodima, o tome kako je izgrađena istorija njihovog naroda (Gómez, Solé, Miralles, Sánchez, 2020 prema Foster, 2011).

Kvalitetni udžbenici podrazumijevaju i kvalitetno obrazovanje. Podizanjem kvaliteta udžbenika značajno bi se doprinijelo poboljšanju kvaliteta obrazovanja u cjelini, jer kvalitet udžbenika je veoma važna komponenta opšteg kvaliteta obrazovanja (Ivić, Pešikan, Antić 2008). Ivić u svom udžbeniku „Vodič za dobar udžbenik“ navodi da kada se stvore jednom dobri udžbenici, oni dopijevaju do svake škole, svakog nastavnika i svakog učenika.

Da li je od značaja da za svaki predmet postoji udžbenik i da li sve zemlje imaju udžbenik u onom smislu u kojem mi posmatramo udžbenik, pitanje je kojim se bave istraživači udžbenika i obrazovanja. Pojam „udžbenik“ ne koristi se u velikoj Enciklopediji pedagoške psihologije iz 2008. godine (Salkind & Rasmusen, 2008 prema Antić, 2013), bez obzira na to što se koristi u različitim drugim izvorima, kako bi se približili pojmovi vezani za neke druge oblasti.

Kao što smo već naveli, pitanje da li je neophodno da postoji udžbenik, ne bi trebalo da bude postavljeno ni odvojeno od konkretnih uslova u kojima se obavlja proces obrazovanja u jednoj zemlji. Konkretno, u zemlji u kojoj mi živimo, kao i u okruženju, neophodno je da postoje udžbenici određenog kvaliteta, jer je to u postojećim uslovima jedan od sigurnih i lakše ostvarivih mehanizama obezbjeđivanja kvaliteta obrazovanja u cjelini.

Kakvu ulogu igraju udžbenici, u našoj zemlji i zemljama regiona? U našim zemljama, izdavanje udžbenika je pojava od prvorazrednog nacionalnog i kulturnog značaja. Autori Ivić, Pešikan i Antić (2008) ističu da udžbenik koriste svi, kako učenici tako i oni koji tragaju za nekim podatkom. Navode da udžbenici igraju veliku ulogu u raznim razvojnim periodima života kad

ljudi žele da stiču znanja i umijenja, kad se razvija ličnost, razvija mišljenje, formiraju stavovi, vrijednosti, navike i potrebe

Brojna istraživanja ukazuju na velike mogućnosti koje udžbenik ima kod osposobljavanja učenika za samostalno učenje. Istraživanja pokazuju da repertoar djelovanja udžbenika na intelektualni razvoj učenika nije mali, ali da takođe nije u dovoljnoj mjeri iskorišćen. Dijana Plut (2003), kada govori o značaju udžbenika, navodi da su brojne funkcije udžbenika koje su jako važne, kao što su: 1) nude građevinski materijal za mentalni aparat; 2) uvode nova intelektualna oruđa i operacije; 3) povezuju različite psihičke funkcije; 4) omogućuju uspostavljanje novih veza između starih funkcija i nastanak novih funkcija iz tih spojeva; 5) podržavaju i uspostavljaju praktične aktivnosti, koje prate nastanak viših mentalnih procesa ili su njihov preduslov; 6) kategorišu, modeliraju sadržaj svijesti, grade asimilacione šeme, prikupljaju nova znanja, talože stara iskustva, preuzimaju znanja od prethodnih generacija i dr.

Mnogi udžbenici svojim sadržajem prenose kulturu, nacionalno specifične tekovine, zatim određuju odnos prema knjizi, prema čitanju, prema intelektualnom radu. Da li će neko zavoljeti knjigu, da li će umjeti da se selektivno odnosi prema onome što čita, da li će uspjeti da u ličnom i profesionalnom životu prenese i upotrijebi ono što mu nudi knjiga i udžbenik – možemo sa pravom reći da se iskustvom korišćenja udžbenika izgrađuje kultura korišćenja i služenja knjigom kao jedno od najvažnijih dostignuća u toku školovanja i kao jedna suštinska karakteristika obrazovanog čovjeka. Značaj udžbenika je ogroman.

1.1.2. Pojmovno određenje udžbenika

Autorka Antić (2013) u svom radu navodi važne definicije udžbenika, njegove uloge i funkcije. Takođe, njen rad nam je značajan jer u njemu izlaže koliko su udžbenici u stvari do sada istraživani, koliko se u cijelom obrazovnom sistemu u svijetu posvećuje pažnja istraživanju udžbenika.

Istraživač udžbenika u Francuskoj Šopan (Choppin, 2005 prema Antić, 2013) smatrao je da udžbenik ima četiri funkcije u obrazovnom procesu: „referentan za kurikulum, instrumentalna funkcija, ideološka (kulturalna) i dokumentarna funkcija udžbenika“.

Referentan za kurikulum, prema Antić (2013) odnosi se na to da je udžbenik vrlo često jedini izvor podataka za obrazovni sadržaj, a najčešće glavni izvor. Ovo se odnosi na praktični dio kurikuluma, ili kako bi autorka rekla „operacionalizacija, konkretizacija programa“. Kada govorimo o upotrebi udžbenika u nastavnom procesu, to označava da on nudi metode učenja, nudi aktivnosti rada kao i da strukturira napredovanje u učenju. Treća funkcija podrazumijeva ideološku i kulturalnu ulogu, u smislu da udžbenici odgovaraju vremenu i prostoru u kome su nastali. Ova treća uloga je vrlo važna za socijalizaciju i akulturaciju učenika u procesu učenja. Posljednja, dokumentarna uloga, koja je aktuelna u posljednje vrijeme i koja je veoma važna za učenike sastoji se u tome što se u udžbenicima mogu pronaći zapisi, dokumenti ili ikonička sredstva koja se prezentuju bez dodatog upućivanja onoga ko uči, pa tako podstiču njegovo shvatanje i kritičko mišljenje (Ivić, Pešikan, Antić 2008).

Autori koji su se kod nas bavili istraživanjem udžbenika – Pešikan, Antić, Ivić, Pešić – mnogo su govorili o tome kakva je funkcija udžbenika, koliko on mora da osim transmisije znanja i informacija ostvaruje i druge funkcije. U svojoj citiranoj knjizi Mik (Antić, 2013 prema Mik, 2000) navodi da udžbenik ima više uloga. Vrlo važna uloga je da motiviše učenike za učenje: jer ukoliko su informacije predstavljene na dosadan način, učenici neće biti zainteresovani da ih uče. Kako je u udžbeniku selektovan i definisan sadržaj za nastavu/učenje jednog predmeta, tako je njegova druga funkcija da reprezentuje informacije. Međutim, Mik jasno naglašava da udžbenik nije samo obična zbirka informacija, već prilagođena i adaptirana (mi bismo rekli „didaktički oblikovana“) procesima učenja djece na uzrastu za koji je udžbenik namijenjen.

Uloga udžbenika je da ostvari vezu i da koordiniše sa drugim važnim obrazovnim zahtjevima. Autorka Pešikan (2003) „naglašava da se našoj pedagogiji ustalila formulacija o zahtjevu za horizontalnom i vertikalnom povezanošću sadržaja“ (što je konkretno za naš rad veoma važno). Važna uloga udžbenika je da usmjerava učenike u toku procesa učenja. „To se ostvaruje kroz dva aspekta: tako što se mogu podučavati učenici različitim strategijama učenja (što je posebno značajno za funkciju razvoja djeteta), počevši od strategija rada na tekstu, ali i drugih strategija i tehnika učenja, a drugi aspekt ove funkcije udžbenika je da podrži razvoj samo-procjene procesa

učenja (mi bismo rekli evaluativna funkcija, u kojoj pitanja, nalozi, zadaci (PNZ) imaju ključnu ulogu) (Pešikan, 2003)“.

To što udžbenik omogućava učenicima diferencirano učenje jeste vrlo posebna funkcija udžbenika, a odnosi se na to da udžbenik izlazi u susret različitim potrebama učenja različitih učenika jer svi učenici ne mogu učiti jednako isti tekst. Kako se učenici razlikuju po stilovima učenja, po predznanjima koja donesu u školu, tako se razlikuju i kulturološki, potkulturološki i prema sredinama kojima pripadaju jer tu pripadaju seoska djeca, siromašna djeca, djeca etničkih manjina, djeca sa smetnjama u razvoju (Bauca, 2006; Apple et al., 2009; Bauca, Pavlović-Babić, 2009; Pešikan, Antić, 2011; Vlada Republike Srbije: MPNTR, 2012; Bauca, 2012; Pešikan, 2012 prema Antić, 2013).

Vrlo je važno složiti se sa autorkom Antić (2013) da društvo koje se brzo mijenja i koje zbog tržišta rada zahtijeva brze promjene, „takođe stvara i ambijent u kome postoji dodatno pojačan pritisak na obrazovanje“. Sama ovakva uloga udžbenika nije uobičajena u nastavnom procesu. Adekvatniji izrazi umjesto pojma udžbenik bili bi termini: „izvori za nastavu ili „obrazovni izvori“ – i tu možemo vidjeti da je pojam „udžbenik“ relativan. Istražuje se upotreba novih i drugačijih definicija svih ovih termina, kako bi nastale praktičnije preporuke za unapređenje obrazovanja.

Veoma mali broj naučnika i vrlo malo institucija istražuju probleme udžbenika, a autorka Antić (2013) smatra da je 2010.godina vremenska granica, koja je pokazala da uopšte ne postoji zajednica naučnika koji imaju udžbenik za predmet istraživanja, i takođe očekuje da se ta činjenica promijeni s obzirom na to da je na nacionalnom nivou od strane obrazovnog sistema, počelo veoma intenzivno zanimanje za digitalne udžbenike. Uticajni norveški istraživač Johnsen „smatra da istraživanja udžbenika još nijesu uspostavljena kao posebna univerzitetska disciplina i pored značajnog uticaja koji imaju i relativno duge tradicije ovog fenomena (Johnsen, 2001 prema Antić, 2013)“.

Istraživanja udžbenika istorije se razlikuju od istraživanja drugih udžbenika a u tome prednjače skandinavske zemlje jer Istorija ima svoja osjetljiva područja kao što su „vrednosno, nacionalno, kulturološko oblikovanje i modelovanje mladih“. Mogućnosti udžbenika za kognitivni razvoj

kod učenika, mnogo su veći samim tim jer je moguć doprinos razvoja istorijskog mišljenja kod učenika (Pešikan, 1996, 2003 prema Antić, 2013).

Kako bismo govorili o izgradnji sistema naučnih pojmova, neophodno je da definišemo udžbenik i odredimo njegovu ulogu u izgradnji pojmova. Udžbenik u praksi našeg izdavaštva javljao se u dvije funkcije. Jedan od prvih zahtjeva bio je da udžbenik pokriva školski program u cjelini i za mnoge nastavnike i za sve učenike udžbenik je bio jedini oblik školskog programa sa kojim su dolazili u dodir. Udžbenik je dugo vremena bio osnovno didaktičko sredstvo za učenje i to najčešće za reproduktivni oblik učenja. Osnovna funkcija udžbenika bila je transmisija znanja, informacija, koje su predviđene za određeni uzrast i određeni razred. Tako udžbenik svojom konstrukcijom odslikava i dominantni model prenošenja znanja, model nastave/učenja (Ivić, Pešikan, Antić 2008).

U savremenoj literaturi pojam udžbenika koristi se neprecizno i preširoko. Autori Ivić i saradnici (2008) definišu kao udžbenik svaku knjigu, radni list, materijal koji se koristi u učionici. Kako se prije savremenog pogleda na udžbenik i njegovu funkciju on posmatrao usko, danas u novoj koncepciji uloge i viđenja udžbenika, fokus je na onome ko uči i kako se uči. Svojim sadržajem i didaktičkom aparaturom udžbenik potpomaže izgradnju znanja onoga ko uči, i time udžbenik dobija drugu dimenziju i sa transmissivne uloge dobija prvenstveno razvojno-formativnu ulogu (Pešikan, 2003).

Pomjeranjem isticanja sadržaja udžbenika na proces usvajanja, učenja tog sadržaja, dakle pomjeranjem sa šta na kako, ne bavimo se samo sadržajem već i time kako taj sadržaj posreduje. To ne znači zanemarivanje sadržaja, naprotiv, sadržaj koji je adekvatan istovremeno je i ključan, ali ne i dovoljan element za kvalitetan udžbenik. Sadržaj i način njegovog prezentovanja u udžbeniku su neraskidivo povezani.

Drugo pomjeranje koje je jako važno za naš rad, a tiče se udžbenika, jeste isticanje izlaganja i direktnog prenošenja znanja na učenje kao na konstrukciju znanja, na proces izgradnje stabilnih i upotrebljivih znanja i to uz napor učenika, njegovog mišljenja i djelanja (Ivić i sar., 2008). Dakle, naglašava se glavna funkcija sadržaja udžbenika, a to je da omogućiti uslove da onaj ko uči bude u situaciji da može da izgrađuje/konstruiše znanja specifična i relevantna za datu oblast.

1.2. Strukturalne komponente udžbenika

Jedan od važnih ciljeva udžbenika jeste da olakša i poboljša usvajanje prezentovanog gradiva, kao i da olakša učenicima služenje udžbenikom kao knjigom. Nekada su u strukturi udžbenika postojale samo nekolike komponente, kao što su tematske cjeline, lekcije i pitanja, nalozi i zadaci. Vremenom, s razvojem teorije udžbenika i ciljem da udžbenik omogući i olakša učenje, broj strukturalnih komponenti se povećavao.

Uz osnovni tekst kasnije je došlo do pojavljivanja boksova sa dodatnim informacijama, sa upućivanjem i povezivanjem gradiva sa već učenim ili sa iskustvom učenika, objašnjenja manje poznatih riječi, grafikoni, šeme, mape koje nastoje da pojašne tekst (Ivić, Pešikan, Antić 2008). S jedne strane, strukturalne komponente služe učeniku kao pomoć tokom učenja, a sa druge strane procesom usvajanja postaju važan element element njegovih asimilacionih shema za buduća učenja i razvoj (Plut, 2000; Plut, Pešić, 2003; Pešić, 2005b prema Antić, 2013).

Dakle, možemo govoriti o strukturalnim i organizacionim komponentama u udžbeniku. Cilj strukturalnih komponenti jeste da doprinesu da se sadržaj koji se uči što bolje razumije, da se poveže sa gradivom istog ili drugih školskih predmeta, a sve sa ciljem da se bolje razumije i efikasnije nauči dati sadržaj. Radi lakšeg prepoznavanja strukturalne komponente su obilježene na poseban način u udžbenicima. Preko strukturalnih komponenti se u najvećem dijelu ostvaruju važne diaktičke funkcije neke naučne discipline i vrlo su povezane sa procesom učenja. „Strukturalne komponente su, s druge strane, vezane za mnogo širi socijalni kontekst kao ključ medijacije jedne kulture (ideologije, politike) i jedinke u razvoju. Sve strukturalne komponente su zapravo kulturno potporna sredstva (Plut, Pešić, 2003 prema Antić, 2013)“.

Od svih strukturalnih komponenti prema Ivić i sar. (2008) za temu našeg rada, odnosno za vertikalnu povezanost i sistem naučnih pojmova, smatrali smo da su sljedeće komponente najvažnije:

- ❖ Vremenska lenta
- ❖ Boks sa ključnim riječima
- ❖ Boks sa pričama koje su sadržajno povezane sa lekcijom
- ❖ Istorijski izvori dati u lekciji

- ❖ Rezime cijele lekcije
- ❖ Rezime tematske cjeline
- ❖ Spisak ključnih termina koje bi trebalo zapamtiti iz lekcije
- ❖ Spisak ključnih termina koje bi trebalo zapamtiti iz cijelog poglavlja
- ❖ Pojmovna mapa koja daje organogram sa svim ključnim pojmovima iz lekcije (i njihovim međusobnim odnosima)
- ❖ Pojmovna mapa tematske cjeline
- ❖ Prethodni pregledi gradiva
- ❖ Upućivanje na druge djelove teksta u toj knjizi
- ❖ Pregled sadržaja udžbenika (daje pregled cijelog gradiva, njegovu strukturu, ukazuje na međusobne odnose između pojedinih tema, nivo opštosti).

Naravno da spisak ovih strukturalnih komponenti nije konačan jer svaki novi udžbenik može dati i nova rješenja koja po svojoj funkciji spadaju u ovu kategoriju. Organizacija komponente su tehnike prirode i one doprinose lakšem i boljem snalaženju tokom korišćenja udžbenika.

1.2.1. Standardi kvaliteta sadržaja udžbenika

Udžbenik Istorije, koji je predmet našeg rada, neophodno je da posjeduje određene standarde iz grupe standardi kvaliteta sadržaja udžbenika. Smatrali smo da su određeni standardi, koje smo u nastavku naveli i objasnili, od izuzetne važnosti za naš rad.

Grupa G- predstavlja standarde koje je neophodno da svojim sadržajem ispuni jedan udžbenik kako bi ostvario svoju funkciju, a sljedeći standardi su za naš rad najvažniji: sistem znanja i pojmova, vertikalna povezanost, određivanje bazične pismenosti, relevantnost sadržaja za učenika, socijalna relevantnost udžbenika.

1.2.1.1. Sistem znanja i pojmova u udžbeniku

Istraživanjem kognitivnog razvoja tokom učenja, teoretičari su došli do rezultata da je razvoj pojmova najvažniji dio intelektualnog razvoja u osnovnoj školi i produkt ostvarivanja nastavnog procesa. (Cronbach, 1971; Klausmeier, 1985; Ausubel, 1968; Vigotski, 1983; Bruner, 1960; Ivić, 1988 prema Pešić, 1995). U svakom školskom predmetu nalazi se sistem pojmova i veza koje se među njima uspostavljaju u vidu zakona, principa i taksonomija. Stvaranje sistema pojmova podrazumijeva ovladavanje sa pojmovima i odnosima među njima, a to je preduslov usvajanja znanja, a i razvoja mišljenja (Pešić, 1995).

Pravi pojam je, kako kaže Vigotski (1983), uvijek u sistemu pojmova. O pravom pojmu možemo govoriti kada postoji povezivanje pojmova po opštosti i razumijevanje logičkih odnosa podređenih i nadređenih klasa. Ovaj indikator je veoma važan kao pokazatelj kvaliteta pojma. Sistem pojmova podrazumijva i uspostavljanje drugih odnosa među pojmovima. „Kod pojmova istog nivoa opštosti važno je razumijevanje sličnosti i razlika, jer, kako kaže Vigotski, ono zahtijeva kretanje po pojmovnoj hijerarhiji – vertikalno, ka višem pojmu, kome su podređena oba pojma i horizontalno, da bi se izdvojila ona svojstva koja ih suštinski razlikuju kao koordinisane klase“. Kada posmatramo djecu koja navode sličnosti i razlike između pojmova, važno je da uočavamo da li se rukovode nekim irelevantnim odlikama ili konceptualnim i bitnim.

Razvojna psihologija ukazuje na to da su djeca na početku školovanja sposobna za bitna postignuća na tom razvojnom nivou. Najprije, djeca su razvila sposobnost da formiraju klase objekata; da izdvajaju jedno obilježje koje je zajedničko svim objektima ko i da ga dosljedno sprovode kao kriterijum svrstavanja u klasu. Sledeće bitno postignuće je sposobnost djece da formiraju barem minimalni, sistem pojmova. U tom uzrastu djeca imaju sposobnost da shvate logičke odnose „podređenih i nadređenih klasa, barem na dva nivoa opštosti i da izvede odgovarajuće logičke operacije (Ivić, 1988; Ivić, 1988a prema Pešić, 1995)“. Ovi rezultati razvojne psihologije pokazuju da su na tom uzrastu djeca u mogućnosti da prate nastavno gradivo i izgrađuju sistem pojmova. Mišljenje se zasniva na usvajanju pojmova i samim tim se učenje ne svodi na mehaničko zapaćivanje pojedinačnih informacija. Škola i interakcija sa odraslima u procesu nastave tako dobijaju presudnu ulogu u pojmovnom i opštem intelektualnom razvoju.

Prije nego naglasimo koliko je važan sistem naučnih pojmova u udžbeniku, neophodno je da kažemo da Vigotski naglašava sistem spontanijih pojmova i sistem naučnih pojmova. Kada se učenici obučavaju određenom sistemu znanja u toku procesa nastave, dolazi do formiranja naučnih pojmova. Takvi naučni pojmovi, prema Vigotskom razvijaju se nespontano, obradom pojma kao apstraktnog entiteta – dok se sam pojam definiše, određuje se njegov odnos sa drugim pojmovima, primenjuje se u različitim logičkim operacijama itd. Na taj način pojam se od početka postavlja u sistem pojmova i primenjuje u njemu. Najvažniji odnos među pojmovima je odnos opštosti. „Stvaranje pojmovnog sistema, zasnovanog prije svega na odnosu opštosti i razumijevanju odnosa opštih i posebnih pojmova, uslovljava osviješćenost pojmova i ovladavanje njima (voljnost upotrebe). U tome je suštinska razlika između spontanijih i naučnih pojmova“. Da bi se pojmovi prezentovali djeci u sistemu, nije neophodno da sposobnost formiranja sistema pojmova bude zrela i potpuno razvijena. Naprotiv, od samog početka pojmove koje uči u školi dijete mora da uči kao prave pojmove – a to znači u sistemu. „Pojmove treba primjereno uzrastu: a) definisati; b) povezivati sa ostalim pojmovima po različitim dimenzijama, a prije svega po opštosti; c) treba određivati sadržaj jednog pojma preko drugih i d) sistematski graditi, počevši od dvoslojne hijerarhije, sve složeniju mrežu pojmova, uz stalno ekspliciranje veza među njima i izvođenje različitih intelektualnih operacija (Vigotski, 1983)“.

Autorke Petrović i Antić (2021) u svom radu prema naglašavaju da je sistem naučnih pojmova u središtu tri standarda kvaliteta udžbenika, jednog koji se tiče kvaliteta sadržaja i dva koji se odnose na didaktičko oblikovanje udžbenika. Za nastavnike, pisce udžbenika, pisce nastavnih programa veoma je važno da razumiju da se u prezentovanju pojmova moraju korektno prenijeti i formalno-logičke veze koje postoje između pojmova unutar odgovarajućeg sistema pojmova.

Autorke dalje, navode da udžbenik mora imati, odnosno nuditi osnovni sistem znanja i pojmova za datu oblast. Neophodno je da svaki udžbenik predstavlja korak ka izgradnji cjelovitog sistema znanja. Mora postojati logički slijed izvođenja i razvijanja znanja i pojmova u datoj oblasti. Takođe, od velike važnosti jeste prilagođenost udžbenika uzrasnim i razvojnim mogućnostima učenika, jer cjelokupno posredovanje znanja mora biti primjereno uzrastu učenika.

Dakle, već smo prethodno naveli da usvajanjem povezanog sistema znanja učenici usvajaju elemente onog oblika mišljenja koje se naziva pojmovnim mišljenjem, naučnim mišljenjem, ekspertskim mišljenjem koje je vrlo karakteristično i bitno za razvoj u tom uzrastu. Dakle,

usvajanje sistema znanja kroz proces obrazovanja je preuduslov kognitivnog razvoja kroz školsko učenje i taj razvoj nije moguće ostvariti bez škole i školskog obrazovanja (Antić, Petrović 2021).

Ukoliko se u udžbenicima i nastavi ne prepoznaje misaona i apstraktna priroda pojmovnog u odnosu na druge vrste znanja, značenje pojma je tada izjednačeno sa značenjem čulnih podataka ili podataka koji se mogu dobiti u gotovom obliku u formi činjenica.

Vrlo važno je da se iz razreda u razred događa izgrađivanje strukture određene discipline, sistematizovanje i međusobno povezivanje osnovnih znanja, a ne prosto dodavanje informacija, ono je što mora važiti i biti prioritet. Nikako se naučni pojmovi u udžbenicima ili nastavi ne mogu predstaviti kao izolovane pojedinačne jedinice znanja, jer to ukazuje da postoji nerazumijevanje da prezentovanje, usvajanje ili ovladanost određenim pojmom nužno podrazumijeva usvajanje i ovladanost bar minimalnim sistemom veza unutar koga se taj pojam pojavljuje kao njegov povezani i neodvojiv dio (Ivić, Pešikan, Antić 2008 prema Petrović, Antić, 2021).

Na koji način se može vršiti povezivanje znanja i pojmova? Autorka Trbojević (2014) navodi u svom radu da su neki od njih: uspostavljanje osnovnih veza jednog sa drugim važnim pojmovima u sadržaju lekcija; upućivanje na srodne pojmove u istom ili prethodnim razredima; postojanje indeksa pojmova sa označenim stranama na kojima se javlja taj pojam i ukazuje na veze tog pojma sa drugim. Kako je ovdje riječ, ali ne samo ovdje već i u drugim disciplinama, o sistemima znanja (pojmovima), najvažnije je reći da svako pojedinačno znanje dobija smisao tek unutar cjelovite strukture, mreže pojmova kojoj pripada.

Za naš rad, u kojem istražujemo vertikalnu povezanost naučnih pojmova u predmetu Istorija, važno je da naglasimo da postoji više pojmovnih istorijskih nivoa: pojmovi koji su bitni za razumijevanje istorijskih situacija (društvo, demokratija, monarhija, republika, klase, crkva...), pojmovi karakteristični za određeno istorijsko razdoblje (srednji vijek, feudalizam, renesansa), pojmovi koji određuju uporišne tačke na kojima je istorija bazirana (hronologija, promjene, kontinuitet, uzrok, posljedica, istorijski dokazi). Sledeći nivo podrazumijevao bi ideje i koncepte koje istoričarima omogućavaju da u toku jednog vremena obrazlože i povežu vremenski različite istorijske događaje (Trbojević, 2014).

Iako u ovom radu ne govorimo o tipovima i vrstama učenja, važno je da kažemo koji su to tipovi znanja važni za učenike tokom učenja predmeta Istorija. U istraživanjima se jasno navodi da tokom učenja istorijskih pojmova je važno supstativno znanje ali je neophodno i proceduralno znanje, odnosno strateško znanje. Upravo zbog sticanja ove vrste znanja, način prezentovanja pojmova je jako važan. Strateško znanje podrazumijeva da su učenici u stanju da pretražuju i interpretiraju prošlost, da diskutuju i da budu otvoreni za diskusiju, odnosno da razvijaju kritičko mišljenje.

Naučni radovi istraživača u našoj zemlji, ukazuju na važnost sintaksičkog znanja koje se ne svodi samo na usvajanje činjenica koje su vezane za istorijsku nauku (supstativno znanje) već je bitno i ovladavanje aktivnostima (istorijsko istraživanje, interpretacija dokaza, primjena prethodno naučenog) kao i razvoj mišljenja u pravcu predviđanja, klasifikovanja, poređenja, zaključivanja (Blagdanić, 2005: 77 prema Trbojević, 2014).

Autorka Trbojević (2014) navodi, da rezultati istraživanja o tome kako se razvijaju pojmovi kod djece, potvrđuju da se pojmovi formiraju tokom ranog osnovnoškolskog uzrasta (Bruner, 1988, Klausmajer, 1978, 1985 prema Trbojević, 2014). Ovi jako važni rezultati su ključni za dalja proučavanja u našem radu jer pokazuju da je razvojna osnova, na kojoj se zasniva školsko učenje, upravo sposobnost formiranja sistema pojmova. Današnji teoretičari u zemljama regiona, vrše analize i istraživanja udžbenika, razmatraju razvoj naučnih pojmova u nastavi, pokreću zahtjeve da školsko poučavanje implementira obrazovne modele koji podrazumijevaju: „pojmovnu organizaciju nastavnih sadržaja, korelaciju, problemsko-istraživački pristup i integraciju postojećih sa novim učeničkim saznanjima – izgrađujući na taj način sisteme pojmova“. Istraživači koji proučavaju nastavnu praksu ukazuju nam na to da naši učenici na početku školovanja najprije usvajaju ne naučnoteorijska, već znanja koje su dobili putem iskustva i empirije.

1.2.1.2. Vertikalna povezanost

Autori Ivić i saradnici (2008) navode da svako novo znanje gradi se na temeljima znanja koje je već poznato i učeno. Novo znanje mora biti oslonjeno, povezano, umreženo sa nečim što je već učeno. Bitan dio za razvoj pojmova u školi jeste da se sadržaj određenog udžbenika, a u našem

slučaju sadržaj udžbenika istorije, mora logično nastavljati na sadržaj udžbenika istog predmeta iz prethodnih razreda. Na taj način on će obezbijediti i osnovu za nastavak učenja istorije u narednim razredima. Vertikalna povezanost podrazumijeva sljedeće:

- postupnu izgradnju pojmova i znanja kroz razrede (povećanjem obima pojma, složenošću, razvojem pojma, uključivanjem novih primjera, povećanjem broja veza sa drugim pojmovima);
- logičko nadovezivanje na sadržaj udžbenika prethodnih razreda;
- uvođenje, određivanje i objašnjavanje novih pojmova i znanja na osnovu pojmova uvedenih u udžbenicima prethodnih razreda i saglasno tim definicijama, uz upućivanje na prethodno učeno; korišćenje već učenih pojmova i primjera u objašnjenjima;
- upućivanje na djelove gradiva koji će se učiti u narednim razredima ("pogled unaprijed), a za koje određeni dio sadržaja predstavlja osnovu za razumijevanje;
- povremene sistematizacije, stvaranje cjelovitih pregleda sadržaja udžbenika različitih predmeta;

Kao jako važno autorka Pešikan (2009) ističe da je značaj prethodnih znanja veliki. Ona služe kao osnova za sva buduća znanja, utiču na vrste informacija koje su potrebne za učenje, ona mogu biti dopunjena, sistematizovana, ali isto tako ne moraju uvijek biti pozitivna. Mogu imati negativan uticaj na učenje novog gradiva, jer prethodna znanja mogu biti nepotpuna, netačna i dovesti do zablude. S obzirom na to da ovaj standard omogućava izgradnju pojmova kroz razrede, veoma je bitno da udžbenik sadrži upućivanje na ono što će se raditi u sledećim razredima.

1.2.1.3. Obezbeđivanje bazične pismenosti

Sadržaj udžbenika mora da obuhvati znanja i umijenja koja čine bazičnu pismenost za dati predmet u određenom razredu ili obrazovnom ciklusu. Bazična pismenost podrazumijeva one programske sadržaje (znanja i umijenja), kompetencije i obrasce mišljenja koje stručnjaci iz te oblasti smatraju da su neophodni da se prenesu učenicima. Dakle, to su činjenice, pojmovi, terminologija, zakonitosti, teorije, znanja koja su relevantna za svakodnevni život i dio su opšte kulture svakog građanina.

Ovaj standard reguliše da u udžbeniku ne izostanu oni sadržaji koji su nezaobilazni u učenju određenog predmeta na određenom uzrastu. Dakle, bazična pismenost predstavlja ona osnovna znanja koje bi učenik trebalo da ponese iz predmeta koji je učio u školi, makar kao dio opšteg obrazovanja, ako se ne bude bavio profesionalno tom oblašću (Ivić, Pešikan, Antić 2008 prema Mijušković, 2010).

Jedan od konkretnih načina da se ostvari ovaj standard jeste da se napravi indeks svih pojmova koji se nalaze u udžbeniku, da se taj indeks poredi sa programom za predmet i taj razred. Na osnovu tog indeksa stručnjak za taj predmet može lako da utvrdi da li su tu sadržana osnovna znanja, da li ima praznina i nekih suštinskih propusta kao i da utvrdi da li su pojmovi dati u udžbeniku oni koji su obavezni za usvajanje u tom uzrastu kod učenika.

1.2.1.4. Relevantnost sadržaja za učenike

Autori Ivić i saradnici (2008) navode da izbor sadržaja i način njegove prezentacije trebalo bi da, kad god je to primjereno, pronađe put do učenika kao predstavnika savremene mlade generacije. Bitno je da udžbenik bude most između sadržaja i mlade generacije (njihovih potreba, stavova i pogleda na svijet, ciljeva, iskustava, itd). Sledeći su načini na koje se to ostvaruje:

- pokazivanje praktične primjene odgovarajućih znanja u svakodnevnom životu;
- pružanje znanja i umijanja iz određene oblasti pomoću kojih mladi mogu steći uvažavanje u socijalnoj grupi koja im je važna;
- praktična demonstracija, kako se neka znanja mogu iskoristiti u lične svrhe (zaštita sopstvenog zdravlja, poznavanje principa zdrave ishrane)
- osposobljavanje za komunikaciju sa drugim ljudima (tehnike jezičkog izražavanja, poznavanje komunikativnih žanrova, vladanje informatičkom tehnologijom)
- povezivanje programskih sadržaja sa specifičnim generacijskim iskustvima mladih;
- podrška pri rešavanju problema sopstvenog identiteta (nacionalnog, kulturnog, vjerskog)
- otvaranje dijaloga između sistema vrijednosti (kulturnih, religijskih, umjetničkih) koje posreduje udžbenik i vrijednosti koje dominiraju u savremenim vršnjačkim grupama.

Navedeni načini predstavljaju mehanizme osmišljavanja sadržaja za učenike, povezuju školska znanja sa onim što je učenicima blisko i važno. Relevantnost sadržaja za učenike je i jedino sredstvo da se poveća motivaciona vrijednost udžbenika, jer učenici takva znanja mogu da primijene u svom životu, da ih upotrijebe za vlastitu promociju i upravo se time obezbeđuje trajnost i upotrebljivost znanja.

1.2.1.5. Socijalna relevantnost sadržaja udžbenika

Govoreći o ovom standardu, Ivić i saradnici (2008, prema Mijušković, 2010) navode da je veoma važno da sadržaj udžbenika i njegova interpretacija pokažu važnost tih sadržaja za društvenu zajednicu, odnosno da budu socijalno relevantni. Gradivo u udžbenicima se najčešće prezentuje kao nešto što je neutralno i odvojeno od života. Važno je da udžbenik pokaže da su znanja važna za društvenu zajednicu, da udžbenici podrže održivi razvoj. Ovaj standard ukazuje i na etičke probleme vezane za naučna znanja. Demonstracija socijalne relevantnosti se može vršiti na više načina, ali ona takođe zavisi i od prirode problema. Neki od načina su sledeći:

- konkretno pokazivanje kako određena znanja mogu biti primijenjena u različitim lokalnim okolnostima; korišćenje znanja o sopstvenoj prošlosti i poznavanje sopstvene kulturne tradicije za razumijevanje položaja zemlje u savremenom svijetu i za razmišljanje o odnosima sa drugim narodima i drugim kulturama;
- razrada odgovarajućih znanja za rešavanje problema zaštite i unapređivanja životne okoline i uključivanja učenika u aktivno rešavanje tih problema u sredini u kojoj žive;
- pokazivanje kako mnoga školska znanja i umijenja mogu biti iskorišćena u podsticanju razvoja zemlje i lokalne sredine; upotreba znanja za razumijevanje procesa globalizacije u svim njenim aspektima;
- korišćenje znanja za unapređivanje rada lokalnih medija u službi građana;
- korišćenje znanja u zaštiti od medijske manipulacije;

- otvaranje velikih dilema povezanih sa nekim naučnim znanjima (odnos između razvoja i očuvanja prirode, problemi odnosa između procesa globalne integracije i nezavisnosti zemlje, između otvorenosti zemlje i očuvanja kulturnih specifičnosti).

-korišćenje znanja u zaštiti od medijske manipulacije;

- otvaranje dijaloga o etičkim problemima nekih naučnih znanja i nekih naučnih procedura).

Socijalna relevantnost znanja jedan je od parametara kvaliteta sadržaja udžbenika. Kada se ova socijalno relevantna znanja pokažu u udžbeniku to dovodi do smanjivanja otuđenosti tih znanja i osmišljavanja onoga što se uči. Time se povećava učenje sa razumijevanjem i povećava motivacija za učenje. Takođe, na ovaj način mijenja se i pristup učenika prema učenju, znanje prestaje da bude „papirno“ i postaje nešto što je važno za svakodnevni život (Ivić, Pešikan, Antić 2008). Svakako, ako jedan udžbenik pokaže kakva je socijalna vrijednost znanja iz jednog predmeta, to doprinosi i povećanju društvenog ugleda nastavnika, koji je profesionalac i stručnjak za taj predmet.

1.2.2. Standardi kvaliteta didaktičkog oblikovanja udžbenika

Ova grupa standarda je jako važna i ona je druga grupa po brojnosti standarda, u udžbeniku Ivića, jer podrazumijeva koje uslove jedan udžbenik mora da zadovolji, kako bi sadržaj koji prenosi bio organizovan i prilagođen učenicima, njihovim potrebama, znanjima, uzrastu i intelektualnim mogućnostima. Način na koji je sadržaj udžbenika predstavljen, pokazuje didaktičko oblikovanje samog udžbenika.

U okviru ove grupe standarda mi smo izdvojili kao važne za naš rad, sledeće standarde: objašnjenje stručnih termina, funkcionalna upotreba ikoničkih sredstava izražavanja, didaktička vrijednost primjera, osnovne smislene veze gradiva, sekvence integracije gradiva.

1.2.2.1. Objašnjenje stručnih termina

Autorka Dijana Plut (2003) navodi da sistem naučnih pojmova spada u vrlo važna kulturno-potporna sredstva. To su strukture koje drže cijelu mentalnu zgradu, kao što armatura drži fizičku zgradu. Djelimično dolaze izvan, a djelimično su produkt unutrašnjeg psihičkog rada. Neki sistemi su potpuno idiosinkratični. I sistem naučnih pojmova je lično potporno sredstvo. Uslov su za uspostavljanje svih bitnih razvojnih ciljeva.

Značenje svakog novog stručnog termina koji se po prvi put upotrebljava u nekoj lekciji mora biti objašnjeno na istoj stranici na kojoj je termin prvi put upotrijebljen, ali i u rječniku na kraju udžbenika. Autor se mora pridržavati tog značenja stručnog termina u cijelom udžbeniku (Ivić, Pešikan, Antić 2008). Ne mora se odmah, u prvom objašnjenju novog termina, detaljno predstaviti, već ono može biti dato na opštijem nivou, može biti svedeno i na samo ključno značenje. Objašnjenje može biti dato na različitim mjestima: na margini u posebno grafički izdvojenom boksu ili na dnu stranice na kojoj se termin javio.

Dakle, u našem slučaju neophodno je da udžbenik istorije obezbijedi objašnjenje stručnih termina koje koristi, a zatim to objašnjenje mora biti prilagođeno uzrastu, znanjima i mentalnim mogućnostima učenika. Poseban oprez zahtijeva objašnjavanje onih pojmova koji imaju i svoje svakodnevno značenje sa kojim se učenici susreću. Pri objašnjavanju novog termina u udžbeniku, trebalo bi to početno značenje postepeno obogaćivati i razvijati, i na taj način, njegovom specifikacijom, proširivanjem, preciziranjem, doprinijeće se razvoju tog termina, odnosno pojma.

Formiranje određenog pojma je dug i složen proces koji podrazumijeva usaglašenost svih elemenata (udžbenik, nastavnik, metode, nastava/učenja). U toku usvajanja pojma usvaja se i sistem različitih veza ovog pojma sa srodnim i različitim pojmovima. Udžbenik na taj način doprinosi usvajanju tehničkih termina, što je osnova za razvoj terminologije pojedinih disciplina, u našem slučaju iz oblasti znanja istorije.

1.2.2.2. Funkcionalna upotreba ikoničkih sredstava izražavanja

Ilustracije moraju imati jasnu funkciju i moraju biti upotrijebljene onda kada se tim sredstvima poruka može prenijeti efikasnije nego verbalnim ili numeričkim sredstvima. Ikonička sredstva su specifična sredstva saopštavanja u štampanim medijama. To su na primjer: fotografije, reprodukcije likovnih djela, crteži, sheme, mape, karte, dijagrami, priča u slikama, grafička naglašavanja.

Slike, ilustracije su vrsta komunikacije koji imaju strukturalne i funkcionalne specifičnosti u odnosu na verbalna sredstva saopštavanja. Ikonička sredstva najprije mogu da povećaju stepen jasnoće, preciznosti informacija datih u udžbeniku. Zatim, ikonička sredstva doprinose motivacionoj i afektivnoj funkciji udžbenika – fotografije, reprodukcije, karikature i sl. izazivaju kod posmatrača emocije, bilo da je to dopadanje ili nedopadanje, empatiju, gnijev, samilost i sl. Kao treće navodimo da ikonička sredstva imaju estetsku i dekorativnu funkciju, njima se podiže nivo estetske vrijednosti udžbenika u cjelini, a to doprinosi razvoju estetskog ukusa kod učenika.

Pored ovih važnih funkcija ikoničkih sredstava, ona se često javljaju i kao dopuna drugim sredstvima u cilju podržavanja razmišljanja teksta udžbenika. To znači da bi trebalo planski i osmišljeno uklapati prednosti i specifičnosti različitih sredstava koji mogu i treba da se koriste u udžbeniku. Ovaj standard ne može biti zadovoljen ukoliko ikoničko sredstvo nema jasnu funkciju. Važno je da funkcija ima jasan kontekst u kome se javlja ikoničko sredstvo i njegova veza sa tekstom, odnosno sa ostalim strukturalnim komponentama udžbenika ili lekcije.

Efikasna upotreba ikoničkih sredstava u udžbeniku podrazumijeva da ona budu u saglasju sa ostalim komponentama lekcije. To je osnovni zahtjev, dok se drugi odnosi na to da sve ilustraciju budu komplementarne sa drugim komponentama lekcije, da podržavaju jedne druge, da zajedno čine skladnu kompoziciju. Primjer ove skladne kompozicije bio bi da pitanja na kraju lekcije traže tumačenje slike, da osnovni tekst objašnjava kako se čita grafik i slično, neophodno je da postoji stalno upućivanje među komponentama.

Aдекватno korišćenje ikoničkih sredstava omogućava povećanje očiglednosti, preciznosti, konkretnosti, jasnosti sadržaja koji je prezentovan u udžbenicima. Upotreba ikoničkih sredstava na pravilan način je velika podrška učenju sa razumijevanjem, povećava motivaciju za učenjem, intelektualni rad na knjizi, kao i ljubav prema svakoj vrsti knjige uopšte.

1.2.2.3. Didaktička vrijednost primjera

U udžbeniku kojim smo se rukovidili u radu, autora Ivića i saradnika (2008) navodi se da je vrlo važno da primjeri koji se daju uz određeni pojam budu što raznovrsniji. Raznovrsnost primjera odnosi se na:

1. Porijeklo primjera, u smislu geografske sredine, podneblja, tipa ljudskih naselja, klase iz koje je primjer
2. Sredstva, medije pomoću kojih se navode primjeri, verbalni (nabrajanje i opisivanje primjera, ikonički/slikovni primjeri, numerički primjeri, konkretni primjeri obrazaca ponašanja).
3. Kategorije primjera, mogućnost primjera da pokrivaju raznovrsni opseg pojave (opšte ideje, nadređene pojmove ili samo pojedinačne, specifične), da li su dati tipični primjeri, granični, problematični – oni koji ne spadaju u datu kategoriju, ali su vrlo perceptivno slični.

Dati primjeri uvijek moraju biti tačni, povezani sa idejama, pojavama koje ilustruju. Moraju biti dovoljno raznovrsni (Ivić, Pešikan, Antić 2008). Za udžbenik Istorije koji je predmet našeg rada bitno je da primjeri pomoću kojih se objašnjavaju i ilustruju opšte pojave, opšte ideje i pojmovi budu što raznovrsniji. Moraju biti raznovrsni u smislu da postoje ne samo tipični primjeri, već i oni netipični, granični, izazovni i problematični primjeri.

Primjeri omogućavaju da se apstraktni pojmovi ili teško vidljivi fenomeni mogu približiti i konkretizovati onima koji uče. Dobro promišljen izbor primjera, u pogledu porijekla i raznovrsnosti kategorija, može biti snažno sredstvo kojim se podržava proces izgradnje opštih pojava, ideja i pojmova kod učenika. Dobri primjeri koji su dati učenicima su dobar način za izgradnju veza među pojmovima. U svim udžbenicima istorije za osnovnu školu postoji veliki broj pojmova koje je važno objasniti uz neki primjer, još bolje ako taj primjer nije tipični primjer, jer granični primjeri, problematični primjeri bi služili učencima za rješavanje problema; ili suprotni primjeri, doveli bi do razvoja kritičkog mišljenja kod učenika. Posebno naglašavamo važnost primjera u ovom predmetu, jer učenici na taj način lakše usvajaju pojmove, pojmovi se povezuju sa svakodnevnim iskustvom i nastaje sistem naučnih pojmova.

1.2.2.4. Osnovne smislene veze gradiva

Ivić, Pešikan, Antić (2008) naglašavaju da prezentacija osnovnih znanja mora da sadrži i prezentaciju različitih smislenih veza tih znanja sa drugim relevantnim pojmovima i znanjima. Te veze dovode pojedinačna znanja u različite odnose – opštosti, sličnosti i različitosti, isključivosti i komplementarnosti, tako da ono što se uči ne ostane izolovano znanje već dio jednog sistema, specifične mreže znanja.

Potrebno je da udžbenik svojom konstukcijom da podrži i olakša uspostavljanje veza u cilju postepenog izgrađivanja sistema znanja, pojmova, vrijednosti, operacija (matematičkih, logičkih). Veze između gradiva mogu biti različitog nivoa u odnosu na sam udžbenik: između lekcije, između lekcija, a takođe mogu biti raličite i u pogledu načina prezentovanja: sam autor udžbenika prezentuje veze, učenik samostalno uspostavlja veze rješavajući dobro odmjerene zadatke i naloge. Pedagoški je najvažnije kada se posebno osmišljenim pitanjima i zadacima od učenika traži da samostalno rekonstruišu pojedine veze. Pitanja, nalozi i zadaci mogu da traže od učenika:

- Pronalaženje sličnosti i razlika između podataka, pojmova, fenomena;
- Pronalaženje sopstvenih primjera i ilustracija za dati pojam;
- Klasifikovanje nekih pojava;
- Sumiranje pojedinačnih nalaza i zaključaka;
- Pokušaji određivanja moguće praktične primjene znanja koje se uči (

Uspostavljanje osnovnih veza između gradiva je ključna mjera za podršku učenju sa razumijevanjem. Izolovana pojedinačna znanja nužno nameću mehaničko učenje (učenje napamet) kao dominantni metod učenja. Međusobno povezana znanja osiguravaju trajnost naučenog i povećavaju vjerovatnoću da će ta znanja biti upotrijebljena, primijenjena i iskorišćena i van situacije u kojoj su sticana.

1.2.2.5. Sekvence integracije gradiva

Za istraživanje vertikalne povezanosti u predmetu Istorija, i za sam udžbenik Istorije i sistem izgradnje naučnih pojmova, važan standard jesu sekvence integracije gradiva.

Svaki udžbenik bi prema glavnim standardima trebalo da sadrži posebne sekvence integracije znanja. To su izdvojene cjeline u kojima se sumira prethodno poglavlje i najavljuje sljedeće, u kojima se na grafički upečatljiv način predstavlja veza među podacima iz prethodnog poglavlja ili veza sa svakodnevnim vanškolskim životom učenika.

Ovakve sekvence trebalo bi da otklone opasnost da se udžbenik pretvori u skup međusobno izolovanih djelova, da doprinesu boljem povezivanju znanja unutar određenog udžbenika, što je takođe dio vertikalnog povezivanja znanja kroz više razreda i da služe kao crvena nit kojom se povezuju pojedine lekcije – tematske cjeline udžbenika.

Različiti načini stvaranja sekvenci integracije omogućavaju vertikalnu povezanost. Neki od tih načina (a načine biraju autori udžbenika) su: sistematizacija, pitanja-nalozi-zadaci za učenike, planiranje i realizacija malih individualnih ili grupnih projekata, evaluativna ponašanja.

Za naš rad veoma je bitno istaći sistematizaciju kao način povezivanja. Ona podrazumijeva znanja/pojmove koji su obrađeni u određenoj cjelini. Ovakve sekvence povezuju važna znanja koja su obrađena u više prethodnih lekcija i koja su sadržinski (tematski, problemski) međusobno povezana. Suština je dovođenje u međusobni odnos osnovnih znanja/pojmova iz prethodnih lekcija da bi se izgradio djelimični sistem znanja i pojmova (koji je dio opšteg sistema).

Kao sekvenca integracije može poslužiti i zadatak sa složenom problemskom situacijom, smještenom u konkretan, životni kontekst. Ovaj zadatak je kao pisanje „studije slučaja“ i podrazumijeva stvaran problem i korišćenje osnovnih znanja i umijanja iz već obrađenih lekcija, kao i jasno definisan životni kontekst (realni životni, naučni, istraživački).

1.3. O prirodi učenja

U našem radu, u kom istražujemo da li su udžbenici Istorije kroz osnovnu školu formulisani tako da se na najbolji način ostvaruje vertikalna povezanost društvenih pojmova, samu prirodu učenja i nastave posmatraćemo kroz koncepciju socio-konstruktivističke teorije i interaktivne nastave – aktivnog učenja. Uz pomoć kulturnih alatki dolazi do formiranja mentalnih aktivnosti, koje su po

svojoj prirodi socijalne. Ovakva vrsta obučavanja dovodi do stvaranja zone narednog razvitka i omogućava podsticanje unutrašnjih razvojnih procesa.

Mnoge teorije istraživale su način na koji čovjek uči i kako te pojedinačne razlike mogu uticati na proces učenja i takva istraživanja pokazala su da možemo na osnovu njih da zaključimo, na koji način bi najbolje bilo da se radi sa snagama svake osobe i koje obrazovanje bi morali da obezbijedimo, kako bi se svi mogli razvijati do svog maksimuma (Pešikan, 2010).

1.3.1. Učenje je rezultat aktivne konstrukcije

Autorka Pešikan (2003) navodi da psihologija učenja, baveći se svojim centralnim problemom, načinom sticanja znanja, nužno se kreće po polju epistemoloških problema (porijeklo, vrste, svojstva, načini sticanja znanja). U prvoj polovini XX vijeka, bihejviorizam je bio stalno prisutan u psihologiji i njegov osnovni cilj je bio da na svoj način posmatra učenje i nastavu. Istraživanja stimulus-reakcije i mnoga ispitivanja koja su sprovedena na životinjama u labaratorijskim uslovima, dovele su do toga da se učenje definiše kao dolaženje do odgovora. Učenje je ovdje mehanički proces u kojem se tačni, poželji odgovori automatski učvršćuju a neuspješni i netačni odgovori bivaju oslabljeni i to povratnom informacijom iz okoline. Ovdje, u ovom periodu sagledavanja učenja, učenik je biće koje ne učestvuje u procesu učenja, već njegovo ponašanje zavisi od toga da li sredina pojedino ponašanje nagrađuje ili kažnjava a nastavnik je taj onaj koji aktivno daje povratnu informaciju, onaj ko nagrađuje tačne i kažnjava netačne odgovore učenika. Glavni ishod nastave u ovom periodu bio je da se poveća broj tačnih odgovora u repertoaru ponašanja učenika (Pešikan, 2003).

Pedesetih godina dvadesetog vijeka, kada je nastalo veliko istraživanje kognitivnog razvoja, istraživanja koja su se odnosila na to kako životinje uče u eksperimentalnim uslovima, pomjerila su se na to da naučnici ispituju kako ljudi uče materijale koji nemaju smisao i koji im nijesu uobičajeni, (npr. besmislene slogove) takođe u eksperimentalnim uslovima. Glavno obilježje bihejviorizma u psihologiji zamijenila je nova paradigma a to je informaciona, u kojoj je učenik bio glavni, onaj koji uči. Na ovaj način pokrenula se sama uloga učenika u obrazovnom procesu.

Brojna istraživanja pogleda na učenje, pokazuju da je taj fokus stavio učenika u glavnu rolu i oživio je interesovanja za njegovu ulogu u nastavnom procesu. Pešikan (2003) „navodi da je učenik procesor informacija, a nastavnik je onaj koji daje informacije. Učenje je prema ovom pristupu sticanje znanja. Direktna posljedica ove teorije je povećavanje broja situacija u kojima učenici mogu steći znanja i samim tim fokusiranje nastave na kurikulume a uspješnost nastave procjenjuje se mjerenjem kvaliteta znanja koje su učenici usvojili“.

Kasnije, od sedamdesetih godina XX vijeka, brojni istraživači okrenuli su se ispitivanju učenja sadržaja specifičnih za pojedine predmete u realnom, životom okruženju. Ova istraživanja posebnih sadržaja, učenje ne posmatraju kao sabiranje i skladištenje informacija već kao proces u kojem dolazi do konstruisanja znanja. Učenici ponaosob konstruišu znanja, imaju svijest o sopstvenom procesu učenja, upravljaju njime, prate ga, kontrolišu i procjenjuju njegove efekte. Svaku vrstu novog znanja, učenici na osnovu svog skladišta postojećih prethodnih znanja biraju i interpretiraju. Materijal koji se uči, organizujemo u skladu sa našim unutrašnjim kognitivnim shemama. Te prethodne sheme utiču na to šta ćemo zapamtiti i na iskrivljavanja koja ćemo poslije određenog vremena napraviti.

Konstruktivnički pristup učenja proistekao je iz teorije Žana Pijažea (Piaget, 1970, Vuyk, 1981, Flavell 1963, Boyle 1969 prema Pešikan, 2003), u kojoj jasno ističe da znanje kao realnost postoji, kroz aktivno konstruisanje između subjekta i objekta. Pijaže navodi da subjekt učenje ne može tek tako shvatiti, bez te određene interakcije. Prema ovoj važnoj teoriji, subjekat koji uči i razvija se, ima u tome ne pasivnu ulogu, jer njegovo znanje nastaje upravo kroz njegovu aktivnost, i to znanje je produkt veze između osobe i sredine, dakle postoji djelovanje individue na objekte iz realnosti. Pasivni rast, imitacija, pamćenje su faktori koji imaju ulogu u procesu sagledavanja svijeta, ali osoba prvenstveno svijet razumije tako što sagledava lične uticaje i djelovanja na svijet koji ga okružuje. Proces konstrukcije znanja uključuje samoregulaciju, i baziran je na procesima asimilacije i akomodacije. U toku aktivnog upijanja nove informacije se razmiju i sa terminima postojećeg znanja i razumijevanja i novo iskustvo se ugrađuje u učenikove mentalne strukture. Procesom akomodacije restrukturiraju se te mentalne strukture da bi se dozvolila asimilacija novih iskustava, koja prethodno nisu bila moguća. Postojeće znanje se transformiše, a kad god se naruši ravnoteža, ona se ponovo uspostavlja putem asimilacije i

akomodacije. Pijaže naglašava značaj samoregulacije i učenje je po njegovom mišljenju bazirano na procesima asimilacije i akomodacije.

Naravno, ovo uključuje zaključak da proces učenja nije prosta akumulacija znanja već aktivna rekonstrukcija misli. Kod Pijažea to je još pojačano riječima: „Razumjeti, prosto znači otkriti ili rekonstruisati ponovnim otkrivanjem (Piaget, 1977 prema Pešikan, 2010)“. Saznanje nastaje kroz stalne konstrukcije, jer je u svaki pristupak razumijevanja uključena neka novina, dolazi do izgradnje struktura koje ranije nijesu postojale ili u subjektivom umu ili u spoljnjem svijetu. Učenje je formiranje struktura kojih nije bilo i poboljšanje starih. „Strukture predstavljaju pretpostavku svakog učenja i nezavisne su od elementa koji ga tvore (Vigotski, 1996 prema Pešikan, 2003)“.

Autorka Pešikan (2003) ističe da je Pijaže u svojoj teoriji potpuno neopravdano zanemario ulogu okruženja i socijalnih faktora u razvoju djeteta. Njegova teorija je prvenstveno individualistička, a socijalni faktori ne utiču konstruktivno na rani kognitivni i mentalni razvoj, ne dolazi do kognitivne razmjena između djeteta i odraslog i u ovom zanemarivanju ovih faktora, dijete je biće koje nije društveno i koje tek treba da se socijalizuje (Ignjatović-Savić, Kovačević-Cerović, Plut i Pešikan, 1988, Pijaže 1982 prema Pešikan, 2003).

Nastankom kritika na teoriju Pijažea, dolazi do novog pogleda na učenje, čiji su autori Vigotski, Leontijev i Lurije. Njihov pristup naglašava socijalnu povezanost jer smatraju da se kroz nju znanja i značenja formiraju, i samim tim oni su rekonstruisali ideju da postoji samo subjektivno djelovanje u procesu nastanka znanja.

Prema ovim autorima, socijalni kontekst veoma utiče na učenje i razvoj mišljenja, mnogo više nego sama individua. Dakle, socijalni milje, istorija društva u kom osoba nastaje, raste i razvija se, kultura u kojoj živi, su sve vrlo važni faktori koji konstruišu znanje, jer ono nije prosta prezentacija postojeće stvarnosti. Proces učenja odvija se unutar same osobe na način na koji osoba ima učešća u određenim aktivnostima koje sama proizvodi (Rogoff, 1990 prema Pešikan, 2003). Svaka vrsta shvatanja i razumijevanja čovjekove stvarnosti, nastaje preko njegovih aktivnosti i djelanja. Proces sticanja znanja je istorijski proces koji nastaje vezom između pojedinca i realnosti koja ga okružuje. Kognitivne strukture koje su se u prošlim interakcijama

našle kao adekvatne funkcionišu kao perceptivna šema kroz koju se obrazuju smislaone cjeline. Ovaj vid učestvovanja važi za sve aspekte kognicije, percepcije, učenje, mišljenja i pamćenja.

Učenici svojim djelovanjem i aktivnostima, formiraju znanja a ne na način koji je pasivan, i koji podrazumijeva da samo olako sakupljaju znanje. „Pojam ne predstavlja običnu ukupnost asocijativnih veza, koje se usvajaju memorisanjem i nije automatska intelektualna navika, nego je to složen i pravi čin mišljenja, koje se ne može jednostavno naučiti vježbanjem, već zahtijeva da se sama misao djeteta podigne u svom unutrašnjem razvitku na veći stepen, kako bi pojam mogao nastati u svijesti (Vigotski, 1977 prema Pešikan, 2003)“. Možemo reći, da ovakav način posmatranja učenja, podrazumijeva proces gdje se sastaju lično iskustvo i formalno znanje i u tom procesu dolazi do formiranja razumijevanja. U središtu obrazovnog procesa, nalaze se i nastavnik i učenik, njihova veza je veoma važna, jer tu dolazi do ukrštanja naučnih i svakodnevnih pojmova, gdje su svakodnevni (životni) oni koje učenici stižu iskustvom i oni su logična osnova za razvoj naučnih pojmova, dok naučni predstavljaju zonu narednih mogućnosti (Vigotski, 1977 prema Pešikan, 2003).

Učenik prema ovom gledištu znanje formira svojim mentalnim djelovanjem i ako se nalazi u procesu učenja potrebno je da nauči isto tako da formira, kreira lične mentalne reprezentacije, da ih nanovo izgrađuje koristeći svoja prethodna znanja i naravno, da razmišlja o svom mentalnom funkcionisanju. Učenje i znanje nije pasivno, naprotiv, važnu ulogu u njihovom formiranju imaju socijalni faktori. Prosto rečeno, nije moguće da pojedinci prelivaju znanje od jednih ka drugima, niti ga mogu dobiti u gotovom obliku, niti ga mogu dati putem govora.

Teorija Vigotskog posebno je istakla značaj sistema znanja, integrisanih povezanih znanja za individualni razvoj. Kroz usvajanje sistematizovanih akademskih znanja u organizovanom školskom učenju usvajaju se razne epistemološke prirode, a rezultat toga su i nove forme učenja.

1.3.2. Učenje je zavisno od prethodnih znanja učenika

Kada govori o procesu učenja, Pešikan (2010) kaže da učenje ne može postojati bez povezivanja onoga što se zna i onoga što učenik saznaje, te da veza između ta dva elementa je neophodna za proces učenja. Ona navodi da znanja koja učenik već posjeduje su nešto što se veoma

zanemaruje u nastavnom procesu a sve zbog toga što škola zapravo priznaje samo znanja koja su školska i akademska, i zbog tog principa znanja koja nastaju u školi rizikuju da budu izolovana, obesmišljena i neprenosiva na nove školske i životne situacije.

Navedeni rezultati istraživanja, dovode do pitanja gdje se nalazi učenikovo prethodno znanje u nastavnom procesu, kao i kakva je uloga nastavnika, koji bi trebao da procijeni i utvrdi postojanje prethodnih znanja, da ih aktivira (koriguje) i pomaže učenicima da na određenom, dovoljnom nivou formiraju i integrišu nove informacije u postojeću kognitivnu osnovu. Dakle, „prethodna znanja učenika (osobe koja uči) služe kao osnova za sva buduća učenja, ona su građevinska skela koja podupire konstrukciju celokupnog budućeg učenja, vode njegovu organizaciju i reprezentaciju, služe kao osnova za asocijacije sa novim informacijama i boje i filtriraju sva nova iskustva“ (Alexander i Murphy, 1998 prema Pešikan, 2010)“.

Koliko je važno da je novo gradivo povezano sa već postojećim , navodi Plut (2003) jer kaže da istraživanja u psihologiji ukazuju na to da je učenje kvalitetnije ukoliko je novo gradivo u toku procesa učenja kompletnije povezano sa već postojećim mentalnim shemama. Što se više veza uspostavi, to je stabilnije mjesto koje nove informacije dobijaju. Na taj način, povezivanjem sa starim, novo znanje tek dobija pravi smisao. Neophodan je, dakle, jak i gust sistem mreža između starog i novog. Tek na taj način gradivo za učenike je korisno i upotrebljivo (Plut, 2003).

Eksperimentalna istraživanja jasno govore o tome koliko su važne već postojeće, uspostavljene kognitivne sheme i sve ono lično što unosimo u situaciju učenja, ono što od ranije znamo, vrednosni i emocionalni odnos prema tom znanju. Prethodna znanja moćno određuju ono što ćemo opaziti kao zanimljivo, ono što ćemo zapamtiti i kako ćemo zapamtiti, kao i ono što ćemo zaboraviti (Plut, 2003).

Prema Pešikan, (2010) vertikalna povezanost društvenih pojmova uključuje važnost prethodnih znanja, upućivanje na ono što se već učilo i učenici bi trebalo da u konstrukciji novih znanja uvežu i postojeća znanja, koja se mogu modifikovati, revidirati, nadgrađivati (Pešikan, 2003). Učenik koji je u nastavnom procesu uspješan, on posjeduje sposobnosti da postojeća znanja poveže sa novim informacijama, pa samim tim u redu je da kažemo da za razvoj znanja prepreka nije nedostatak tog znanja, nego pogrešno formirano znanje.

Nalazi istraživanja o postojećim znanjima su pokazala da je njihov uticaj veoma veliki, a neki od tih nalaza su sledeći:

2. prethodna učenička znanja izuzetno moćno utiču na izbor informacija o kojima treba voditi računa, na to kako su shvaćene te informacije, šta učenici procenjuju kao važno, šta su shvatili i zapamtili;
3. organizacija i struktura prethodnog znanja je ono što razlikuje početnike u učenju od onih koji su eksperti u tom polju;
4. prethodno znanje koje učenik posjeduje ne čine samo sadržaji usvojeni u školi, već su ta znanja često stečena kroz neakademsko, životno iskustvo i samim tim su jedinstvena refleksija učenikovog sociokulturnog nasljeđa i miljea;
5. prethodno znanje učenika ne utiče samo pozitivno na proces učenja. Učenik nekada ima nepotpuna i netačna znanja, koja zavode, stvaraju zablude i suprotna su naučnim pojmovima, koji su glavni oslonac nastave. Posao nastavnika je da bude svjestan mogućih zabluda koje učenici imaju u određenoj oblasti i da u kontekstu smislene nastave izazove te zablude i razjasni ih;
6. učenikovo prethodno znanje jako varira zavisno od naučne oblasti, od teme, u istoj oblasti i od vrste zadatka. I učenik i odrasla osoba mogu biti ekspert u jednoj, kompetentan učenik u nekoj drugoj i istovremeno potpuni početnik u nekoj trećoj oblasti;
7. prethodno znanje, saznajna osnova učenika jedinstvena je (to je njegova konstrukcija koja zavisi od njegovog životnog iskustva i sociokulturnog miljea), složena, ali fluidna i dinamična u svojoj upotrebi“.

Kada smo govorili o funkciji udžbenika, rekli smo da Plut, (2003) navodi da je vrlo važna njegova funkcija u kojoj aktivira prethodno znanje učenika. „Neke od tih funkcija su sljedeće:

1. Utvrđivanje znanja o oblasti koju uče, koji su njihovi izrazi kad o tome govore;
2. Utvrđivanje i osvješćivanje razlika između različitih spontanih iskustava koje omogućuju stvaranje kognitivne neravnoteže i otvorenosti za novo;
3. Povezivanje novog gradiva sa prethodnim znanjem, pretresanje starih šema u duhu novih informacija.“

1.3.3. Sadržaj predmeta je bitan za učenje

Da li i koliko je važno da li mišljenje zavisi od sadržaja na kome se primjenjuje, veliki je broj rasprava koje su se vodile na ovu temu, kao i da li se vještine mišljenja primjenjuju na sve školske predmete (Hamers i Overtoom, 1997, prema Pešikan, 2010).

O tome koliko je u stvari važno proučavati učenje u realnim životnim situacijama u školi, postalo je jasno sa razvojem psihološkog interesovanja za kogniciju, za proučavanje učenja i znanja, stručnjacima je postalo jasno da je neophodno osim laboratorije, uključiti i ovaj aspekt proučavanja učenja. U poslednjoj deceniji dvadesetog vijeka, proučavanje učenja je jasno pokazalo da je za proces učenja važan sadržaj predmeta. Vigotski navodi da naš um čine specifične sposobnosti, pored onih opštih, te da proces učenja podrazumijeva da možemo da usvajamo i ovladavamo mnogim specifičnim sposobnostima mišljenja (Vigotski, 1977, prema Pešikan, 2010).

Prema teoriji Vigotskog u toku učenja koje nastaje u školi, kod učenika se formiraju znanja koja su specifična za određeni predmet, znanja različite epistemološke prirode a njihovim usvajanjem dolazi do razvoja onih oblika učenja koja su karakteristična za određenu disciplinu. Kroz ova akademska znanja, koja nastaju jedino u školi, učenici imaju kontakta sa strukturiranim sistemima znanja (sistemima naučnih pojmova). Vigotski navodi da su određeni modeli mišljenja ugrađeni u naučna znanja koja učenici formiraju u školi. Kroz učenje pojedinih školskih disciplina, u školi učenici imaju vezu sa kulturnim tvorevinama. Međutim, ovakve vrste znanja zahtijevaju mentalne aktivnosti učenika a ne prosto formiranje. Upotrebom tih mentalnih aktivnosti, učenici formiraju i nove vrste mišljenja a ne samo da izgrađuju znanja (Ivić i sar., 2001, str. 189).

Autorka Trbojević (2014) smatra da je tekst udžbenika vrlo karakterističan po svojim ciljevima i da učenici usvajanjem tog teksta unapređuju svoje kognitivne kapacitete, razvijaju postojeće pojmove i usvajaju nove, a velikim dijelom, dakle na taj način imaju osnovu da se individualno obrazuju. Dalje, ona navodi da lični faktor ima veliki uticaj na prihvatanje sadržaja iz datog udžbenika, jer u skladu sa svojom osobenošću (prethodna znanja, lične vrijednosti) učenici taj sadržaj na lični način obrađuju i formiraju nove kognitivne strukture. Sadržaj predmeta čini da se

učenici mijenjaju, da se njihove kognitivne sposobnosti povećavaju, da sama njihova ličnost postaje bogatija.

Prije samog predmeta Istorija, učenici se u ove društvene sadržaje uvode kroz predmete Priroda i društvo od četvrtog razreda osnovne škole. Kroz ove predmete i njihove specifične sadržaje, učenici dobijaju osnovna znanja o kulturi, društvu i prirodi, pa tako se učenici putem ovih predmeta upoznaju sa društvenim sadržajima. Koje bi to osnovne sadržaje učenici trebali da dobiju iz ovih bazičnih predmeta, autorka Pešikan je navela da su to sadržaji putem kojih učenici saznaju o svom društvu, o prošlosti svog društva, dobijaju informacije o institucijama i njihovom radu, sadržaji kojima učenici na bolji način upoznaju sebe i svijet oko njih (Pešikan, 2003 prema Trbojević, 2014).

Udžbenik Istorije za osmi razred osnovne škole učenike uglavnom vodi kroz prošlost, kroz događanja Novog vijeka, kroz događaje napretka tehnike i nauke. Učenici se upoznaju sa događajima iz prošlosti Crne Gore, sa prošlošću naroda koji su živjeli i danas žive u Crnoj Gori. Kroz Prvi, Drugi svjetski rat i savremeni svijet i istoriju svoje države učenici uče kroz deveti razred osnovne škole. Kako se učenici pokušavaju kroz ovaj sadržaj naučiti određenom životnom iskustvu, trajanju života, pokušavaju uvesti u dobra i loša djela određenih heroja, prilikom zamišljanja tih heroja, njihovih zasluga i dilema, učenici formiraju i različite emocije.

Koji su ciljevi nastave istorije? Autor Perović (2017) naglašava da je jedan od osnovnih ciljeva nastave istorije izgradnja istorijskog mišljenja kod učenika koje treba da bude formirano na tome da učenici na dovoljnom nivou poznaju prošlost. Autor smatra da je neophodno da razvijanje svijesti pojedinca o istoriji teži ka tome da je objektivno i potpuno. Kako učenici rijetko kad nemaju emocije na one informacije koje čuju, a koje se odnose na istorijske činjenice iz nacionalne istorije, autor smatra da nastavnik ima u tom dijelu važnu ulogu. Naime, nastavnik mora u svom prenošenju informacija da ukaže koliko je bitna ta informacije, za onaj vremenski period o kom govori jer likovi iz istorije i istorijske činjenice izazivaju različite emocije koje kod učenika imaju vaspitni značaj.

Koliko drugi sadržaji iz ostalih predmeta utiču na sam proces učenja i usvajanja društvenih pojmova, toliko isto i sam sadržaj predmeta Istorija je takođe podložan učenju u zavisnost od sadržaja. Zbog same važnosti predmeta, za osnovno i opšte obrazovanje učenika, napominjemo

da je sadržaj ovog predmeta kroz sva četiri razreda zavisao od sadržaja, od načina uvođenja, formiranja sistema društvenih pojmova za učenike.

1.4. Uticaj Istorije na intelektualni, afektivni, socijalni razvoj djece

Predmet Istorija ostvaruje važan uticaj na sam intelektualni razvoj učenika, jer učeći istoriju učenici učvršćuju i razvijaju neke opšte principe naučnog rada i razvijaju jednu novu, drugačiju vrstu mišljenja i zaključivanja. Radeći na istorijskom materijalu, učenici se upoznaju sa tim da podaci koje saznaju mogu biti nepotpuni, da mogu imati više značenja, i da su često neodređeni. Učenike istorija uči da donose zaključke iako nemaju potpune informacije, da preispituju svoja mišljenja i stavove, da usvajaju nove informacije iako su one često nepotpune ili nisu sigurni u njihovu tačnost. Kroz istoriju, učenici vježbaju logičko zaključivanje, jer jedino znanje o prošlosti jeste posredno ili zaključeno. Takođe, kroz istoriju učenici uče da razlikuju svoje stavove od mišljenja, da mogu da odrede koje su bitne a koje nebitne informacije, razlikuju da podaci nijesu isto što i sama njihova analiza i tumačenje.

Učenicima istorija pomaže da formiraju kritičko mišljenje, jer je sam predmet istorije ujedno i debata (sem ako se ne predaje kao skup konačnih, sigurnih znanja o prošlosti, što je najčešći slučaj), diskusija. Kritičko mišljenje je samostalno, nezavisno od autoriteta i izvora, ono je neophodno za samo istorijsko znanje. Svi istorijski materijali, kao i interpretacije prošlosti sa kojima se srećemo, moraju se kritički ravalirati. Istorija je zato konstantno ponovno pisanje i re-interpretiranje prošlosti. Kako istorija vrlo često ne daje cjelokupnu sliku, već samo neke njene djelove, obnavljanje prošlosti je važan mentalni zadatak, koji obuhvata sposobnost da se podaci uvežu, analiziraju, evaluiraju i kritički obrade u jedinstvenu sliku. Prema tome, važno je reći da istorija predstavlja ustvari razgovor između onoga što se desilo i sadašnjosti, kao i razgovor između onoga ko čita istoriju i samog istoričara (Pešikan-Avramović, 1996).

Buđenjem radoznalosti, aktiviranjem učenika i njihovim adekvatnim uvođenjem u prošle događaje i misli koje leže iza njih, istorija „vuče“ intelektualni razvoj u osnovnoj školi ka autonomnom formalnom mišljenju. Ona je idealan materijal za vježbanje formalnog mišljenja, kroz ovladavanje uzročno-posljedičnim odnosima, kroz baratanje raznim idejama na mentalnom planu, kroz shvatanje raznih društveno-ekonomskih, istorijskih pojmova i istorijskog vremena.

Istraživanje koje je sprovedeno a koje se odnosi na to koliko udžbenici istorije u zemljama kao što su Španija, Portugal i Engleska aktiviraju kognitivne aktivnosti prema zemlji porijekla i sadržaju udžbenika, važno je za naš rad, kako bismo mogli vidjeti na koji način istorija i udžbenici utiču na intelektualni razvoj učenika. Uzorak istraživanja sastojao se od 6.561 aktivnosti sadržane u 27 školskih udžbenika iz ove tri zemlje. Deskriptivne i kontrastne analize sprovedene su korišćenjem parametarskih tessova, a sami rezultati pokazuju da udžbenici iz Španije i Portugala uglavnom uključuju aktivnosti koje se nalaze između osnovnog i srednjeg kognitivnog nivoa, dok je u Engleskoj kognitivni nivo srednji ili visok (Gómez, Solé, Miralles, Sánchez 2020).

ANOVA testovi sprovedeni u gore pomenutom istraživanju pokazuju značajne razlike između kognitivnog nivoa potrebnog u aktivnostima i tipologije vježbi, koncepata i istorijskih sadržaja na kojima se radi. Aktivnosti sa višim kognitivnim nivoom odgovaraju aktivnostima stvaranja i eseja, vježbama koje djeluju na empatiju i istorijsku relevantnost i koje sadrže aktivnosti društvene i ekonomske istorije. Nasuprot tome, aktivnosti sa najnižim kognitivnim nivoom su kratka pitanja i objektivni testovi, oni koji su prvog kognitivnog nivoa, kao što su podaci i činjenice. Zaključak ovog istraživanja ukazuje da postoji potreba za uravnoteženim prisustvom sadržaja prvog reda i istorijskim mišljenjem, primjenom u učionici aktivnije metodologije usredsređene na učenika i nastavom koja daje prioritet istorijskim vještinama.

Kakav je uticaj istorije *na afektivni razvoj i razvoj ličnosti učenika* pokazuje činjenica da je sama svrha istorije ljudska samospoznaja, ne samo sopstvenih osobina, već upoznavanje sa prirodom čovjeka i razvijanje svijesti o kontinuitetu, mijenjaju, o sopstvenoj istoriji. Istorija je sadržaj koji nudi mogućnost da se razvije pozitivan stav o sebi kroz poznavanje vlastite zajednice, njenog nastanka i razvoja, istorijskih promjena kroz koje je ta zajednica prolazila. Na uzrastu od 12 godina kod djece razvija interesovanje za sopstvenu istoriju, istoriju svoje porodice. Poznavanje istorije i ljudske prirode takođe doprinosi jačanju identiteta i razvoja ega djeteta, što je jedan od važnijih zadataka obrazovanja. Nastava istorije ima uticaja na eliminisanje straha i neurotskog pritiska koje dijete može osjećati. Što dijete više zna o nastanku i razvoju civilizacije, to bolje uočava trendove u razvoju, upoznaje istorijske promjene, a zatim smanjuje strah od nepoznatog, od novog i strah od budućnosti. Poznavanjem ljudskog djelanja kroz vrijeme učenici razvijaju vjeruju u ljudske potencijale, ponose se velikim otkrićima,

identifikuju se sa poznatim istorijskim ličnostima, osjećaju zanos zbog velikih putovanja i ratničkih uspjeha svojih junaka. Istorija uči učenike emotivnom komuniciranju (Pešikan-Avramović, 1996).

Uticaj istorije *na socijalni razvoj* kod učenika ostvaruje se tako što nas istorija upućuje na druge ljude. Pešikan-Avramović (1996), naglašava da se istoričari bave drugim ljudima, grupama, da je istorija je priča o životu, o djelanju ljudi kroz vrijeme, o tome kako ljudi žive u sadašnjosti i kako su ranije živjele generacije i generacije. Istorijski materijal utiče na formiranje stavova i predrasuda, a takođe je pogodan i za njihovo razbijanje. Najbolje sredstvo za razbijanje predrasuda jeste što bolja informisanost, jer se učenicima objašnjava da što bolje poznajemo neki materijal, što više iskustva imamo sa njim, manje prostora ostaje za razvoj predrasuda. Sa te strane, istorija nam približava druge ljude i druga vremena, informiše nas o njima i već time stvara tlo za razbijanje predrasuda.

Putem upoznavanja prošlosti, učenici upoznaju svoju zajednicu, razumiju da njihova zajednica i društvo u kojem žive nije najbolje, nije jedino, naprotiv, samo je različito od drugih kultura i zajednica, specifično za određeni prostor i vrijeme u kojem žive. Na ovaj način učenici shvataju da društvo kao ni svijet ne počinje sa njihovom zajednicom ili njihovim društvom. Ovakvo poimanje prošlosti i sadašnjosti čini da se kod učenika razvija nacionalna pripadnost, pripadnost svojoj zajednici i patriotizam.

Pomoću istorije dijete prati promjene, vidi da se društvo stalno mijenja i kroz sve te promjene shvata kako se formiralo savremeno društvo. Učenik na taj način upoznaje državu u savremenom svijetu, i na taj način razvija se i duh internacionalizma. Istorija vaspitava odnos prema tradiciji, odnos poštovanja, jer je to izraz naroda koji je nju stvarao, i upravo zbog toga je značajan odnos tvorca tradicije prema istoj (Coolingwood, 1978 prema Pešikan-Avramović, 1996).

Upoznavanjem svoje društvene zajednice dijete uči i različite socijalne uloge. Upoznavajući osobine socijalnih uloga (kako senešto radi, kako se ponašaju oni koji imaju određene socijalne uloge i šta se od njih očekuje) učenici su u stanju da imaju one vrste ponašanja koje odgovaraju njihovoj individualnosti.

Uticaj nastavnog procesa Istorije na moralni razvoj, ukazuje nam na to da je prva i najvažnija činjenica koja treba da bude nučena iz istorije, važnost istine. Vrijednost proučavanja istorije nije

u davanju moralnih lekcija. Umjesto kontrolisanja događaja izvan nas, proučavanje istorije vodi na ka kontrolisanju unutrašnjeg života i suočavanju sa tim događajima. Istorijski sadržaj je odličan način da se prikažu određeni moralni kodeksi, nemanje tih moralnih kodeksa ili njihovo kršenje, da se predstave moralne dileme i različiti putevi za njihovo rešavanje u nekim istrijskim situacijama. Izučavanjem ovog predmeta učeniku postaje jasno kako nastaju moralne dileme, kako se mijenjaju u skladu sa protokom vremena i mijenjanja društva. Svaki istorijski period ima svoj specifičan sistem vrijednosti i svoj moralni kodeks. Sticanje i razvijanje ideala veoma su važni u formiranju ličnosti djeteta (Pešikan-Avramović, 1996).

Ideali služe kao posrednici tokom razvitka karaktera, ali i organizuju rad i profesionalni život. U toku razvoja ideali se mijenjaju, kao i motivi za njihov izbor. Uloga ideala je važna u moralnom vaspitanju. Svrha moralnog vaspitanja jeste „usađivanje“ normi vladanja koje gaji socijalna sredina u kojoj se dijete vaspitava (Popović, 1965 prema Pešikan Avramović, 1996). Jedan od načina prenošenja normi ponašanja jeste prenošenje putem „principa vladanja“, putem verbalnih formacija izabranog tipa vladanja. Mnogo efikasniji način jeste putem ego-ideala, jer mi „mnogo lakše možemo djecu da naučimo da ne bježe od opasnosti pričajući im priče o vojnicima i i istraživačima, nego dajući im moralna pravila „nikad ne bježi od opasnosti“ (Popović, 1965 prema Pešikan Avramović, 1996). Uzori za djecu mnogo su važniji za identifikaciju i formiranje ideala od onih verbalnih formulacija koje im možemo ponuditi. Istorijske ličnosti često se kao ideali sreću kod dječaka, kao jedanod pet-šest uzora na koje bi oni voljeli da liče. Kod učenika V-VI razreda osnovne škole, kao idealni najčešće se javljaju heroji iz perioda rata, pa je s toga vrlo jasno zašto je istorija važan materijal za uticaj na moralni razvoj kod djece. Uvođenjem različitih istorijskih ličnosti u dječiji svijet, možemo uticati na razvoj ideala a samimtim i na formiranje ličnosti djeteta (Pešikan Avramović, 1996).

1.5. Istraživanja udžbenika u Crnoj Gori

Istraživanja udžbenika u Crnoj Gori značajna su za mnogo različitih subjekata, onih koji se služe udžbenicima za sticanje znanja i onih kojima udžbenici predstavljaju sredstvo kojim prenose znanje i informacije. O značaju udžbenika govorili smo mnogo na početku teorijskog dijela rada. Istraživanja i analiza udžbenika značajna je kako za one koji pišu udžbenike, tako i za učenike,

nastavnike, za cjelokupan vaspitno-obrazovni sistem. Kvalitetni udžbenici, oni koji su u funkciji učenika, osposobljavanja učenika za sticanje kvalitetnog znanja, su jako važan dio nastavne građe, ističe autor Knežević (2011). Autor je istraživao značaj udžbenika geografije u nastavi, i naglašava da nastava geografije osim što ostvaruje zadatak sticanja znanja iz geografije, ostvaruje i druge zadatke kao što su razvijanje mišljenja, pamćenja, mašte, radnih navika, inicijative, discipline. Rezultati istraživanja Knežević (2011), pokazuju da se u crnogorskim osnovnim školama primjenjuju savremeni klasični udžbenici geografije, koji kao da polaze od pretpostavke da je školsko gradivo jedino kojim učenici treba da se služe, da u takvim udžbenicima svi učenici bez obzira na predznanje, na vještine, motivaciju i strategije uče isti tekst. Autor ističe da su takvi udžbenici puni nedostataka, jer učenici iz njih ne aismiliraju nikakve ideje, ne mogu da prepoznaju značajne djelove gradiva, utiču na to da učenici budu pasivni i da im nedostaje motivacija da aktivno učestvuju u učenju.

Nevladina organizacija, Centar za građansko obrazovanje i njihov istraživački tim, analizirao je udžbenike u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori i u okviru studije „Šta skrivaju i otkrivaju crnogorski udžbenici o savremenoj istoriji Crne Gore?“, predstavili su kako je u udžbenicima predstavljenja savremena crnogorska istorija i bazirali se na način na koji su u udžbenicima predstavljena ratna dešavanja u regionu i u državi. Isidora Radonjić (2016) aistentkinja na projektu istraživanja udžbenika istorije, naglasila je da u udžbenicima ne postoji dio gdje se obrađuje značajan dio skorašnje istorije regiona i Crne Gore. Takođe, istraživanje pokazuje da se ne obrađuje onaj dio istorije koji se odnosi na ratna dešavanja, a da je čitav period od raspada Jugoslavije nadalje predstavljen na pet strana, što je veoma malo za upućivanje učenika u taj period, kao i da učenici na ovaj način dobijaju vrlo malo informacija o tom dijelu istorije. „U gimnazijama se ovaj period obrađuje krajnje šturo na svega tri strane, i to sa manje-više identičnim podacima kao u osnovnoj školi, a predmetna lekcija se završava informacijom o formiranju državne zajednice Srbije i Crne Gore 2003.godine, odnosno nema ni dijela oko referenduma iz 2006.godine jer je udžbenik izdat prvobitno 2003, i od tada se samo doštampava, bez ažuriranja“, pokazuju rezultati istraživanja CGO, a koje je iznijela Radonjić (2016).

Značajno bi bilo da postoji više istraživanja udžbenika u Crnoj Gori, kako bi nastavnici kao i oni koji pišu udžbenike imali uvid u kvalitet udžbenika, a sami udžbenici bi analizama bili podložniji mijenjaju u pravcu koji podrazumijeva bolji kvalitet za cjelokupan vaspitno-obrazovni proces.

2. METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA

2.1. Problem i predmet istraživanja

Kada govorimo o predmetu ovog istraživanja, opet govorimo kao na početku rada, o udžbeniku. Udžbenik mora posjedovati visok nivo kvaliteta u svojim ulogama, tačnije u procesu formiranja društvenih pojmova kod djece. U teorijskom dijelu, gdje smo govorili o pojmovnom određenu udžbenika, naveli smo kolika je njegova važnost. Takođe, naveli smo sve standarde za koje smo smatrali da je neophodno da ih udžbenik posjeduje kako bi ostvarivao vertikalnu povezanost i doveo do razvoja društvenih pojmova.

Uloga udžbenika nije samo da pokriva školski program već i da organizuje proces učenja kod djece. Potrebno je da udžbenik bude prilagođen uzrastu učenika, da uzme u obzir nivo mentalnog razvoja, nivo prethodnih znanja, socio-kulturni kontekst kao i svrhu učenja.

Predmet ove analize jeste otkriti da li postoji vertikalna povezanost društvenih pojmova kroz osnovnu školu u predmetu Istorija. Ovo podrazumijeva uzimanje podataka istraživanja pojmova šestog razreda (Pešikan, 2006) i sedmog razreda (Mijušković, 2010), zatim novu analizu pojmova koji se uvode u osmom i devetom razredu osnovne škole. Dalje, ispitivanje vertikalne povezanosti kroz sva četiri razreda osnovne škole, utvrđivanje njene postojanosti ili pak nepostojanosti. To znači da smo nastojali da ispitamo da li se nastavlja uvođenje pojmova koje smo odabrali iz prethodnih istraživanja (šestog i sedmog razreda) u sljedeće razrede (osmi i deveti razred) tako da omogućavaju nastavak učenja istorije na pravilan način, kao i formiranje sistema pojmova adekvatno uzrastu i intelektualnim mogućnostima učenika. Dakle, neophodno je utvrditi da li se u ovim udžbenicima na pravilan način učenici uvode u sistem naučnih pojmova i da li udžbenici zadovoljavaju osnovne kvalitete u prezentovanju pojmova učenicima.

Sistem naučnih pojmova je u središtu tri standarda kvaliteta udžbenika, jednog koji se tiče kvaliteta sadržaja i dva koja se odnose na didaktičko oblikovanje udžbenika. Ovi standardi kvaliteta udžbenika ukazuju da se nastavnom greškom u prezentaciji pojmova može smatrati bilo koji nastavni postupak koji ne održava ili ne proizilazi iz systemske, hijerarhijske prirode pojmova (Ivić i sar., 2008).

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Udžbenik je kulturni, akademski, komercijalni i ideološki proizvod. Svrha udžbenika oduvijek je bila da spoje skup fundamentalnih istina koje svaki učenik mora dobro da zna i da vjeruje u ono što se pretpostavlja kroz udžbenik, činjenice, znanja i vjerovanja (Vinao, 2003, prema Gomez i sar. 2020). Udžbenici predstavljaju relevantan nastavni materijal koji olakšava proces učenja i može poboljšati dvosmjerno učešće učenika i nastavnika.

Autori koji su proučavali razvoj pojmova kod učenika, dobili su rezultate da se naučni (pravi) pojmovi formiraju na početku školovanja (Bruner, 1988, Klausmayer, 1978, 1985, prema Trbojević, 2014). Ovi rezultati važni su za istraživanje u našem radu, jer kao što smo ranije naveli, razvojna psihologija ukazuje na to da su učenici na početku školovanja spremni za proces formiranja sistema pojmova.

Kada govorimo o motivu ovog rada, možemo reći da je motiv proistakao iz uvida važnosti pravilnog uvođenja i razvoja naučnih pojmova kroz udžbenike Istorije u osnovnoj školi. Važnost pravilnog uvođenja naučnih pojmova proističe iz neophodnog uvođenja učenika da na ovom nivou školovanja shvate principe društvenog ustrojstva i njegovoh razvoja, da shvate principe nastanka društva, da izgrade elementarni sistem pomoću koga će kasnije vezivati buduće fenomene koje dijete sretne na ostalim nivoima školovanja i u svakodnevnom životu.

Cilj ovog istraživanja jeste da se ispita da li u zvaničnim udžbenicima Istorije u Crnoj Gori u osnovnoj školi postoji vertikalna povezanost društvenih pojmova (da li se pojmovi povećava obim pojma, njihova složenost, razvoj pojma, da li se uključuju novi primjeri, povećavaju veze sa drugim pojmovima), da li „postoji pogled unaprijed“, da li se učenici vraćaju u ovim udžbenicima na ono što su već učili u prethodnim razredima o određenim pojmovima, da li postoji logičko nadovezivanja na sadržaj udžbenika prethodnih razreda. Ovim radom dakle, ispituje se i da li postoje povremene sistematizacije, stvaranje cjelovitih sadržaja različitih razreda. .

2.3. Hipoteze istraživanja

U radu smo postavili pet osnovnih hipoteza, za koje smatramo da ih istraživanjem udžbenika važno osporiti ili potvrditi, kako bi donijeli zaključak o vertikalnoj povezanosti društvenih pojmova u predmetu Istorija.

H1. Ne postoji vertikalna povezanost društvenih pojmova u udžbenicima istorije kroz osnovnu školu.

Rezultati istraživanja diplomskog rada Mijušković (2010), da li postoji razvoj pojmova u udžbeniku i između 6. i 7. razreda, autorka je dobila rezultate da ne postoji vertikalni razvoj pojmova (od nižih ka višim razredima). Da bismo utvrdili da li postoji vertikalni razvoj pojmova, posmatrali smo, odnosno upoređivali analizu pojmova u šestom razredu (Pešikan i sar., 2006) i analizu udžbenika istorije u sedmom razredu. Kod pojmova koji se ponavljaju u sedmom razredu, a koji su na neki način definisani u šestom, nema pokazatelja da se dovodi u vezu povezanost tih objašnjenja i definicija, ne postoji upućivanje na prethodno rečeno, nema objašnjenja zašto je data nova definicija, koji je njen značaj ili napredak u odnosu na prethodnu.

H2. Manje od polovine pojmova kroz udžbenike je definisano na pravi način.

Na osnovu istraživanja (Mijušković, 2010) utvrđeno je da u udžbeniku za sedmi razred svega 26% pojmova definisano, ovom broju definicija nije pridruženo niti objašnjenje niti primjer, a i same definicije su u velikoj mjeri diskutabilne. Definicije su prilično neprecizne, koriste se drugim nepoznatim pojmovima, koji nemaju dato svoje etimološko značenje i koji se ne objašnjavaju (reforma – „mijenjanje postojećeg poretka nabolje“) dok je i sam sadržaj definicija neprimjeren uzrastu učenika („karakter bogoslužjenja i pripovijedanja“).

H3. Pojmovi u udžbenicima nijesu definisani tako da ih učenici mogu razumjeti.

Prema analizi udžbenika istorije za sedmi razred, način definisanja pojmova i objašnjavanja nijesu primjereni uzrastu učenika. Rezultati pokazuju da je oko 50% važnih pojmova vrlo teško za uzrast učenika. Uvođenje pojmova na taj način i dato objašnjenje nije dovoljno učenicima da ih razumiju i nauče. Pojmovi koji su važni, a koje smo analizirali u velikoj mjeri su apstraktni učenicima. Većina pojmova bi se, po svojoj težini, mogla smjestiti u učeničku zonu narednog

razvitka, što je dobro, ali je problem što način njihovog objašnjavanja i uvođenja ne omogućava da oni „vuku” misaoni i saznavni razvoj.

H4. Ne postoji u udžbenicima povezanost sa prethodnim gradivom.

Nove definicije pojma nijesu povezane sa ranijim definicijama niti postoji upućenost na ranije primjere i definicije pojmova. U udžbeniku Istorije za sedmi razred kod pojmova koji se ponavljaju u sedmom razredu, a koji su na neki način definisani u šestom, nema pokazatelja da se dovodi u vezu povezanost tih objašnjenja, ne postoji upućivanje na prethodno rečeno, nema objašnjenja zašto je data nova definicija, koji je njen značaj ili napredak u odnosu na prethodnu.

H5. U udžbenicima ne postoji „pogled naprijed“ iz razreda u razred, koji bi trebalo da ukazuje na ono kako će se pojmovi razvijati u sljedećem razredu.

U udžbeniku za sedmi razred naveli smo da se kod određenih pojmova ne upućuje na prethodno rečeno o njima, ne povezuje sa novim značenjem pojma, nema „pogleda unaprijed”. Da bi udžbenik omogućio razvoj građenja pojmova, neophodno je da postoji povezivanje, umrežavanje pojmova u sistem koji se ovdje ne uspostavlja ni na koji način.

2.4. Istraživačka pitanja u radu

Istraživačka pitanja u ovom radu su pitanja koja podrazumijevaju ispitivanje vertikalne povezanosti u udžbenicima Istorije za osnovnu školu. Istraživačka pitanja definisali smo na sljedeći način:

1. Kako su pojmovi uvedeni, definisani i objašnjeni? Da li pojmovi koji su uvedeni u sedmom razredu nastavljaju da se objašnjavaju kroz osmi i deveti razred tako što se pominju njima srodni pojmovi, tako što se daju novi primjeri, tako što se pojašnjava nova definicija pojma, tako što se ukazuje na pojam koji je već uveden, pa se učenik podsjeća na tu definiciju, da li se povećava broj veza sa drugim pojmovima?
2. Da li postoji logičko nadovezivanje sadržaja i pojmova iz prethodnog razreda?

3. Da li su pojmovi (način objašnjavanja, definisanja) primjereni uzrastu? Da li su pojmovi u šestom razredu koji su uvedeni i objašnjeni u skladu sa uzrastom učenika i da li onda sa uzrastom učenika raste i složenost pojma u sljedećem razredu, sedmom, osmom i devetom?
4. Da li su pojmovi dati tako da upućuju da će se objašnjavati i u sljedećem razredu na većem nivou složenosti („pogled unaprijed“)?
5. Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno gradivo, kako bi se omogućila povezanost gradiva i nadovezivanje pojmova?

2.5. Metoda istraživanja

Analiza sadržaja kao metod za analizu pojmova u udžbenicima Istorije za osnovu školu u Crnoj Gori je metod koji se pokazao kao najadekvatniji za ovo istraživanje. Pregled različitih karakteristika analize sadržaja dovodi do sljedeće definicije, da je analiza sadržaja tehnika istraživanja objektivnih, sistematskih i kvantitativnih opisa očevidnog sadržaja komunikacije (Manić, 2017). Ona koristi dva postupka: kvalitativnu i kvantitativnu analizu sadržaja. Kvantitativna odgovara na pitanja: koliko je društvenih pojmova definisano kako treba, koliko je dato primjera koji odgovaraju datom pojmu, koliko je dato srodnih pojmova, koliko je dato novih primjera. S obzirom na to da je istraživanje udžbenika naučna aktivnost a njen cilj je da ono bude sistematično, opšte i objektivno, kao i metodološki formirano znanje, u metodologiji koju primjenjujemo prisutni su kvantitativni elementi (Pešić, 1995). Kvalitativna analiza odgovara na pitanja: na koji način su pojmovi uvezani, da li postoji vertikalna povezanost, da li se pojmovi na pravi način izgrađuju u sistem društvenih pojmova. Svaki pojam može se u udžbeniku odrediti na više različitih načina. Postoje sljedeći modaliteti na osnovu kojih se putem metode analiza sadržaja vršila analiza četiri udžbenika kroz osnovnu školu (Pešikan, 2003):

- Postoji definicija pojma;
- Postoji definicija i jasno su navedeni su kriterijumi pripadanja/nepripadanja određenom pojmu;
- Pojam se objašnjava samo situacijom u kojoj se pominje (situacijom se prezentuje pojam a ne mora se imenovati, ne definiše se, to se ostavlja npr. za stariji uzrast);

- Postoji definicija i kontekst;
- Pojam se objašnjava putem primjera (može biti dat samo uobičajen primjer, „školski” primjer, ali i kontraprimjer, netipičan, granični)
- Pojam se objašnjava preko primjera, transfera na druge situacije, smještanjem u druge kontekste i rješavanjem problema.
- Pojam se povezuje, umrežava sa drugim pojmovima, horizontalno i vertikalno, pravi se mreža pojmova, oni se sređuju u sistem“.

Analiza sadržaja je metod koji obezbjeđuje objektivnost, pouzdanost i provjerljivost dobijenih podataka. Jasna je procedura u istraživačkom postupku i samim tim ona obezbjeđuje provjerljivost rezultata analize. Na osnovu detaljno izvučenih osnovnih pojmova iz udžbenika sedmog razreda pristupa se analizi osnovnih pojmova u udžbenicima osmog i devetog razreda. Svaki pojam se na osnovu datih pravila analizira u okviru datih kategorija koje su postavljene u okviru pojedinačnih cjelina u udžbeniku.

Kada govorimo o ograničenjima navešćemo glavna ograničenja analize sadržaja kao metode u analizi udžbenika. Brojna su ograničenja, ali i isto tako i prednosti ove metode u odnosu na kvantitativne metode, dok je prema mnogim autorima kombinacija ove dvije metode veoma važna i uspješna u ispunjavanju glavnih kriterijuma.

Naime, Berelsonov osnovni utisak je da kvalitativna analiza sadržaja mahom predstavlja kvazi kvantitativnu analizu, jer se za opis sadržaja komunikacije upotrebljavaju termini koji izražavaju kvantitet (često, rijetko, više puta, manje puta, ujednačeno itd.). Oni su manje precizni od numeričkih pokazatelja, što ne smatra problematičnim, jer potreban nivo preciznosti istraživanja diktira priroda proučavanog problema (Berelson, 1952, prema Manić, 2017).

Kvalitativna analiza sadržaja po Berelsonu počiva na utvrđivanju (ne)zastupljenosti određenih kategorija analize u proučavanoj građi. To znači da je dovoljno utvrditi da li se određena tema uopšte javlja u građi ili je u potpunosti izostavljena da bi se mogli izvesti zaključci. U tom slučaju se analiza sadržaja ne razlikuje od bilo kog čitanja teksta i izvođenja zaključaka o onome što se čitalo. I ovaj oblik primjene kvalitativne analize se može smatrati vidom kvantifikacije ako se ona svede na kvantifikovanje da li se tema ne javlja u građi ili se javlja jednom.

Faktor subjektivnosti može biti važno ograničenje u analizi sadržaja i posmatranju sadržaja i načina na koji se uvode pojmovi. Faktor subjektivnosti može proisteći iz ranijih istraživanja i rezultata tih istraživanja. Zbog toga je neophodan poseban „odvojen odnos“ pri analizi udžbenika i njihovom poređenju sa prethodnim istraživanjima udžbenika u nižim razredima. Neophodna je objektivnost u radu kako bi se izbjegao subjektivni faktor.

2.6. Uzorak istraživanja

Udžbenik kao predmet i uzorak istraživanja, predstavlja izvor znanja i njega strukturalno sačinjava osnovni tekst (sadržaj) i didaktičko-metodički aparat (način prezentacije). Nastavni plan i program determiniše sadržaj udžbenika, dok se izložene relevantne činjenice, norme, vrijednosti, ideje o najpoželjnijim mogućim odnosima u društvu, pravnim i stručnim načinom verifikuju. Osnovne funkcije udžbenika su informativna, samoobrazovna, integrativna, usmjeravajuća, transformaciona (Stojković, 1987 prema Avramović, Vujačić, 2009). Pored oblikovanja određenih znanja i razvijanja motivacije i podsticanja kognitivnih sposobnosti i interesovanja učenika, udžbenik osposobljava učenike za samostalan rad. Grupni rad u odeljenju nastavlja se pomoću školskog udžbenika u obliku individualnog rada. Udžbenik treba kod učenika da izgradi racionalan odnos prema knjizi i znanju.

Svaki školski udžbenik se piše posebnim stilom i jezikom, oblikovan je likovno-grafički, opremljen je didaktičko-metodičkim aparatom i prilagođen je određenom uzrastu (Avramović, Vujačić, 2009).

Osnovni značaj istorije ogleda se u uticaju na formiranje ličnosti učenika, kao i na izgradnju njihovog nacionalnog identiteta. Praćenje istorijskog materijala utiče na to da se kod učenika javljaju različite emocije koje zatim formiraju osjećaj odanosti, časti, nacionalne svijesti, pripadnosti svojoj državi. Osim u svemu navedenom, važan je uticaj istorije na formiranje demokratskog društva a to se ostvaruje kroz razbijanje predrasuda prema vjerskim grupama, određenim narodima, rasama (Perović, 2017, prema Predmetni plan (istorija) za osnovnu školu, Zavod za školstvo, Podgorica, 2005, str. 53).

Upoznavanjem predmeta Istorija, učenici formiraju svoje istorijsko mišljenje, koje je prema tome zasnovano na upoznavanju prošlosti. Važni ciljevi nastave istorije odnose se na to da se kod učenika formira objektivna i potpuna slika događaja, i uopšte istorijska svijest. Putem materijala koji učenici dobijaju kroz ovaj predmet, kao što smo već naveli u najvećem dijelu oni izgrađuju nacionalni identitet, pripadnost svojoj državi i društvu. Možemo reći, da se u pravo vrijeme pojavljuje ovaj predmet, jer u uzrastu od 11 do 12 godina dolazi do poslednje faze kada se formira etnički identitet, i tada se pojmovi nacije i domovine sistematizuju, usvajaju se pojmovi opšteg i posebnog, učenici ovladavaju sa pojmovima cjeline i djelova. Iako autor navodi da nacionalna istorija svoje mjesto i ulogu uvijek podiže na veći nivo, putem ovog predmeta učenici saznaju koja je uloga i u kojim pozicijama se nalazi njihova država u savremenom svijetu (Perović, 2017).

Uzorak ovog istraživanja čine zvanični udžbenici Istorije za osnovnu školu, za šesti, sedmi, osmi i deveti razred. Autori udžbenika za osmi razred su: „Živko M. Andrijašević, Sait Šabotić, Dragutin Papović i Slobodan Drobnjak, izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica“. Udžbenik Istorija za deveti razred osnovne škole napisali su Slavko Burzanović i Jasmina Đorđević, takođe izdavač isti kao i za udžbenik za osmi razred. Udžbenici koje smo mi analizirali izdati su 2007, 2018, 2020. godine od strane Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva.

Opis udžbenika koje smo koristili u radu

Udžbenik Istorije za šesti razred, Nacionalni savjet za obrazovanje od 09.07.2014. godine utvrdio je izmjene predmetnog programa – Istorija za VI, VII, VIII i IX razred osnovne škole. Za potrebe ovog rada mi smo koristili podatke koji su dobijeni u istraživanju Pešikan i sar. (2007), a samom analizom sadržaja utvrdili smo da nema značajnih promjena u sadržaju udžbenika koji je tada bio u upotrebi. Udžbenik je izdat od strane Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, 2005. godine i njegovi autori su Milada Kasumović i Goran Marković.

Udžbenik Istorije za sedmi razred je izdat od strane Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, 2007. godine i čiji autori su Radovan Popović i Dragan Marković. Podatke smo takođe preuzeli iz istraživanja diplomskog rada (Mijušković, 2010), a uporedna analiza sadržaja je pokazala da ne postoje značajna odstupanja u sadržaju ova dva udžbenika, ovog koji je sada u upotrebi i

udžbenika koji je bio u upotrebi u vrijeme istraživanja datog diplomskog rada. Uzrast učenika u sedmom razredu je takav da omogućava veće i složenije mentalno baratanje često apstraktnim i za djecu teškim istorijskim pojmovima (v. Pešikan, 1996, dio „Dečije razumijevanje istorijskog jezika i istorijskih pojmova“, s. 53–59). U ovom uzrastu djeca ulaze u fazu razvoja formalnih operacija, po Pijažeu, i za tu fazu je karakteristična sposobnost razumijevanja apstraktnih pojmova i „mentipulacija” – baratanje apstraktnim pojmovima, teorijskim idejama.

Udžbenik Istorije za osmi razred osnovne škole je udžbenik čiji su autori: „Živko M. Andrijašević, Sait Šabotić, Dragutin Papović i Slobodan Drobnjak, izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, godina izdavanja je 2020“. Udžbenik broji 113 stranica, podijeljen je na četiri cjeline, svaka cjelina počinje vremenskom trakom. Na samom početku udžbenika učenici se kratko uvode u sadržaj udžbenika a zatim je dat kratak vodič kroz udžbenik. Vodič kroz udžbenik upućuje učenike na koji način treba da koriste udžbenik, pokazuje im gdje se nalaze naslovi poglavlja i naslovi lekcija, gdje su nepoznate riječi i gdje se nalaze pitanja, nalozi i zadaci u toku lekcije i na kraju lekcije.

Udžbenik sadrži veliki broj ilustracija, najviše portreta glavnih ličnosti i to njih 35, onih koji su obilježili taj vremenski period. Nalazimo i dva grafička prikaza, dok ne postoji nijedan tabelarni prikaz. U udžbeniku su prisutne ilustracije arhitekture gradova, naselja, novca, odlazaka u ratove i crnogorske vojske. Takođe ima ilustracija važnih istorijskih događaja, manastira, načina oglašavanja, važnih tehničkih otkrića.

Prva cjelina u udžbeniku za osmi razred, „Evropa u XVI i XVII vijeku“, sadrži sljedeća poglavlja: humanizam i renesansa, velika geografska otkrića i uspon Evrope, reformacija, osmansko carstvo, kao vojna i politička sila na jugoistoku Evrope u XVI i XVII vijeku, Mletačka Dubrovačka republika.

Druga cjelina „Crna Gora od 1497. do 1851. godine“ sadrži sljedeća poglavlja: Crna Gora u XVI i XVII vijeku, Crna Gora od 1697. do 1773. godine, jačanje državnih institucija u Crnoj Gori.

Treća cjelina „Svijet od kraja 18. do početka 20. vijeka“, sadrži sledeća poglavlja: emancipacija građanina, svijet kraj 19. i početkom 20. vijeka, balkanska društva u osmanskom i habsburškom carstvu, balkanske države krajem 19. i početkom 20. vijeka.

Četvrta cjelina „Crna Gora od 1851. do 1914. godine“ sadrži sljedeća poglavlja: Crna Gora od 1851. do 1876., Crna Gora od 1876. do 1905. godine, Crna Gora ustavna monarhija.

Udžbenik Istorije za deveti razred, izdat je 2018. godine, a njegovi autori su Slavko Burzanović i Jasmina Đorđević, izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica. Udžbenik ima 139. stranica, podijeljen je na pet cjelina, a svaka cjelina na određeni broj lekcija. Nakon uvodne riječi, autori su dali objašnjenje učenici kako se koristi udžbenik, gdje se nalaze naslovi lekcija i poglavlja, gdje su pitanja i zadaci, gdje su ilustracije, nepoznate riječi.

Udžbenik sadrži petnaest istorijskih karti, koje su date radi lakšeg određivanja nekog istorijskog događaja, mjesta, države, veliki broj ilustracija, portreta istorijskih ličnosti, ilustracija kućnih aparata iz tog istorijskog perioda, ilustracija načina oglašavanja u tom periodu. Sadržaj udžbenika čine i ilustracije arhitekture gradova, naselja; ilustracije koje prikazuju odlaske u ratove; ilustracije novca koji se koristio. Takođe, u ovom udžbeniku imamo i četiri grafička prikaza, podatke o naseljenosti stanovništva i podatke o rezultatima glasanja.

Prva cjelina udžbenika je „Svijet od početka Prvog do početka Drugog svjetskog rata“ i ona sadrži sljedeće lekcije: Prvi svjetski rat, Revolucija u Rusiji, Posljedice Prvog svjetskog rata, Svijet građanske demokratije, Svijet socijalizma, Svijet fašizma i nacionalizma.

Druga cjelina je „Crna Gora i jugoslovenske zemlje od početka Prvog do početka Drugog svjetskog rata“ i ona sadrži sljedeće lekcije: Crna Gora u Prvom svjetskom ratu, Srbija u Prvom svjetskom ratu, Crna Gora 1918–1921, gubitak državne nezavisnosti, Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija 1929–1941, Crna Gora u jugoslovenskoj Kraljevini, Privredni, društveni i kulturni život u Jugoslaviji 1918–1941.

Treća cjelina „Drugi svjetski rat i savremeni svijet“ sadrži sljedeće lekcije: početak Drugog svjetskog rata, Ratne operacija 1942–1945, Svijet poslije Drugog svjetskog rata, Savremeni svijet.

Četvrta cjelina „Crna Gora i Jugoslavija u Drugom svjetskom ratu“ je cjelina koja sadrži sljedeće lekcije: Fašistički napad na Jugoslaviju, Crna Gora u ratu do kapitulacije Italije, Oslobođilački rat i revolucija, Crna Gora poslije kapitulacije Italije, Karakteristike rata.

Peta cjelina „Crna Gora u Jugoslaviji i obnova državnosti Crne Gore“ je cjelina koja sadrži sljedeće lekcije: Jugoslavija od 1945–1961, Jugoslavija 1961–1980, Crna Gora u SFRJ, Raspad SFRJ.

2.7. Postupak analize sadržaja

Za tehniku analiza sadržaja odlučili smo se iz više razloga. Naime, sva dosadašnja istraživanja udžbenika i istraživanja načina uvođenja naučnih pojmova u njima vršena su putem ove tehnike. Metoda „analiza sadržaja“ posjeduje kvalitativnu i kvantitativnu dimenziju. I jedan i drugi važan princip ove metode, sadrže elemente opštosti, sistematičnosti, objektivnosti, i ovim važnim elementima nastoji se postići potpunost kako analizom podataka, tako i tokom njihovog prikupljanja (Avramović, Vujačić, 2009, prema Trbojević, 2014). Istraživački postupak u procesu kvantitativne metodologije teži tome da bude formalan i standardizovan, kako bi podaci mogli da se provjeravaju, a istraživački postupak kod kvalitativne metodologije mnogo više koristi riječi i bavi se značenjem riječi, naglašava važnost onoga ko istražuje, fokusira se na semantiku čovjekovog ponašanja (Milić, 1965).

U postupku analize sadržaja krenuli smo od cjelina, u okviru kojih su izdvojeni dati pojmovi koji se pominju u toj kategoriji. Zatim smo u okviru svake cjeline, svaki pojam ponaosob analizirali. Analizirali smo definiciju pojma, postoji li ili ne postoji, postoji li samo objašnjenje, a ne i definicija, da li su dati primjeri iz definicije.

Nakon analize definicija, objašnjenja, postupkom analize sadržaja analizirali smo vertikalnu povezanost između pojmova koji su dati u šestom, sedmom, osmom i devetom razredu. Vertikalnu povezanost posmatrali smo tako što smo analizirali da li postoje nadovezivanja, povećavanja broja pojmova iz šestog u sedmi, zatim iz osmog u deveti razred, da li se uvode dodatni primjeri tj. povećava njihov broj u skladu sa razredom i uzrastom.

Vertikalna povezanost podrazumijeva i da smo analizirali da li iz razreda u razred postoji upućivanje na prethodno učeno gradivo, određenim podsjećanjem, da li u udžbenicima postoje mjesta koja su označena tako da učenici znaju da to podrazumijeva vraćanje na prethodno

učeno, da li se kod učenika usvajanje sistema pojmova vrši tako što autori nadovezuju znanje koje već postoji sa novim znanjem o pojmu.

Zatim smo analizirali da li postoji „pogled unaprijed“, odnosno da li autori upućuju učenike da će pojam biti objašnjen u sljedećem razredu, da će se dati drugačiji primjeri, nove definicije koje će upotpuniti znanje o određenom pojmu.

Ovakvu analizu, vertikalnu analizu pojmova, uradili smo postupno, prateći svaki pojam, sagledavanjem onoga što je rečeno o pojmu, njegove definicije, datog primjera, upućivanja na već učeno, upućivanja na „pogled unaprijed“, da li je pojam na neki način objašnjen ili pojašnjen kroz ilustraciju, grafički predstavljen. Podatke o vertikalnoj povezanosti iz šestog u sedmi razred uzeli smo iz prethodnih istraživanja, dok smo upoređivali pojmove iz sedmog sa onima koji se ponavljaju kroz osmi razred, kako bi ispitali vertikalnu povezanost. Zatim, pojmove iz osmog smo pratili kroz pojmove iz devetog razreda, one koji su se ponovili i one koji su uvedeni prvi put. Pratili smo da li pojmovi koji se ponavljaju imaju iste ili nove definicije, da li imaju nove primjere, kakvog su tipa primjeri, da li se učenici u devetom upućuju na prethodno učeno u osmom razredu.

3. Analiza i diskusija rezultata

O značaju izučavanja (poznavanja i razumijevanja) društvenih fenomena izlišno je govoriti. Može se uspostaviti paralela sa poznavanjem sopstvenog organizma. Da bi on valjano funkcionisao, neophodno je poznavati ga, dobro znati dijagnozu njegovog stanja (jake i slabe tačke), dobro procjenjivati njegove mogućnosti i razviti mehanizme održavanja koji će obezbijediti njegovo optimalno funkcionisanje. Tako je i sa društvenim organizmom. Zbog neizmjerne važnosti društvenih pojmova, nas je interesovao kvalitet društvenih pojmova koje učenici usvajaju na početku školovanja, jer se postavlja pitanje je li to pravi način uvođenja i temelj za formiranje sistema društvenih pojmova na kasnijim uzrastima, je li taj način formiranja prava priprema za učenje ovog predmeta, tipičnog društvenog predmeta, i jesu li ovi društveni pojmovi dobar pokretač mentalnog razvoja učenika (Pešikan, 2001).

U analizi i prikazivanju rezultata nastojali smo da damo odgovore na glavna istraživačka pitanja u radu, kao i da potvrdimo ili opovrgnemo postavljene hipoteze. Analiza rezultata podrazumijeva vertikalnu analizu pojmova, shodno koracima kako smo analizu vršili metodom analize sadržaja. Uporedo sa prikazivanjem analize rezultata daćemo i prikaz rezultata iz prethodnih istraživanja, tamo gdje je to potrebno i radi upoređivanja, odnosno vertikalne povezanosti iz razreda u razred. Analizu rezultata prikazaćemo najprije za osmi a zatim za deveti razred, a zatim ćemo dati i uporednu vertikalnu analizu pojmova.

3.1. Kako su pojmovi uvedeni u udžbeniku za osmi razred?

Autorka Pešikan (2001), navodi da nije uvijek lako odrediti koji su pojmovi prirodni, a koji društveni. Svuda gdje postoji dogovor, pojam bi se mogao tretirati kao društveni, ali mi smo takve pojmove, za koje bismo mogli reći da su na granici prirodno/društveno, tj. stvar su konvencije uspostavljene oko prirodnih fenomena, prepustili polju prirodnih pojmova, a ovdje smo analizirali tipične društvene pojmove.

Prvo pitanje na koje smo odgovorili jeste pitanje definicija u osmom razredu, načina na koji su date definicije, da li su dati primjeri uz definicije i da li je dato samo objašnjenje pojma. Analizom nalazimo da 94 (51.9%) pojmova u udžbeniku koji su uvedeni nemaju definiciju.

Smatramo da je ovo zaista veliki broj od ukupnog broja pojmova u udžbeniku za osmi razred. Veliki broj pojmova nema ni definiciju, niti objašnjenje, niti se igdje u udžbeniku navodi da će pojmovi biti negdje objašnjeni. Dakle nema „pogleda naprijed“. Za pojmove koji u ovolikom broju nijesu definisani, a neki od njih se nalaze u sedmom razredu, nema upućivanja učenika da se prisjete tog gradiva koje je ranije učeno. Dakle, nema povezivanja ni proširivanja znanja. Sve ovo je veoma važno za usvajanje sistema naučnih pojmova.

Tokom analize pojmova u osmom razredu, izdvojili smo 181 pojam, od čega njih 70 (38.6%) ima samo definiciju. Ovim definicijama najčešće nije pridružen primjer, a i same definicije su često date uz pojam koji opet nije objašnjen učenicima. Primjer za takvu definiciju jeste definicija gdje se pojam „renesansa“ objašnjava drugim pojmom „preporod“ koji učenicima nije objašnjen nigdje u udžbeniku. Dakle, pojam je objašnjen riječju „male objasnidbene moći“, jer ni ona nije dovoljno poznata u zahtijevanom kontekstu. Učenici, naime, mogu znati šta znači „preporod“ u opštem smislu – leksički posmatrano. Nigdje u udžbeniku ne nalazimo zašto je određeni pojam objašnjen na neki način, kako može biti još definisan. Sam pojam preporod može imati više značenja, te je to i učenicima važno reći i naglasiti u kom smislu se taj pojam upotrebljava u lekciji. Na ovom uzrastu za učenike je važno da im je definicija jasna i da je objašnjena preko poznatog drugog pojma, jer na taj način mogu kognitivno da razumiju pojam koji se objašnjava. Dalje, pojam „preporod“ spada u kategoriju pojmova Umjetnost, ali u okviru kategorije se pojmovi ne dovode u vezu jedni sa drugima kao dio jedne kategorije. Takođe, u okviru kategorije Crkva, učenici se ne upućuju na istraživanje hijerarhijskih odnosa između pojmova (papa, mitropolit, monah) te na taj način se učenici misaono ne angažuju oko razvoja sistema društvenih pojmova.

Samo objašnjenje pojma, od ukupnog broja pojmova, ima njih 17 (9.3%) pojmova. Ovo znači da ti pojmovi nemaju definiciju već da su objašnjeni na nekin način. Većina ovih objašnjenja vezana je za kontekst lekcije, te je učenicima ostavljeno da sami zaključuju o pojmu, da ga sami definišu, da sami procijene da li taj pojam može imati još neko značenje u nekom drugom kontekstu.

Kada se u udžbenicima a često i u praksi navođenje primjera za određeni pojam ograniči na iznošenje tipičnih primjera, relevantne karakteristike tog pojma su prisutne na jasan i nedvosmislen način. Ovaj način prezentovanja ne stvara i ne koristi prilike za misao angažovanje

učenika u identifikovanju i razumijevanju suštinskih karakteristika za određenu klasu fenomena. Graničnim primjerima za određeni pojam označavaju se oni primjeri koji na osnovu svojih irelevantnih svojstava upućuju na jednu kategoriju a prema suštinskim svojstvima pripadaju sasvim drugoj kategoriji fenomena. Za misaono angažovanje učenika važni su i ne-primjeri (primjeri koji pripadaju drugim pojmovnim kategorijama. Uloga graničnih i ne-primjera za izgradnju pojmova ostvaruje se kroz zahtjev da se analiziraju i porede po relevantnim i irelevantnim atributima, te da se na osnovu bitnih svojstava klasifikuju u kategoriju ili pojam kome pripadaju (Antić, 2021).

Broj pojmova koji imaju navedene primjere uz definiciju, ili samo primjere bez definisanja, ukupno je 17, od njih 181, što znači da je to samo 7.7% pojmova koji imaju primjere. Primjeri su tipični i nema drugih tipova primjera, kako bi se opet učenicima povezalo znanje i pojmovi. Nema navođenja ne-primjera, nema problemskih primjera, nema graničnih ili suprotnih primjera, koji bi učenicima omogućili razvijanje kritičkog mišljenja ili ih vodili ka rješavanju problema. Dakle, udžbenik na ovaj način, ne uvođenjem različitosti primjera ne omogućava poređenje atributa, ne omogućava da uče kako da pojam svrstavaju u drugu kategoriju, kako da rješavaju probleme misaonim procesom. Smatramo da je bilo veoma važno učenicima navesti primjere uz određene pojmove, pogotovo one sa kojima se sreću u svakodnevnom životu.

Tabela br1. Prikaz definicija pojmova za udžbenik istorije 8. razreda

Opis pojma	N	%
Ukupan broj pojmova	181	
Broj pojmova bez definicije	94	51.9%
Pojmovi sa definicijom	70	38.6%
Pojmovi sa objašnjenjem	17	9.3%
Pojmovi koji su povezani sa svakodnevnom značenjem	0	0%

3.1.1a Da li su pojmovi dati tako da upućuju na „pogled unaprijed“ ?

Analizom svih pojmova u udžbeniku osmog razreda došli smo do jasnog zaključka da u njemu nema „pogleda unaprijed“ ni na jednom mjestu. Niti jedan pojam koji je uveden u ovom udžbeniku nije uveden tako što je negdje naglašeno da će se on objašnjavati u sljedećem razredu. Takođe, nije naglašeno da će se pojam usložnjavati, da će se dati novi primjeri u sljedećem razredu, da će biti data nova definicija, da će novi primjeri pojasniti pojam i proširiti njegovo značenje. Već smo u prethodnom, teorijskom, dijelu govorili o važnosti „pogleda unaprijed“, o tome koliko je značajno da u udžbeniku postoji „pogled unaprijed“, jer na taj način učenici znaju da se učenje o tom pojmu ne završava na tom mjestu, već da će unaprijediti svoje znanje o tom pojmu i u sljedećem razredu i na taj način imati sveobuhvatno nadovezivanje znanja. Za sve pojmove koji su teški za ovaj uzrast učenika, a koji su zbog određenih razloga uvedeni u udžbenik, značajno je da bude navedeno da se iz određenih razloga ne objašnjavaju, već da je za sada dovoljno neko jednostavnije objašnjenje pojma, a da će u narednom razredu pojam biti adekvatnije objašnjen.

3.1.1b Povezanost pojmova u udžbeniku za osmi razred sa svakodnevnim značenjem

Nastavni proces koji ima za cilj da bude uspješan, potrebno je da često ima vezu između svakodnevnih i školskih „alata“, potrebno je da omogući lakšu izgradnju sistema naučnih i životnih pojmova kroz njihovu konekciju. „U sudaru spontanih i naučnih pojmova stvara se kognitivni konflikt koji dovodi, ne samo do usvajanja naučnih pojmova, već i do daljeg kognitivnog razvoja (Vigotski, 1996; Ivić, 1992, Ivić i sar., 2001; Valsiner, 1997 prema Pešikan, 2010)“.

Takođe je bitno ukazati i na mjeru u kojoj autori nastoje da pojmove povežu sa svakodnevnim značenjem pojmova i svakodnevnim iskustvom učenika. Nastavnik bi trebao kod učenika da radi na tome da oni usvajaju svijest o pripadnosti široj društvenoj zajednici od one koja označava njihovu naciju i državu. Autori udžbenika treba svjesno da povezuju sadržaj sa svakodnevnim značenjem, jer znaju da udžbenik nije jedini način dobijanja informacija. Mnogi su putevi kojima učenici dobijaju informacije, često preko radija, TV-a, štampe. Koristeći internet, učenici imaju dostupnost informacijama za koje nijesu sigurni da li su naučne i objektivne, čitaju različita

tumačenja istorije svoje zemlje, koje mogu njima djelovati primamljivo i zanimljivo da o njima razgovaraju u školi, u krugu svojih vršnjaka. Dobijene na taj način, informacije svakako utiču na izgradnju stavova i ponašanja kod učenika, utiču na izgradnju svijesti učenika o istoriji, utiču na sam rad nastavnika i na produkte nastavnog procesa (Perović, 2017).

Od ukupnog broja osnovnih pojmova koje smo analizirali u udžbeniku za osmi razred, od njih 181, niti jedan pojam se ne povezuje sa njegovim svakodnevnom značenjem i svakodnevnom iskustvom djece. Povezivanjem akademskih pojmova sa njihovim svakodnevnom značenjem pojmovi se lakše pamte i usvajaju i dolazi do boljeg usvajanja i formiranja sistema naučnih pojmova. Napominjemo da ima dosta uvedenih pojmova koji se koriste u svakodnevnom govoru, ali nemaju definiciju niti se povezuju sa svakodnevnom značenjem. A ovo bi bilo veoma korisno za učenike i sistem pojmova.

3.1.1v Da li su uvedeni pojmovi u osmom razredu primjereni uzrastu?

Primjerenost težine pojmova u stvari je pitanje kako su pojmovi predstavljeni u analiziranim udžbenicima i o tome nam najbolje govori prethodna analiza načina na koji su pojmovi uvedeni i definisani u samom udžbeniku (Pešikan, 2001). Iz tabele koja se nalazi ispod teksta, kojom smo prikazali podatke iz našeg istraživanja primjerenosti pojmova u osmom razredu, možemo vidjeti da 37.01% pojmova su oni koji su primjereni uzrastu. To su pojmovi koji se nalaze u zoni narednog razvitka i koja je vrlo važna za usvajanje naučnih pojmova, jer podrazumijeva spremnost učenika da razumiju i savladaju određeni pojam. Ovaj podatak nam govori da su to pojmovi koje bi učenici mogli adekvatno da savladaju u ovom uzrastu. Međutim, najveći problem je u tome što veliki broj pojmova koji su primjereni uzrastu nemaju definiciju niti odgovarajuće primjere koji bi olakšali usvajanje određenog pojma na ovom uzrastu. Takođe, tokom uvođenja pojmova koji su adekvatni za uzrast, najčešće su oni definisani preko drugog pojma, koji takođe nije objašnjen na način da ga učenici razumiju.

Tabela br.2, Prikaz pojmova u odnosu na uzrast učenika

Broj pojmova	Pojmovi koji su primjereni uzrastu	Pojmovi koji su teški za ovaj uzrast	Pojmovi koji su laki, u zoni prošlog razvitka
181	67-37.01%	56-30.93%	60-33.14%

Broj pojmova koji su teški za ovaj uzrast učenika je 30.93% i to su pojmovi koje učenici ne mogu savladati u ovom razredu, jer način njihovog uvođenja i objašnjavanja (neobjašnjavanja) je takav da ih učenici ne mogu razumjeti i usvojiti. Takvi pojmovi su npr.: Crkva, reformacija, renesansa, etnički, korupcija, istrebljenje, islamizacija, krvna osveta, upravni poslovi, revolucija, emancipacija, reforma i drugi.

Pojmovi koji su laki za učenike ovog uzrastu su pojmovi koji su već učeni, i koji bi trebalo da se nalaze u zoni prošlog razvitka, oni pojmovi koji su djeci poznati iz prethodnog razreda. Procenat tih pojmova u ovom udžbeniku je 33.14%. Problem sa ovim pojmovima jeste što se u udžbeniku učenici ne upućuju na prethodno učeno gradivo, ne podsjećaju na definicije koje su već date u prethodnom razredu, a takođe se ovi pojmovi ni na jedan način ne usložnjavaju u ovom razredu i ne uvodi se novo značenje nekog od ovih pojmova. Neki od tih pojmova koji se nalaze u zoni prošlog razvitka su: kolnija, osmansko carstvo, feudalni sistem, janjičari, mitropolija, timarski sistem, duhovna vlast, Crkva. Osim što se pojmovi nalaze u zoni prošlog razvitka, bitno je reći da unutar samih kategorija kaš što su kategorija Crkva, poslovi-zanimanja, pojmovi nijesu dati tako da se od učenika traži da uoče, objasne razlike i sličnosti između npr.određenih poslova, već su pojmovi samo taksativno dati, nema bavljenja sistematskim atributima pojmova ili različitih hijerarhijskim odnosima između npr.određenih poslova (kancelar, komesar, guvernadur).

3.1.1g Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno gradivo u sedmom razredu?

Ono što je veoma važno tokom ponavljanja pojmova iz razreda u razred jeste da se učenici vrate na već učeno gradivo, da u udžbenicima postoji način na koji se učenici podsjećaju da se taj i taj pojam već učio, da je potrebno da se podsjetite kako bi mogli da prošire znanje o tom pojmu.

Takođe, vrlo važno za učenike i za usvajanje pojmova jeste nadovezivanje znanja iz razreda u razred. Naša analiza pojmova u osmom razredu pokazala je da ni za jedan pojam koji je već uveden u sedmom razredu, ne postoji vraćanje na tu definiciju ili objašnjenje koje je tamo dato. Dakle, ne postoji upućivanje na prethodno učeno kod 100% pojmova.

Pojmovi koji se ponavljaju iz sedmog razreda u osmi razred a na koje se učenici nijesu vratili nijednim podsjećanjem su sljedeći: feudalni posjed, reforma, islam, pleme, autonomija, nadbiskupija, biskup, kolonizacija, monarhija, staleži, republika, diplomatija i drugi. Takođe, dodajemo da su one definicije ovih pojmova koji se ponavljaju date na isti način kao što su date u sedmom razredu, nije data nijedna nova definicija pojma koji se ponovio, nijedan novi netipični, granični ili suprotni primjer.

Smatramo da je vrlo važan aspekt udžbenika i aspekt usvajanja pojmova adekvatno, izgubljen na ovaj način. Nadovezivanje znanja o pojmovima je vrlo važno za učenike: dovođenje u vezu onoga što su već učili sa novim značenjima, novim primjerima kod njih stvara sliku o kontinuiranom usvajanju pojmova, razvoju kritičkog mišljenja, angažuje ih misaono, vodi razvoju kritičkog mišljenja a sve to u ovom udžbeniku na ovaj način se ne postiže.

3.1.2. Kako su pojmovi uvedeni u udžbeniku za deveti razred?

Odgovarajući na istraživačko pitanje u ovom radu: koliko je pojmova definisano u devetom razredu, analiza je pokazala da 156 (67.2%) pojmova nema definiciju. To znači da ovaj broj pojmova ni na koji način nije definisan niti objašnjen. Mišljenja smo da je ovo značajno veliki broj pojmova koji nema definiciju i da se tu nalaze vrlo važni pojmovi za učenike, kao što su npr.: totalni rat, agitacija, kapital, patrijahalna kultura, netolerancija, sinod, bogomolja, monopol, suverena i drugi važni pojmovi. Svi ovi pojmovi koji su za učenike na zahtjevnom kognitivnom nivou a koji nemaju definiciju su pojmovi koje oni teško mogu razumjeti i usvojiti. Ovakvi pojmovi zahtijevaju i definiciju, i adekvatne primjere pa i dodatno objašnjenje, ako je ono potrebno.

Broj pojmova koji imaju definiciju je 76 odnosno 32.7%. Ovi pojmovi koji imaju definiciju su, kao i u osmom razredu, pojmovi čije su definicije dosta neprecizne ili su dati pojmovi koji

nijesu objašnjeni. Smatramo da bilo koja definicija koja je data uz drugi pojam, koji učenicima nije objašnjen, nije dobra definicija i ne može služiti da se pojmovi usvoje na adekvatan način. Takođe, u ovom broju pojmova koji su definisani je i dio pojmova iz osmog razreda, i te definicije su iste one koje su date u osmom razredu. Dakle, samo su ponovljene, a za usvajanje sistema društvenih pojmova na pravilan način neophodno je definiciju koja je već data u osmom razredu na određeni način preformulisati ili dati novu, objasniti zašto je data nova definicija, koji je njen napredak u odnosu na prethodnu definiciju u osmom razredu.

Broj pojmova koji su objašnjeni a nijesu definisani jeste 26 (11.2%), što znači da su ovi pojmovi objašnjeni preko konteksta i ni na jedan drugi način. Smatramo da je definisanje preko konteksta za neke pojmove dovoljno da bi učenicima bilo jasno značenje pojma. Takav pojam je npr. bio pojam „agrarna reforma“, gdje je učenicima prilično jasno šta je taj pojam značio. Ono što je bilo potrebno da se uradi za razvoj pojmova jeste da se da PNZ da učenici istraže ovaj pojam u sadašnjem vremenu. Pojmovi koji su objašnjeni preko konteksta su: konfiskacija, zadruga, inflacija, dvovlašće, pokoreni, neokolokvijalizam.

Broj pojmova koji su objašnjeni preko primjera jeste 9 pojmova, odnosno 3.8%. To znači da 96.2% pojmova nema dat primjer uz objašnjenje ili definiciju. Smatramo da je veliki broj pojmova koji su uvedeni ili ponovljeni iz osmog razreda, za koje je trebalo navesti primjere, i to ne samo tipične primjere. Neki od tih pojmova su: ideal, građanska sloboda, resurs, delegatski sistem, mediji, miting, poredak, epidemija, osiono, solidarisati i drugi. Pojam ideal je pojam koji se uvodi u osmom razredu, a kasnije i u devetom ali se nigdje ne objašnjava. Nepostojanje graničnih primjera, ne-primjera i problemskih primjera onemogućava učenicima i u devetom razredu da se misaono angažuju, da porede attribute pojmova, da pojmove svrstavaju u kategorije gdje suštinski pojam i ne pripada. Pojam ideal je važan pojam za moralni razvoj kod djece i u teorijskom dijelu smo naveli koliko je sam predmet istorija značajan za moralni razvoj učenika.

Tabela br.3 Prikaz definicija pojmova za udžbenik istorije 9. razreda

Opis pojma	N	%
Ukupan broj pojmova	232	
Broj pojmova bez definicije	156	67.2%
Pojmovi sa definicijom	76	32.7%
Pojmovi sa objašnjenjem	26	11.2%
Pojmovi koji su objašnjeni preko drugog nepoznatog pojma	0	0%
Pojmovi koji su povezani sa svakodnevnim značenjem	0	0%

3.1.2a Da li su pojmovi primjereni uzrastu učenika u devetom razredu?

Primjerenost pojmova uzrastu učenika devetog razreda razmatrali smo kao i u osmom razredu, naspram načina definisanja i objašnjenja pojmova, datih definicija, primjera koji su dati. Pojmovi koji su primjereni za uzrast čine 30.60% od ukupnog broja pojmova koje smo analizirali u devetom razredu. Primjereni uzrastu su npr. sljedeći pojmovi: dominacija, bankrot, avijacija, front, dvovlašće, nelegalan, akademija, agrarna reforma. Kao i u osmom razredu, najveći problem je u tome što veliki broj pojmova nema definiciju niti odgovarajuće primjere koji bi olakšali usvajanje određenog pojma na ovom uzrastu. Ovdje je značajno reći da nema primjera koji su granični, problemski, netipični a koji bi značili učenicima koji su u zoni narednog razvitka. Uz adekvatnu definiciju i odgovarajuće primjere, učenici bi u zoni narednog razvitka adekvatno usvajali društvene pojmove.

Tabela br.4, Prikaz pojmova devetog razreda u odnosu na uzrast učenika

Broj pojmova	Pojmovi koji su primjereni uzrastu	Pojmovi koji su teški za ovaj uzrast	Pojmovi koji su laki, u zoni prošlog razvitka
232	71- 30.60%	88-37.93%	73-31.46%

Pojmovi koji su teški za uzrast učenika u devetom razredu su: politički ekstremizam, reparacija, ekonomska kriza, ideal, prosperitet, prevrat, etnički, ultimatum, građanska sloboda, onovremene,

autokefalna, holokaust, separantan, sofisticiran, semiti, iskušenje, genocid. Npr. pojam genocid je pojam koji se ne definiše, učenici ne mogu da shvate osnovno značenje ovog pojma: fizičko istrebljenje jednog naroda. Učenici na ovom nivou školovanja ne mogu intelektualno shvati težinu ovog pojma, jer nijesu ni psihološki zreli da bi mogli da ovaj pojam mentalno prihvate i shvate. Zatim, pojam „politički ekstemizam“, sam pojam ekstremizam nije definisan, a kako onda učenici mogu shvatiti šta sve podrazumijeva „politički ekstremizam“ i u kojim se oblicima ovaj pojam može da se „kreće“. Zatim, vrlo težak pojam za ovaj uzrast je pojam „holokaust“, za koji opet smatramo da učenici na ovom osnovnoškolskom uzrastu imaju psihičke barijere da prihvate ishvale dešavanja u holokaustu, način postupanja prema drugom narodu i razloge takvog postupanja. Pojmovi separantan, sofisticiran su pojmovi koji se dosta susreću i u svakodnevnom životu i oni imaju više značenja, međutim učenicima nijesu ponuđene definicije pojmova niti druga značenja ovih pojmova.

Smatramo da je veliki broj ovih pojmova, i onih koje nijesmo naveli, koji su preteški za razumijevanje u ovom uzrastu. Učenici ove pojmove na način na koji su uvedeni ne mogu razumjeti i usvojiti u ovom uzrastu. Takođe, veliki dio ovih pojmova nema definiciju koja je jasna, nema odgovarajuće primjere koji bi omogućili učenicima razumijevanje.

Pojmovi koji su laki za uzrast devetog razreda su oni pojmovi koji su već u zoni prošlog razvitka i koji su već uvedeni u prethodnom razredu. Veliki broj ovih pojmova su pojmovi koji se ponavljaju i koji nijesu usložnjeni ni na jedan način u devetom razredu. Pojmovi nijesu dati tako da se učenici upućuju na ono već učeno o njima, već se samo pominju. Kod ovih pojmova, opet nema postojanje novih primjera koji bi na novi način misaono angažovali učenike i omogućili im sticanje novog znanja za već učeni pojam. Takvi pojmovi su: kolonija, revolucija, monarhija, buržoazija, moneta, republika, kancelar, komesar, radar, guverner, valuta, brigada, kraljevina i drugi pojmovi.

3.1.2b Povezanost pojmova u udžbeniku za deveti razred sa svakodnevnom značenjem

Autori udžbenika treba svjesno da povezuju sadržaj sa svakodnevnom značenjem, jer znaju da udžbenik nije jedini način dobijanja informacija. Mnogi su putevi kojima učenici dobijaju informacije, često preko radija, TV-a, štampe. Koristeći internet, učenici imaju dostupnost

informacijama za koje nijesu sigurni da li su naučne i objektivne, čitaju različita tumačenja istorije svoje zemlje, koje mogu njima djelovati primamljivo i zanimljivo da o njima razgovaraju u školi, u krugu svojih vršnjaka. Dobijene na taj način, informacije svakako utiču na izgradnju stavova i ponašanja kod učenika, utiču na izgradnju svijesti učenika o istoriji, utiču na sam rad nastavnika i na produkte nastavnog procesa (Perović, 2017).

U udžbeniku istorije za deveti razred ne postoji bilo kakvo povezivanje pojmova sa njihovim svakodnevnom značenjem i svakodnevnom iskustvom učenika. Od svih 232 pojma, koliko smo analizirali, ne postoji nijedan pojam koji se povezuje sa njegovim svakodnevnom značenjem. Kao što smo naveli, u analizi pojmova osmog razreda koji se isto ne povezuju na ovaj način, pojmovi bi se lakše pamtili i usvajali. Veliki broj pojmova iz ovog predmeta, učenici čuju i susreću se sa njima u različitim situacijama tokom svakodnevnog života, a to su npr.: ambiciozan, birokratija, konfiskacija, šovinizam, sankcija, falsifikat, mediji, kredit, elan, miting, demonstracija i drugi.

Analiza pojmova u devetom razredu pokazala je ono što analizom nijesmo uočili u osmom razredu, a istraživanja nam pokazuju da se to nije dešavalo ni u sedmom ni u šestom razredu. Naime, u ovom razredu prvi put autori tokom objašnjavanja pojma jasno ukazuju da je značenje pojma samo jedno njegovo značenje i da to znači da se taj pojam može drugačije definisati u drugom kontekstu. Broj pojmova kod kojih je naglašeno da se objašnjavaju samo u ovom kontekstu jeste 11 tj. 4.7%. Smatramo da je dobro to što su autori učenicima u ovom uzrastu naglasili da postoji još značenja nekog pojma i u kom kontekstu oni objašnjavaju dati pojam. To su pojmovi npr.: agresija, ekstenzivan, front, reparacija, okupacija, ultimatum, adresa, centralizam, marioneta. Međutim, moramo naglasiti da je uvedeno još pojmova kod kojih nije navedeno da imaju i druga značenja, a to su: slom, solidarisati, pomor.

Tabela br.5, Prikaz pojmova koji su definisani u jednom značenju

Broj pojmova	232
Pojmovi koji su objašnjeni u određenom kontekstu, naznačeno da pojam ima još značenja	11- 4.7 %

3.1.2c Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno u osmom razredu?

U ovom udžbeniku, kao ni u udžbeniku osmog razreda, ne postoji ovaj dio vertikalne povezanosti. Naime, ni kod jednog pojma, od njih 232 koliko smo izdvojili, ne postoji vraćanje na osmi razred i ono što se o datom pojmu učilo u tom razredu. U teorijskom dijelu rada, naveli smo koliko je važno da se učenicima pojmovi uvode tako što se znanje nadograđuje i povezuje. U ovom razredu 100% pojmova se ni na jedan način ne povezuje sa prethodnim gradivom koje je već učeno. Učenici se ne upućuju na prethodno gradivo, definicije ponovljenih pojmova su iste kao u prethodnom razredu, i nema novih, a pogotovo nema upućivanja učenika da je već data definicija nekog pojma.

Pojmovi koji se ponavljaju iz osmog u deveti razred a na čije prethodno znanje učenici nijesu upućeni su: kolonija, sinod, diplomatija, revolucija, kancelar, parlament, autokefalna, kapital, ekonomska kriza i drugi pojmovi. Takođe dodajemo da su one definicije ovih pojmova, koji se ponavljaju, date na isti način kao što su date u sedmom razredu, nije data nijedna nova definicija pojma koji se ponovio, nijedan novi netipični, granični ili suprotni primjer.

3.2. Uporedna analiza vertikalne povezanosti iz razreda u razred

Rezultati prethodnih istraživanja o vertikalnoj povezanosti pojmova (Pešikani sar.2006 i Mijušković, 2010), koji su uvedeni u šestom i sedmom razredu, pokazali su da vertikalna povezanost ne postoji u ova dva razreda. Pojmovi iz šestog u sedmom razredu nijesu povezani ni na jedan od načina koji bi ukazivao na vertikalnu povezanost i pravilno uvođenje pojmova kod učenika. Kada pogledamo rezultate analiza udžbenika koje su se bavile razvojem društvenih pojmova u šestom razredu (Pešikan, 2003) možemo vidjeti sljedeće: oko 80% osnovnih pojmova nije uopšte definisano niti objašnjeno ni na jedan način, uvedeni su pojmovi koji nijesu do tada bili predstavljeni, pojmovi koji nijesu primjereni uzrastu, dok je samo 15% pojmova korektno objašnjeno. Pojmovi se izlažu kao svakodnevni ili kao akademski, ne postoji njihovo uvezivanje u potreban sistem. Analizirani podaci pokazali su nam da je proces učenja u zvaničnim udžbenicima istorije, shvaćen kao proces sakupljanja znanja, a ne kao aktivno učešće učenika u

tom procesu učenja, te da ovakav način predstavljanja pojmova ne može biti dobra priprema za formiranje i izgradnju sistema društvenih pojmova tokom osnovne škole.

U drugoj analizi Pešikan sa sar. (2006). u okviru ispitivanja pojmova u udžbeniku istorije za 6. razred, dobijeni su ovi nalazi: u udžbeniku se javlja veliki broj pojmova, stručnih termina i izraza. Pojmovi se ne objašnjavaju prvi put kada se uvode, već kasnije u tekstu. Autori udžbenika neke pojmove uopšte ne objašnjavaju, već se podrazumijeva da ih dijete zna i koristi. U ovom udžbeniku za šesti razred, lako se i često koriste metafore, takođe ne postoji indeks pojmova, rezime i tematski pregledi gradiva. Mnogi stručni termini u udžbeniku nisu prilagođeni uzrastu učenika.

Analiza pojmova u sedmom razredu pokazala je od 80 osnovnih pojmova njih oko 26% ima samo definiciju. Ovom broju definicija nije pridruženo niti objašnjenje niti primjer, a i same definicije su diskutabilne. Definicije su prilično neprecizne, koriste se drugim nepoznatim pojmovima, kojim nije dato etimološko značenje i koji se ne objašnjavaju (reforma – „mijenjanje postojećeg poretka nabolje”) dok je i sam sadržaj definicija neprimjeren uzrastu učenika („karakter bogoslužnja i pripovijedanja“). Ovakve definicije isključivo vode do toga da ih učenici uče napamet i omogućavaju samo mehaničko učenje, bez razvijanja kritičkog mišljenja. Rezultati analize sedmog razreda pokazuju da je oko 50% osnovnih pojmova veoma teško za uzrast učenika. Metod kojim su pojmovi predstavljeni i objašnjeni nije dovoljan učenicima da ih usvoje i razumiju. Pojmovi koji su važni a koje smo analizirali su u velikoj mjeri apstraktni učenicima (npr. svjetovna vlast, episkop, republika, diplomatija, monarhija, parlament, reforma, hrišćanstvo, apsolutistička vlast).

Našom analizom pojmova utvrdili smo da se učenici ni na jedan način ne vraćaju na prethodno učeno o pojmovima. U osmom razredu ne postoji nijedan pojam kod kojeg se učenici upućuju na „pogled unaprijed“. Kod učenika na ovaj način nema povezivanja prethodnog znanja niti upućivanja da će na određenom mjestu u sljedećem razredu dobiti adekvatno objašnjenje datog pojma. Nema uvezivanja pojmova, nema proširivanja pojmova, nema novih definicija, nema novih primjera za pojmove koji se ponavljaju iz razreda u razred. Umrežavanje pojmova je izostalo na najvažnije načine, koji su djeci osnova za formiranje sistema društvenih pojmova.

Pojmovi koji su dati u sedmom bolje su objašnjeni nego u osmom razredu, u osmom nema nijedne nove definicije koja je proširena i gdje je objašnjeno zašto je i iz kog razloga to urađeno. Izdvojili smo 20 pojmova koji se pominju u oba razreda, a neki od njih su: feudalni sistem, timarski sistem, diplomatija, monarhija, kolonizacija, biskup, nadbiskup, pleme, islam, reforma, parlament, Zakonik, autonomija, republika, janjičari, Crkva. Takođe, kada upoređujemo šesti, sedmi i osmi razred možemo vidjeti iz analize pojmova da se pojmovi ne dovode u vezu, da se na primjer pojmovi iz različitih religija (bogmolja, džamija, sinod, biskup, mitropolit, patrijah, resul-iman) ne povezuju, ne izgrađuje se na taj način vertikalna povezanost između pojmova.

Analizom pojmova devetog razreda i njihovim upoređivanjem sa osmim, sedmim i šestim razredom opet dolazimo do zaključka da vertikalna povezanost ne postoji, zaključno sa devetim razredom. Učenici nijesu upućeni ni na jedan pojam koji se ponovio, na prethodno učeno o tom pojmu, nijesu upućeni da se podsjetite definicije, primjera koji je dat u osmom razredu, definicije koja je tamo data, pa da uporede sa novom definicijom. U devetom razredu nema novih primjera, nema primjera koji su granični, koji su problemski, a koji bi trebalo da su dati s obzirom na to da se učenici nalaze na većem kognitivnom razvoju nego u prethodnim razredima. Ni na koji način se ne povezuje prethodno znanje učenika niti se učenici uče da nadovezuju svoja znanja iz ovog predmeta. Takođe, kao što smo naveli, potpuno je i u devetom razredu izostalo povezivanje pojmova sa svakodnevnim značenjem i iskustvom učenika.

Svako nadovezivanje znanja, povezivanje sa svakodnevnim značenjem je ključno za usvajanje sistema naučnih pojmova i razvoj kritičkog mišljenja kod učenika.

4. Zaključak

Sam predmet Istorija i udžbenik kao sredstvo putem kojeg se predmet prenosi učenicima za naše istraživanje su bili vrlo važni u pravcu istraživanja kvaliteta udžbenika i načina na koji on uvodi i formira kod učenika sisteme društvenih pojmova. Na početku rada govorili smo o važnosti sistema društvenih pojmova i naveli smo kolika je uloga udžbenika u tom procesu. Samim tim, navodili smo definicije udžbenika i jasno naglasili koliko je udžbenik važan za sistem obrazovanja, za naciju i društvo. Mnogi autori, istraživači udžbenika jasno su naveli da udžbenik, pored toga što uvodi društvene pojmove, ima uticaj na intelektualni razvoj kod učenika, na motivaciju, na socijalni razvoj, na razvoj ličnosti.

Istorija u vaspitnom procesu ima primaran značaj na razvoj ličnosti, na socijalni, afektivni razvoj kod učenika, na sticanje nacionalnog identiteta. Istorija omogućava kroz svoj nastavni proces da učenici imaju manje predrasuda prema mnogim vjerskim i etničkim grupama, prema nekim narodima i kulturama (Perović, 2017).

Istraživanja koja su prethodno urađena na ovu temu, pokazala su da vertikalna povezanost društvenih pojmova ne postoji, zasebno ni u šestom ni u sedmom razredu osnovne škole. Naše istraživanje se odnosilo na analizu pojmova, najprije u osmom, na analizu u devetom razredu, a zatim smo uradili uporednu analizu svih razreda otkad je uveden predmet Istorija.

Rezultati analize društvenih pojmova koji su uvedeni u udžbenicima osmog i devetog razreda, ukazuju na zabrinutost s obzirom na to da se radi o udžbenicima koji su u zvaničnoj upotrebi u osnovnoj školi. Analiza uvedenih pojmova pokazala je da je veliki broj pojmova koji su uvedeni a koji nemaju adekvatnu definiciju, veliki broj pojmova nema adekvatne primjere niti one koji podstiču zonu narednog razvitka, a takođe važan je nalaz da se značajan broj pojmova ponavlja iz razreda u razred, a da se učenici ne upućuju na prethodno učeno o njima. Pojmovi koji se ponavljaju nemaju usloženiju definiciju, nemaju veći broj adekvatnih primjera, niti ima „pogleda unaprijed“.

Uporedna analiza pokazala je da ne postoji vertikalna povezanost od razreda u kojem je uveden ovaj predmet do završnog razreda. Vertikalna analiza koja podrazumijeva da udžbenici na adekvatan način i u skladu sa uzrastom učenika uvode društvene pojmove u naučni sistem pojmova važan je pokazatelj kvaliteta udžbenika i samog prezentovanja društvenih pojmova.

Kako smo ranije naveli, ovaj kvalitet je vrlo važan zbog uticaja na intelektualni, afektivni i socijalni razvoj učenika.

Važno je ovdje, kada govorimo o načinu prezentovanja društvenih pojmova učenicima, navesti i da se to prezentovanje u nastavi i u udžbenicima najčešće ne odvija na pravi način. Prema mnogim istraživanjima, a jedno od njih je i autorke Antić (2021), uvođenje pojmova je neadekvatno u oba ova važna aspekta. Umjesto usvojenog sistema naučnih pojmova, učenici pokazuju atomizirana znanja, koja su inertna (neprimjenjiva u novim kontekstima i u budućem učenju) i često predstavljaju rezultat interakcije njihovih prethodnih, intuitivnih i zdravorazumskih znanja u određenoj oblasti i odgovarajućeg sistema naučnog znanja.

Nastavnik ima zadatak da učenicima ukaže na činjenice, da ih uče da stiču vještine kojima razlikuju ne naučne činjenice od onih koje su relativne a odnose se na događaje i procese iz nacionalne istorije Crne Gore. Učenicima je bitno često ukazivati na to da svojim stalnim radom i trudom moraju proširivati onu polaznu osnovu koju dobijaju iz istorije, te da udžbenici i priručnici koliko god bili dobri, omogućavaju samo jedan dio informacija koje ne mogu i nijesu dovoljne za formiranje cjelokupne slike o nekim događajima. Na taj način, oni svoje znanje mogu produbljivati, upotpunjavati, i sticati veće vještine za bolje razumijevanje prošlosti i sadašnjosti, a tako će biti u stanju da bolje prihvataju budućnost (Perović, 2017). Važno je u ovom periodu učenicima davati podršku u razvoju, razvijati sigurnost i povjerenje u sebe i svijet, jačati njihovo kritičko mišljenje, koje će sa intelektualnom zrelošću biti glavno oruđe za nošenje sa raznim, psihološki teškim istorijskim saznanjima (Pešikan, 2003).

Određene preporuke koje mogu proisteći iz našeg istraživanja odnosile bi se na drugačiju koncepciju udžbenika, na uvođenje pojmova na adekvatan i primjeren način, koji „vuče“ razvoj učenja u zoni narednog razvitka. Autori udžbenika naročito bi trebalo da vode računa o „pogledu naprijed“ i upućivanju na ono što je već učeno o određenim pojmovima, a vrlo važan dio uvođenja pojmova bio bi usložnjavanje ili uvođenje novih definicija, novih primjera. Na ovaj način kvalitet udžbenika bio bi mnogo veći i značajno bi doprinio da učenje zaista i bude aktivna rekonstrukcija znanja.

Literatura

1. A. Ž. Pešikan (2003), Nastava i razvoj društvenih pojmova kod dece, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Beograd
2. Antic S. (2013), Udžbenik kao instrument za konstrukciju i ko-konstrukciju školskog znanja – doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd
3. Avramović Z., Vujačić M., (2009), Odnos kvalitativne i kvantitativne metode istraživanja školskih udžbenika, pregledni rad
4. Đurović Lj. (2014), Didaktičko –metodičke determinante udžbenika Prirode i Društva, Učiteljski Fakultet, Užice- doktorska teza
5. Fuchs E. (2011), Current Trends in History and Social Studies Textbook Research, CICE Hiroshima University, Journal of International Cooperation in Education, Vol.14 No.2
6. Gomez, Gloria, Miralles (2020), Analysis of Cognitive Skills in History Textbook (Spain England-Portugal), CEIR Campus Mare Nostrum, University of Murcia, Murcia, Spain, 2 University of Minho, Braga, Portugal
7. Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2001). Aktivno učenje 2, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
8. Ivić, I., Pešikan, A., i Antić, S. (2008). Vodič kroz dobar udžbenik- Opšti standardi kvaliteta udžbenika
9. Komatina I. (2016), Udžbenik Istorije i njegova funkcija, prošlost kao sukob ili subpostojanost civilizacije, Učiteljski fakultet, Užice, str. 317–326
10. Manić Ž. (2017), Analiza sadržaja u sociologiji, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
11. Mijušković I. (2010), Psihološka analiza osnovnih pojmova u udžbeniku istorije za sedmi razred osnovne škole, Diplomski rad, Filozofski fakultet – Nikšić
12. Minić Z. (2012) Zašto, kada i kako moramo učiti istoriju? – Istorijska nauka, program i nastava Istorije- Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti br.44
13. Perović R.(2017), Nacionalna istorija u udžbenicima istorije za osnovnu školu,Matica, br.71
14. Pešić J. (1995), Razvoj pojmova na ranom osnovnoškolskom uzrastu, Filozofski Fakultet, Institut za psihologiju Beograd, Psihologija 3-4, str.283-302

15. Pešikan A. (2001) Formiranje sistema društvenih pojmova u osnovnoj školi i njihov efekat na razvoj dečjeg mišljenja Psihologija, 3-4, 325-338
16. Pešikan A. (2010), Savremeni pogled na prirodu školskog učenja i nastave sociokonstruktivističko gledište i njegove praktične implikacije, Psihološka istraživanja str.157-184, pregledni članak
17. Pešikan-Avramović A., (1996), "Treba li deci istorija - Psihološki problem nastave istorije u osnovnoj školi", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
18. Petrović, Antić. (2021), Tipične greške u prezentovanju pojmova u udžbenicima za mlađe razrede osnovne škole, Nastava i vaspitanje 70, str. 55-68
19. Plut D. (2003), Udžbenik kao kulturno-potporni sistem. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
20. Trbojević A. (2014), Modeli prezentacije društvenih sadržaja u udžbenicima razredne nastave, doktorska disertacija, Univerzitet Novi Sad-
21. Trbojević A. (2019), Sadržaji društvenih nauka u udžbeniku prirode i društva iz ugla učenika, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški Fakultet

Prilozi

Prilog 1. Udžbenik Istorije za osmi razred osnovne škole. Društveni pojmovi dati u nastavku priloga. Autori udžbenika su Živko M. Andrijašević, Sait Šabotić, Dragutin Papović, Slobodan Drobnjak

1. Cjelina „Evropa u XVI i XVII vijeku“. Izdvojili smo 51 pojam, iz prve cjeline. Smatramo da su ovo pojmovi koji su važni, koji su nepoznati za učenike, koji treba da budu objašnjeni kako bi učenici razumjeli cjelinu i formirali sistem društvenih pojmova.

	Pojam	Definicija, objašnjenje	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Renesansa	Nema definicije pojma.	Pojam je definisan preko drugog pojma, koji učenicima nije objašnjen.	Teško je učencima da shvate šta znači jedan pojam ako se objašnjava preko drugog koji im je nepoznat.
2	Preporod	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je trebalo detaljnije za ovaj uzrast i na način koji je učenicima poznat, objasniti ovaj pojam jer ovakvo pojašnjenje nije jasno.	Nema “pogleda unaprijed” niti povezivanja sa svakodnevnim govorom.
3	Antika	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.8 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma niti da će on negdje biti objašnjen.
4	Pogled na svijet	Nema definicije ovog pojma.	Učenicima ovaj pojam nije uopšte objašnjen, trebalo je jasno naznačiti šta znači “pogled na svijet”	Nije naznačeno da je negdje već učeno ili da će se ovaj pojam u sledećem razredu ili cjelini objasniti.
5	Svjetovno / religijsko	Nema nikakve definicije.	Pojam se pominje na str.9 bez ikakvog objašnjenja	Pojam je vrlo značajan za izgradnju sistema naučnih pojmova, te bi trebao biti uvezan sa srodnim pojmovima i objašnjen primjereno

				uzrastu učenika
6	Papa	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.9 bez ikakvog objašnjenja.	Nema naznačeno da će pojam biti objašnjen i povezan sa njemu srodnim pojmovima, što je veoma važno za formiranje naučnih pojmova.
7	Svještenstvo	Nema definicije ovog pojma.	Neophodno je bilo pojam jasno definisati zbog njegovog kasnijeg pominjanja u okviru cjeline.	Nema vraćanja učenika na šesti razred.
8	Građanski sloj	Nema jasne definicije.	Pojam je objašnjen preko primjera građanskog sloja ali nema detaljnijeg objašnjenja, preko primjera učenici mogu steći sliku ko čini "građanski sloj"	Nema povezivanja sa drugim primjerima sloja društva, npr. elita.
9	Humanizam	Definicija pojma data je preko umjetnosti.	Pojam je objašnjen na str. 8 preko ilustracije slikara, teksta o književniku, naučniku.	Sam pojam uvodi se tako što se od učenika traži da se podsjetite šta je imalo uticaja na umjetnost, osim umjetnosti pojam se povezuje i sa književnošću i istorijski sa pojavom „mecena“.
10	Nacionalna država	Nema definicije pojma.	Smatramo da je pojam bilo važno definisati.	Nema "pogleda unaprijed".
11	Velika geog.otkrića	Definicija pojma velika geog.otkrića data je u sklopu konteksta date lekcije, na strani 12. Jasno je šta znači dati pojam.	Pojam je objašnjen navođenjem primjera novih otkrića. Tipičnih primjera.	Trebalo bi da postoji PNZ učencima da istraže detaljnije i povežu ovaj period sa drugim otkrićima, iz drugih oblasti.
12	Astrolab	Definicija je data na str.12 u posebnoj boks.	Definicija je jasna, objašnjenja je i sama funkcija instrumenta. Data je ilustracija pojma na str.12	Pojam je povezan sa drugim pojmovima koji su tada bili otkriće.
13	Karavela	Definicija pojma je	Pojam je objašnjen i	Postoji vertikalna

		data na str.12 u sklopu teksta lekcije.	njegovom funkcijom i dat je u sklopu ostalih srodnih pojmova.	povezanost pojma jer se uvezuje sa srodnim pojmovima.
14	Civilizacija, evropska c.	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava.	Nema vraćanja učenika na prethodno učeno gradivo i civilizacijama.
15	Pronalazak, naučno i tehničko dostignuće	Nema jasne definicije.	Pojam se objašnjava navodjenjem tipičnih primjera.Pojam je objašnjen i funkcijom primjera koji su dati.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
16	Palata	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.9 u sklopu konteksta lekcije,ali nejasno je šta znači sam pojam.	Nije naznačeno da će pojam biti objašnjen u sledećem razredu ili da je objašnjen u prethodnom razredu. Takodje ne postoji PNZ da učenici sami istraže šta znači pojam.
17	Katedrala	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.9 u sklopu lekcije o renesansi, ali bez objašnjenja pojma.	Nije naznačeno da će pojam biti objašnjen u sledećem razredu ili da je objašnjen u prethodnom razredu.Takodje ne postoji PNZ da učenici sami istraže šta znači pojam.
18	Novela	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje na str.8.	Ovdje ne nalazimo naznačeno da je pojam povezan sa drugim predmetom, niti da će biti objašnjen u sklopu sledećeg razreda, niti se učenik upućuje da potraži definiciju u drugom predmetu.
19	Pribježište	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Nema “pogleda unaprijed”.

20	Durbin	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.12, samo kao primjer instrumenata koje su koristili pomorci.	Nema naznake u tekstu da je definisan pojam već negdje dat ili da će biti data definicija u sledećem razredu.
21	Teleskop	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.10 u sklopu konteksta je data funkcija pojma.	Nema "pogleda unaprijed".
22	Reformacija	Data je definicija pojma kao vjerskog pokreta, dakle u sklopu vjerskog konteksta .	Ovakva definicija mora razdvojiti pojam reformacije kao vjerskog pokreta od reforme, pojam koji može imati više značenja.	Nije naznačeno da ovaj pojam može imati još značenja.
23	Kolonizacija	Data je definicija pojma, na str.14 objašnjeno preko funkcije pojma i konteksta u kom je nastao pojam.	Postoji PNZ u kojem se traži od učenika da prošire znanje o pojmu tako što će odgovoriti na pitanje funkcije kolonizacije, motiva kolonizatora, njihovog ponašanja prema starosjediocima .	Pojam se pojavljuje i u sedmom razredu, gdje je jasna definicija tog pojma, ali se učenici ovdje ne upućuju na prethodno učeno.
24	Domorodac	Data je definicija pojma, navodeći sinonim datog pojma.	Od učenika u PNZ se traži da objasne razvijenost privrede kod domorodaca, ali ne navodi se npr. koji su to sve narodi bili domoroci.	Nema "pogleda unaprijed".
25	Crkva	Nema definicije niti objašnjenja. Pojam se pominje na 18.strani, ali nema podsjećanja na definiciju koja je data u sedmom razredu, a koja nije bila adekvatna.	Objašnjenje ovog pojma u sedmom razredu je dato preko objašnjenja Crkve kao vjerskog objekata, ne kao institucije.	Ne postoji upućivanje učenika na prethodno naučeno o ovom pojmu, ne postoji jasnije objašnjenje pojma kao institucije, nema povezivanja gradiva sa prethodnim znanjem i na taj način se opet učenik kao u prethodnom

				razredu, zadržava na niži novi funkcionisanja sa pojmovima.
26	Protestanizam	Nema jasne definicije, već se daje učenicima da iz prethodnog teksta sami definišu ovaj pojam.	Ovaj pojam uveden je preko pojma reformacije Crkve, bez objašnjenja pojma crkve kao institucije.	Bilo bi dobro da postoje izdvojeni pojmovi koji su u sklopu ove lekcije, kako bi ih učenici lakše uvezali, takođe je važno da se pojmovi oko pojma Crkve povežu sa ranijim učenim gradivom i pojmovima koji su naučeni u prethodnom razredu.
26	Jezuiti	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.19 objašnjen kroz kontekst.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
27	Osmansko carstvo	Ilustracija na str.21 PNZ da se učenik podjseti nastanka O.carstva, traži se da učenik navede primjere.	Ovaj pojam je važan za učenike, da bi stekli pojam o istorijskom vremenu trajanja, nastanka Osmanskog carstva.	Postoji vertikalna povezanost jer se putem PNZ učenik upućuje na prethodno učeno u sedmom razredu.
28	Etnički	Nema nikakve definicije ovog pojma.	Pominje se samo na str. 21.	Ne postoji upućivanje da će pojam biti objašnjen u daljem razredu, ne postoji povezivanje sa njemu srodnim pojmom
29	Korupcija	Data je definicija pojma preko sinonima, ali nema detaljnijeg objašnjenja ovog pojma.	Pojam je važan jer se koristi u svakodnevnom govoru, te je bitno da ga učenici mogu povezati sa nekim primjerima.	Ne postoje primjeri gdje se sve upotrebljava ovaj pojam.
30	Feudalni sistem	Nema definicije pojma.	Ovaj pojam je jasno objašnjen u prethodnom razredu i sam pojam hijerarhije i f.sistema.	U ovom udžbeniku za osmi razred, ne postoji mjesto gdje se učenik upućuje na prethodno učeno o ovom pojmu, ovaj

				pojam je objašnjen u sedmom razredu preko konteksta i objašnjenje je dosta jasno. U sedmom razredu se zahtijeva veći stepen angažovanosti od učenika, ali da bi postojala vertikalna povezanost potrebno je vratiti učenike na prethodno učeno.
31	Janjičari	Definicija na str.23 Ilustracija pojma na str.23.	Definicija pojma je jasna.	Pojam se nalazi u sedmom razredu, gdje je objašnjenje isto jasno.
32	Hasovi	Definicija pojma je oskudna.	Navedena je definicija preko funkcije pojma.	Učenicima na osnovu velikog broja pojmova u sklopu jednog istog konteksta ne može biti jasno na osnovu ovakvih definicija šta označavaju pojmovi.
33	Zijameti	Definicija pojma je oskudna.	Navedena je definicija preko funkcije pojma.	Učenicima na osnovu velikog broja pojmova u sklopu jednog istog konteksta ne može biti jasno na osnovu ovakvih definicija šta označavaju pojmovi.
34	Ejaleti	Definicija pojma data na str.24.	Definicija je jasna. Dati su primjeri pojma.	Pojam je trebalo povezati sa srodnim pojmovima, npr srez.
35	Milet	Definicija pojma data na str.24 u sklopu lekcije, jasna. Dat je i sinonim ovog pojma.	Objašnjenje ovog pojma je dosta jasno u odnosu na uzrast učenika.	Nema ukazivanja da će ovaj pojam nekakao biti usložen kroz sledeći razred.
36	Duhovna vlast	Ne postoji nikakva definicija ovog pojma.	Pojam se pominje na str.24. ali se ne objašnjava.	Nema vraćanja na prethodno učeno o ovom pojmu, niti

				upućivanja da će ovaj pojam biti naknadno objašnjen
37	Senat	Ne postoji nikakva definicija ovog pojma. Pominje se na str.25	Ovaj pojam nije dobio nikakvo objašnjenje, niti učenici imaju način da ga povežu sa drugim pojmovima vezanim za vlast.	Ne postoji vertikalna povezanost niti upućivanje da će postojati, za ovaj pojam.
38	Divan	Definicija pojma data je na str.23 Ilustracija data na str.23.	Definicija pojma je jasna.	Pojam je povezan i sa srodnim pojmovima.
39	Danak	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje kroz kontekst.	Vrlo važan istorijski pojam koji nije objašnjen.

2. Cjelina „Crna Gora od 1496.do 1851.godine“, iz ove cjeline izdvojili smo ukupno 51 pojam, za koji smo smatrali da učenici da bi razumijeli cjelinu treba da imaju adekvatnu definiciju, adekvatno objašnjenje i dobre primjere, koji bi omogućili razvijanje i povezivanje pojma.

	Pojam	Definicija i objašnjenje	Komentar	Vertikalna povezanosti
1	Dinastija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se prvo pominje na str.28, kao i kasnije u okviru cjeline ali nigdje učenicima nije objašnjen.	Nigdje nije naznačeno da će ovaj pojam koji se puno puta pominje u ovoj cjelini negdje biti objašnjen.Smatram o da je ovo vrlo značajan pojam koji učenici treba da znaju u okviru pojmova vlasti.
2	Nezavisnost	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je učenicima važno da znaju šta znači nezavisnost države pa je ovaj pojam bilo neophodno definisati.	Ne povećava se broj veza ovog pojma sa drugim pojmovima, pa ne postoji vertikalna povezanost.
3	Mitropolit	Definicija pojma nalazi	Definicija pojma je jasna.	Smatramo da bi u okviru pojmova

		se na str.34.		koji podrazumjevaju crkvene činove trebalo napraviti posebno mjesto u kom bi oni bili izdvojeni i povezani.
5	Autokefalna	Definicija pojma nalazi se na 103 str.	Pojam se prvi put pominje na str.28.gdje se ne upućuje učenik da će pojam biti objašnjen,a to je učinjeno tek na kraju poslednje cjeline u udžbeniku. Smatramo da je definicija nedovoljno jasna za učenike.	Pojam je potrebno povezati sa sadašnjim dešavanjima u društvu oko Crkve.
6	Patrijaršija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str.35 ali se ne objašnjava.	Pojam se takođe nalazi u sedmom razredu, gdje isto imamo samo pominajnje pojma ali ne i objašnjenje, kao i u osmom razredu.
7	Sandžak	Definicija pojma se nalazi na str.23.	Pojam je objašnjen preko konteksta.	Povezati pojmove ali to ne postoji, elajeti, srez, sandžak.
8	Timarski sistem	Definicija pojma se nalazi na str. 30	Definicija pojma je jasna,pojam je objašnjen detaljno na osnovu primjera i funkcije.	Postoji vertikalna povezanost, jer u okviru lekcije postoji razvoj pojma i povezanost sa drugim pojmovima. Pojam se takođe pominje u sedmom razredu gdje je isto jasna defincija.
9	Mitropolija	Ne postoji definicija	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na

		ovog pojma.		prethodno učeno o ovom pojmu u šestom ili sedmom razredu.
10	Filurija	Definicija pojma je na str.30.	Definicija je jasna, objašnjena je i preko funkcije pojma.	Smatramo da je ovaj pojam trebalo uvezati sa srodnim pojmovima koji se inače pominju u okviru ove tematske cjeline.
11	Baština	Definicija pojma nalazi se na str.30.	Definicija je jasna.	Puno pojmova koji su srodni ovom pojmu nalaze se u okviru ove cjeline, te smatramo da ih je bilo potrebno uvezati jasnim definicijama i jasnim vezama između pojmova.
12	Islam	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.37 gdje se govori o islamizaciji crnogorskog stanovništva, ali nema objašnjena pojma.	Pojam se pojavljuje i u sedmom razredu gdje je objašnjenje pojma jasno, ali ovdje nema upućivanja na prethodno učeno, nema povezivanja prethodnog gradiva sa ovim kontekstom islama.
13	Odred	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava preko konteksta.	Pojam se ne povezuje sa drugim pojmovima iz vojske.
14	Harambaša	Definicija je na str.32.	Definicija pojma je jasna.	Pojam se ne povezuje sa drugim pojmovima srodnim ovom pojmu.
15	Pleme	Ne postoji izdvojena definicija pojma.	Pojam se nalazi na str.33, ali se ne objašnjava, samo se navodi da se pleme formira od više	Pojam se također pominje u sedmom razredu, gdje isto nemamo definicije, dok se u šestom

			bratstava.	razredu ovaj pojam objašnjava ali isto preko pojma koji označava krvnu vezu a taj pojam nije objašnjen. Isto imamo i u osmom razredu, gdje je bratstvo krvna veza ali bez objašnjenja pojma.
16	Spor	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na puno mjesta u okviru ove cjeline, ali ne možemo znati da li je učenicima jasno šta to znači.	Pojam se ne povezuje sa svakodnevnim značenjem.
17	Zbor	Definicija pojma se nalazi na str.33.	Pojam je objašnjen preko njegove funkcije.	Ne postoji veza ovog pojma sa njemu srodnim pojmovima.
18	Sud	Nema definicije ovog pojma.	Vrlo je važno definisati učenicima funkciju i ulogu ovog pojma.	Dovesti pojam u vezu sa sadašnjim značenjem.
19	Proglas	Nema definicije ovog pojma	Pojam se pominje na str.36 ali nije nigdje definisan.	Nema „pogleda unaprijed“
20	Izaslanik	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.36. Smatramo da bi učenici iz konteksta mogli da pretpostave šta znači pojam.	Nema „pogleda unaprijed“
21	Podanik	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.36 Nije nigdje objašnjen.	Pojam nije povezan sa njemu srodnim pojmovima ni na koji način, pa ne postoji vertikalna povezanost.
22	Ušur	Definicija pojma je na str.31, data je preko sinonima.	Smatramo da bi definicija trebalo da bude jasnija.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima, koji označavaju npr. stoti dio nečega.

23	Defter	Definicija pojma je na str.31	Definicija je jasna.	Dati su primjeri što je dobro za učenike.
24	Ispendže	Definicija pojma je na str.31	Definicija pojma je jasna.	Puno je pojmova koji su srodni ovom pojmu, ali ne postoji njihova uvezanost.
25	Roblje	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.36 ali nigdje nije naznačeno šta znači da je stanovništvo postalo „roblje“.	Nema „pogleda unaprijed“
26	Rublja	Definicija pojma je na str.37.	Definicija je kratka i jasna.	Nema povezivanja sa npr. pojmom euro ili drugom valutom.
27	Namjesnik	Definicija pojma je na str.37.	Pojam je objašnjen preko drugog pojma koji nigdje nije objašnjen.	Na ovaj način učencima ne može biti jasan pojam.
28	Guvernadur	Definicija pojma se nalazi na str.37.	Definicija pojma je jasna.	Nema povezivanja sa pojmovima koji označavaju sličnu prirodu posla.
29	Istrebljenje	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.38 i smatramo da je vrlo važan, a nigdje nije objašnjen	Ovaj pojam je vrlo važan za ovu cjelinu, ne postoji vertikalna povezanost.
30	Islamizacija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se djelimično pojašnjava preko događaja koji se isto ne objašnjava do kraja.	Jako važan pojam u historiji koja se uči, nema „pogleda unaprijed“ niti PNZ da se istraži pojam.
31	Prestiž	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.39. ali se nigdje ne objašnjava.	Ne postoji vertikalna povezanost u okviru sistema pojmova oko pojma vlast.
32	Paša	Nema definicije pojma.	Pojam se samo pominje.	Nema vraćanja na šesti razred.
33	Travar	Definicija pojma nalazi	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim

		se na str.41.		govorom.
34	Krvna osveta	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str.41 ali nije objašnjen. Smatramo da ovaj pojam dosta zahtjevan za ovaj uzrast i da je morao biti objašnjen na neki način, ako se već uveo u sistem pojmova.	Jako važan pojam koji je trebalo da se objasni, da se poveže sa svakodnevnim govorom.
35	Ekspedicija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“ niti drugog značenja pojma.
36	Taoc	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na strani 42 ali nije data nikakva definicija.	Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma niti da će on negdje biti objašnjen.
37	Bušatlija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma niti da će on negdje biti objašnjen. Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
38	Stega	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta, navode se PNZ vezani za pojam, ali se pojam ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma niti da će on negdje biti objašnjen.
38	Sionica	Definicija pojma je data na str.44.	Definicija pojma je jasna ali nije rečeno da se radi o objektu samo je objašnjen preko funkcije.	Nema povezivanja sa npr. pojmom „biljarda“.
40	Zakonik	Nema definicije ovog pojma.	Definicija pojma je data preko konteksta na str.44.	Pojam se pominje u sedmom razredu, gdje je objašnjenje jasno ali se učenici

				ne upućuju na prethodno učeno.
41	Praviteljstvo	Definicija pojma data je na str.44.	Definicija pojma je data ali nije dovoljno jasna za uzrast učenika.	Nema vertikalnog povezivanja.
42	Monarhija	Definicija pojma data je na str.52.	Pojam se prvi put pominje na str.44, definicija je jasna.	Pojam se nalazi i u sedmom razredu, gdje je također dobro objašnjen pojam ali nema dovođenja u vezu ovaj način vladavine sa drugim oblicima vladavine.
43	Upravni poslovi	Ne postoji definicija ovog pojma.	Na osnovu konteksta i čitanja lekcije, učenici mogu zaključiti koji su primjeri „upravnih poslova“ ali ne i samo značenje i suštinu pojma.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem, sa npr. poslovima koji se obavljaju „birokratski“.
44	Monaški čin	Definicija pojma data je na str.46.	Definicija je jasna.	Pojam se nalazi i u sedmom razredu gdje je isto jasna definicija.
45	Senat	Definicija pojma data je na str.46	Smatramo da je definicija pojma nepotpuna i nije dovoljno jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima, npr. „parlament“.
46	Perjanik	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.46.	U okviru sistema pojmova vlasti, vojske, uvedeno je dosta pojmova, ali veći dio pojmova nema definiciju i nijesu uvezani.
47	Žandarmerija	Definicija pojma data je na str.46.	Definicija pojma je jasna.	Nema povezivanja sa drugim pojmovima, koji označavaju vojsku ili pripadnike vojske.

48	Diplomata	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.47.	Ovaj pojam se najprije pominjao u šestom razredu, gdje su autori udžbenika nastojali da ga objasne, međutim kako u sedmom tako i u osmom razredu, ovaj pojam nije objašnjen ni na koji način. Jako je složen i važan pojam, koji se koristi u svakodnevnom životu, te ne postoji vertikalna povezanost ovog pojma.
49	Hirotonisan/rukopoložen	Definicija pojma je data na str.47.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa sličnim obredima u ovoj religiji.
50	Protokol	Nema definicije ovog pojma.		Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma niti da će on negdje biti objašnjen.
51	Testament	Definicija pojma je data na str.49	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem, upotrebom.
52	Stalež	Nema definicije pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava u osmom razredu.	Definicija pojma je jasna u sedmom razredu.

3. Cjelina „Svijet od početka XVII do početka XX vijeka“, iz ove cjeline izdvojili smo 65 pojmova, za koje smatramo da su važni za učenike, za razvoj društvenih pojmova, za njihovo uvezivanje i razumijevanje cjeline. U okviru ovih pojmova nalaze se i nepoznate riječi, koje su uveli autori i koje imaju date definicije.

	Pojam	Definicija	Komentar	Vertikalna povezanost
1.	Revolucija /građanska	Definicija pojma nalazi se na str.50.	Definicija sadrži pojam koji nije objašnjen i koji može biti nejasan učenicima ovog uzrasta.	Naveden je jedan primjer pojma, potrebno je pojam dovesti u vezu sa drugim primjerima i značenjem pojma.
2.	Emancipacija	Definicija pojma nalazi se na str.50.	Smatramo da definicija nije potpuna, te da sadrži pojmove koji su nejasni učenicima u ovom uzrastu.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
3.	Aristokracija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.52 gdje je uvedeno dosta pojmova ali pojam nije nigdje objašnjen u okviru sistema pojmova društvenog staleža.	Djelimično postoji povezanost ovog pojma sa pojmovima društvenog staleža, ali smatramo da ta povezanost nije dovoljna.
4.	Parlamentarizam/monarhizam	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je vrlo složen pojam te da je morala postojati definicija i razvijanje ovog pojma kako bi bio jasan učenicima.	Nema vraćanja učenika na sedmi razred.
5.	Ustavna/apsolutistička monarhija	Definicija pojma nalazi se na str.52.	Definicija je jasna i detaljno objašnjena.	Jako zahtjevan pojam za ovaj uzrast.
6.	Ustav	Definicija pojma nalazi se na str.53.	Definicija je jasna.	Potrebno je pojam povezati sa drugim zakonskim aktima.

7.	Pogubljenje	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str.53 i smatramo da bi morao biti objašnjen makar u skladu sa kontekstom.	Nema „pogleda unaprijed“
8.	Prosvjetiteljstvo	Definicija pojma nalazi se na str.54.	Ova definicija je dosta jasna, objašnjena je funkcijom tipičnim primjerima.	Pojam je potrebno povezati sa drugim pojmovima, koji su mu srodni.
9.	Enciklopedija	Definicija ovog pojma nalazi se na str.54.	Definicija je jasna.	Učenci sene upućuju na istraživanje drugih djela ili koja podrazumijevaju naučne obrade a koji su takođe važni.
10.	Reforma	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je bilo neophodno objasniti učenicima šta tačno znači uvesti „Reformu“.	Ovaj pojam se koristi i u šestom i u sedmom razredu i vraćanjem na ta istraživanja vidimo da i u šestom isto nema definicije ni objašnjenja, dok u sedmom postoji definicija ali preko riječi koja nije poznata učenicima. Dakle u ovom osmom razredu nema definicije nema upućivanja na sedmi razred gdje je data definicija, nema povezanosti ovog pojma sa pojmovima kao što su promjena, tranzicija a nema

				upućivanja na istraživanje o razlikama između ova dva pojma, a sve kako bi pojam reforma učenicima bio jasniji.
11.	Prosvjećen i apsolutizam	Definicija ovog pojma nalazi se na str.55.	Ovaj pojam je objašnjen preko konteksta, smatramo da može biti dosta jasan učenicima. Postoji i PNZ gdje se od učenika traži da daju svoje shvaćanje ovog pojma.	Ovaj pojam bi trebalo u narednom razredu dodatno povezati.
12.	Vjerska tolerancija	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je ovo važan pojam i da je morao biti objašnjen.	Važan pojam koji se koristi u svakodnevnom govoru te je morala postojati definicija u skladu sa uzrastom učenika.
	Kolonija	Definicija pojma nalazi se na str.58.	Osim definicije postoji i objašnjenje ovog pojma preko primjera i funkcije pojma i sve je to jasno.	Pojam se dosta pominje pa ga je trebalo povezati sa pojmovima: dekolonizacija, neokolonijalizam i navesti da će ti pojmovi biti objašnjeni u narednom razredu.
13.	Kongres	Nema definicije ovog pojma.	S obzirom da je ovo važan pojam u ovom periodu učenja istorije, trebao je biti objašnjen učenicima ovog uzrasta.	Nema „pogleda unaprijed“

14.	Rodoljub	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.58.S obzirom da je ovo pojam koji se koristi u svakodnevnom govoru, važno je bilo objasniti ga učenicima.	Takođe, dobro bi bilo uputiti učencike sa srodnim pojmovima, primjerima rodoljuba iz sopstvenog naroda i na istraživanje ovog pojma koji se koristi u svakodnevnom govoru.
15.	Carina	Pojam je dat na str.58 i definisan.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnom govorom.
16.	Parlament	Definicija se na nalazi na str.58.	Smatramo da je definicija ovog pojma morala biti detaljnije navedena.	Isti pojam imamo i u sedmom razredu, gdje je definicija jasnija ali isto kao i u ovom razredu nema proširivanja ovog pojma, ne govori se ko bira predstavnike.
17.	Deklaracija	Definicija ovog pojma je na str.59.	Smatramo da ovaj pojam u svakodnevnom govoru ima više značenja, te da je on morao biti povezan sa drugim značenjima.	Ne postoji vertikalna povezanost ovog pojma.
18.	Mandat	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je ovo važan pojam i da je morao biti definisan.	Nema povezivanja sa svakodnevnom značenjem.
19.	Ekonomsk a kriza	Definicija ovog pojma nalazi se na str.60.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnom govorom i sadašnjom istorijom.
20.	Skupština	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.60.	Kao i mnogi važni pojmovi u okviru pojma vlasti i

				raspodjele vlasti ovaj pojam bi morao biti posebno objašnjen.
21.	Buržoazija	Definicija pojma je na str.60.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa drugim pripadnicima nekog drugog „sloja“
22.	Ideal	Nema definicije ovog pojma.	Navedeni su primjeri ovog pojma, ali nigdje sam pojam nije definisan.	Nema „pogleda unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
23.	Jakobinci	Definicija pojma se nalazi na str.61.	Jasna je definicija.	Pojam se povezuje sa narednim pojmom.
24.	Žiroidinci	Definicija pojma se nalazi na str.61.	Jasna je definicija.	Pojam se povezuje sa prethodnim pojmom.
25.	Republika	Nema definicije ovog pojma.	Važno državno uređenje a nije objašnjen pojam.	Pojam se nalazi u sedmom razredu, gdje isto nema objašnjena pojma, a gdje imamo i PNZ gdje se zahtijeva od učenika nešto što ne mogu da urade s obzirom da nema definisanja pojma. Dakle, nema definicije ni u sedmom razredu a „ni pogleda naprijed“.
26.	Teror	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je ovaj pojam dosta složen za ovaj uzrast.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
27.	Prevrat	Nema definicije ovog pojma.	Ovaj pojam se pominjao na prethodnim	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem i

			stranicama, ali ni tamo ni ovdje nije definisan. Smatramo da je bila neophodna definicija ovog pojma, s obzirom da se dosta koristi u okviru ove cjeline.	navođenjem drugih značenja pojma.
28.	Konzul	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.62 ali nigdje nije objašnjen niti navedena njegova funkcija, niti povezan sa pojmovima koji objašnjavaju ovu vrstu posla.	Ne postoji vertikalna povezanost ovog pojma.
29.	Ustanak	Definicija je data na str.70.	Definicija je jasna, međutim pojam se prvi put pominje na str.63 gdje nije objašnjen nego tek kasnije.	Potrebno je ovaj pojam povezati u svim razredima i navesti da će biti dodatno objašnjen u devetom razredu.
30.	Nacionalna prava	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je bilo važno objasniti ovaj pojam navođenjem primjera i funkcije ovog pojma.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
31.	Kancelar	Nema definicije ovog pojma.	Ovaj pojam opet nije doveden u vezu sa pojmovima koji imaju sličnu funkciju.	Ne postoji vertikalna povezanost.
32.	Alijansa	Nema definicije ovog pojma.	Pojam je kao objašnjen preko sinonima, ali nedovoljno jasno za učenike ovog uzrasta.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
33.	Liberalan	Definicija se nalazi na str.65.	Definicija je	Nema povezivanja

			djelimično jasna jer ipak sadrži pojmove koji mogu biti nejasni učenicima.	značenja ovog pojma sa njegovim drugim značenjima.
34.	Nacionalni pokret	Definicija pojma se nalazi na str.65.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa npr. pojmom nacionalna prava, nacionalna država.
35.	Čunak	Definicija se nalazi na str.65.	Pojam je objašnjen ali preko pojma za koji smatramo da je učenicima nejasan.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam.
36.	Predenje	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je učenicima bilo potrebno objasniti pojmove tkanje i predenje kako bi imali predstavu o ovoj industrijskoj revoluciji.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam.
37.	Demografija /demografija	Definicija pojmova nalazi se na str.65.	Obje definicije su jasne.	Pojam je trebalo povezati sa geografijom.
38.	Derivat	Nema definicije ovog pojma.	S obzirom da se govori o industrijskim revolucijama smatramo da je bilo potrebno ovaj pojam povezati ili uputiti na definicije iz drugog predmeta.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
39.	Transformator	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam.
40.	Naizmjenična struja	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam.
41.	Patentiran	Nema definicije ovog pojma.	Važan pojam za učenike u okviru revolucije, ali nije	Pojam se koristi u svakodnevnom govoru što

			nikako objašnjen.	dodatno znači da je bilo potrebno ga objasniti ili uputiti na istraživanje ovog pojma.
42.	Teorija relativiteta	Nema definicije ovog pojma.	Bilo je potrebno uputiti učenike na drugi predmet,i podsjetiti ih na ovu važnu lekciju iz drugog predmeta.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam.
43.	Imperija	Definicija se nalazi na str.68.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmom.
44.	Pašaluk	Nema definicije ovog pojma.	Nikako nije objašnjen pojam a važan je za cjelokupnu lekciju i pominje se više puta.	Nema „pogleda unaprijed“
45.	Dahije	Definicija se nalazi na str.70.	Definicija je jasna.	Smatramo da je ovaj pojam bilo potrebno povezati i uputiti na pojam „janičari“ posebnim zadatkom ili osvrtom na taj pojam.
46.	Likvidacija	Definicija pojma se nalazi na str.70.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
47.	Buna	Definicija pojma se nalazi na str.70.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa npr.pojmom ustanak.
48.	Hatišerif	Definicija pojma se nalazi na str.71.	Definicija je jasna.	Pojam se povezuje sa narednim ali se ne navodi da se istraže sličnosti i razlike pojma.
49.	Berat	Definicija pojma se nalazi na str.71.	Definicija je jasna.	Pojam se povezuje sa prethodnim ali se ne navodi da se

				istraže sličnosti i razlike pojma.
50.	Kneževina	Nema definicije pojma.	Pojam se samo pominje.	Nema upućivanja na već učeno gradivo.
51.	Štokavsko narečje	Definicija pojma nalazi se na str.73.	Definicija pojma je jasna.	Pojmovi su povezani, dobro objašnjeni, povezani sa predmetom, sa književnošću, dati su primjeri.
52.	Kajkavsko narečje	Definicija pojma nalazi se na str.73.	Definicija pojma je jasna.	Pojmovi su povezani, dobro objašnjeni, povezani sa predmetom, sa književnošću, dati su primjeri.
53.	Iliri	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str.73 ali nema definicije da je to jedan od najstarijih naroda, nema nikakvih detalja vezanih za Ilire.	Nema upućivanja učenika se vrata i podsjetite na period kad su učili o Ilirima.
54.	Autonomija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam je morao biti objašnjen za učenike u ovom uzrastu kako bi znali šta podrazumijeva „autonomija“ u političkom smislu. Nalazimo da je definicija pojma dosta jasna u prethodnom razredu.	Pojam se ne proširuje sa drugim značenjima ovog pojma, ne navode se primjeri gdje sve se može biti samostalan, ne upućuje se na prethodno učeno ili o ovom pojmu u sedmom razredu.
55.	Biskup , sabor	Definicija pojma nalazi se na str.74.	Definicija je jasna.	Nema upućivanja učenika na povezivanje ovog pojma sa pojmovima iz druge religije a pojam srećemo i u

				sedmom razredu, gdje je objašnjen preko konteksta.
56.	Krajina, kapetanija	Definicija pojma nalazi se na str.75.	Definicija je jasna	Pojam je trebalo povezati sa pojmovima npr. kapetanija.
57.	Ajan	Definicija pojma nalazi se na str.75.	Definicija je jasna	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
58.	Administrativna podjela	Nema definicije ovog pojma.	Nema objašnjenja a za učenike bi bilo značajno, jer u tom uzrastu ne mogu znati šta su administrativne stvari a još manje podjela takva unutar države.	Nema „pogleda unaprijed“
59.	Čitluk	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nigdje ne objašnjava i ne dovodi u vezu sa drugim srodnim pojmovima.	Nema uvezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima (nazivima zemljišnih posjeda) iako ima dosta pojmova, naziva i podjela zemljišnih posjeda.
60.	Nacionaln ooslobodil ačka bor.	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje.	Nema povezivanja sa pojmovima nacionalna prava, nacionalna država...
61.	Nacionalni preporod	Nema definicije ovog pojma.	Nema definicije ovog pojma, dati su kroz lekciju primjeri preporoda ali nije učenicima tačno ni u prethodnom dijelu cjeline šta to znači „preporod“.	Nema upućivanja da će pojam biti negdje objašnjen.
62.	Abdicirao	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je ovo važan	Nema „pogleda unaprijed“

			istorijski pojam i da bi trebala biti njegova definicija.	
63.	Ban	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.78 ali nigdje, ni u indeksu pojmova nema objašnjenja šta je ban, kakva ima zaduženja, funkciju.	Pojam se takođe ne uvezuje sa pojmovima koji podrazumijevaju slične poslove.
64.	Aneksija	Definicija pojma nalazi se u indeksu pojmova na kraju udžbenika.	Definicija je djelimično jasna, jer se u njoj ne napominje kako dolazi do pripajanja teritorije, usled kojeg uzroka.	Nema definicije u samoj lekciji, gdje je potpuno nejasan pojam.

4. Cjelina „Crna Gora od 1851.godine do 1914.godine „, Iz ove cjeline izdvojili smo 28 pojmova, za koje smatramo da su važni, da su važne njihove definicije, primjeri, uvezivanje radi razumijevanja cjeline u udžbeniku.

	Pojam	Definicija	Komentar	Vertikalna povezanost
1.	Zakonik	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.84., dati su članovi navedenog pojma, tako da učenici iz konteksta mogu zaključiti o kakvom se pojmu radi i koja je njegova funkcija.	Nema uvezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima, npr. sa Ustavom, sa drugim pravnim aktima koji su postojali u to vrijeme.
2.	Azilanti	Definicija pojma data je na str. 84.	Ovo je pojam koji se dosta koristi u svakodnevnom govoru, tako da smatramo da je bilo važno detaljnije ga objasniti, navesti	Kako bi pojam bio jasniji, trebalo je uputiti učenike na istraživanje ovog pojma.

			iz kog razloga neko mora ili treba zaštitu druge države.	
3.	Grb	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.87. Ilustracija pojma nalazi se na istoj stranici. Ilustracija je jasna. Ono što je sporno jeste da se ne navodi da su to „simboli“ jedne države, koji je njihov značaj i zašto svaka država ima svoje simbole.	Pojam se povezuje i sa drugim simbolima države, gdje su date ilustracije.
4.	Nahija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.88.	Pojam se opet ne povezuje sa srodnim pojmovima, podjelom zemljišnih posjeda.
5.	Moneta	Nema definicije pojma.	Potpuno nepoznat pojma učenicima.	Nema upućivanja gdje učenici mogu naći objašnjenje, niti se daje „pogled unaprijed“
6.	Bogoslovija	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.89, a definicija ovog pojma nije data ni u indeksu pojmovi.	Nema upućivanja učenika na istraživanje ovog pojma, niti se igdje pominje da je to vjerska škola.
7.	Velji rat	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.92, dato je objašnjenje dužine rata ali ne i pojma „velji“, Kako da učenici znaju šta je to ?	Nema upućivanja da će negdje biti objašnjeno ili da je već bila definicija pa da se podsjetite.

8.	Podanik	Nema definicije ovog pojma.	Bilo je značajno objaniti učencima ovaj pojam, kako bi uopšte imali mentalnu sliku i kasnije mogli da usvoje pojmove kao što su podređeni, nadređeni i dr.	Nema povezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima kako bi došlo do formiranja sistema društvenih pojmova.
9.	Institucija	Definicija pojma data je na str.95.	Definicija je jasna, navedeni su tipični primjeri pojma.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
10.	Stajaća vojska	Definicija pojma data je na str.95.	Jasna je definicija.	Nema povezivanja sa drugim srodnim pojmovima.
11.	Kolski put	Definicija je na str.96.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
12.	Muftija	Definicija pojma nalazi se na str.97.	Definicija je jasna.	Smatramo da je i ovaj pojam potrebno bilo uvezati sa pojmovima iz ove religije kako bi učencii imali mentalnu sliku i formirali sistem društvenih pojmova.
13.	Nadbiskupija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str.97 ali se ne objašnjava, ne navodi se da je riječ o katoličkoj religiji.	Pojam se ni na koji način ne povezuje sa pojmovima iz drugih religija. Ne upućuju se učenici da će pojam biti negdje drugo objašnjen. Nema „pogleda unaprijed“ a pojam se pominje i u sedmom

				razredu ali ni ovdje nemamo vraćanje učenika na prethodno učeno.
14.	Proklamacija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str. 99 ali se nigdje ne objašnjava.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmom npr. Deklaracija, koji se pominje u prethodnoj cjelini.
15.	Knjaz	Pojam se nalazi na str. 99 ali se nigdje ne objašnjava.	Pojam se nalazi na str. 99 ali se nigdje ne objašnjava.	Pojam se ne povezuje sa drugim srodnim pojmovima. Dosta pojmova oko vlasti je uvedeno ali ne postoji njihova vertikalna povezanost.
16.	Zakonodavna vlast	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str. 99 ali se nigdje ne objašnjava. Smatramo da je važan pojam u okviru distema pojmova o vlasti i da je važan za usvajanje naučnih pojmova, i da je bilo.	Nema povezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima.
17.	Zavjera	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je bilo potrebno definisati ove pojmove jer učenici u svakodnevnom govoru mogu da ih čuju, i da ih je trebalo uvezati i dati još primjera ili uputiti na njihovo istraživanje.	Ovaj pojam se ne povezuje sa pojmom „likvidacija“, a najčešće u svakodnevnom govoru učenici čuju oba pojma.

18.	Kapital Perper	Nema definicije ovog pojma.	Smatramo da je bilo potrebno definirati ove pojmove jer učenici u svakodnevnom govoru mogu da ih čuju, i da ih je trebalo uvezati i dati još primjera ili uputiti na njihovo istraživanje.	Ovaj kao ni sledeći pojam se ne povezuju jedan sa drugim.
19.	Kralj/ kraljevina	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“, niti ima upućivanja učenika na prethodno učeno. Takođe, nema povezivanja ovog pojma sa drugim pojmovima koji označavaju određeno državno uređenje.
20.	Jubilej	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str. 102 ali ne objašnjava, a s obzirom da sekoristi u svakodnevnom govoru, mislimo da je bilo potrebno definirati ga.	Nema „pogleda unaprijed“. Nema povezivanja sa drugim pojmovima koji označavaju obilježavanje nekog datuma.
21.	Dogma	Definicija pojma je na str.103.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima iz drugih religija, npr. molitva.
22.	Kanon	Definicija pojma je na str.103.	Definicija je jako kratka, te s toga nismo sigurni da učenici mogu znati koja je	Potrebno je ovaj pojam povezati sa drugim pojmovima u okviru Crkve.

			razlika između državnih i crkvenih zakona.	
23.	Sinod	Nema definicije pojma.	Pojam se samo pominje.	Pojam se ne povezuje sa drugim pojmovima najviših tijela iz drugih religija.
24.	Brigadir	Definicija se nalazi na str. 105.	Definicija je jasna ali kratka.	Pojam se povezuje samo poređenjem, jednostavnim.
25.	Opsada	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se nalazi na str. 107. Gdje se govori o borbi nad Skadrom ali se ne objašnjava šta tačno znači „opsada“	Nema sinonima ovog pojma, kako bi učencima bilo jasnije, nema povezivanja sa drugim pojmovima koji označavaju zauzimanje neke teritorije
26.	Serdar	Definicija se nalazi na str. 107.	Definicija je jasna.	Pojam se ne povezuje sa drugim činovima u vojsci.

Prilog 2. Udžbenik Istorije za deveti razred osnovne škole. Društveni pojmovi dati u nastavku priloga. Autori udžbenika su Slavko Burzanović i Jasmina Đorđević. Udžbenik je podijeljen na pet cjelina. Pojmovi u okviru svake cjeline dati su u nastavku.

1. Cjelina „ Svijet od početka prvog do početka drugog svjetskog rata“. U ovoj cjelini izdvojili smo ukupno 86 za koje smo smatrali da je važno da budu definisani, objašnjeni i dati primjeri adekvatni za uzrast učenika

	Pojam	Definicija pojma	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Dominacija	Definicija pojma nalazi se na str.9.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja pojma sa svakodnevnim značenjem, niti su dati primjeri ovog pojma u svakodnevnom životu, npr.sportu.

2	Bankrot	Definicija pojma nalazi se na str.9.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja pojma sa svakodnevnim značenjem.
3	Diktator	Definicija pojma nalazi se na str.9.	Definicija je jasna.	Nema upućivanja učenika da istraže da li ovaj način vladanja postoji u sadašnjem sistemu upravljanja.
4	Kolonija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8 a nije definisan.	Nema upućivanja na prethodno učeno o ovom pojmu.
5	Prevlast	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8 a nije definisan.	Nema upućivanja na prethodno učeno o ovom pojmu.
6	Velike sile	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8 a nije definisan.	Nema upućivanja na prethodno učeno o ovom pojmu.
7	Vojnopolitički savez	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8 a nije definisan.	Nema upućivanja na prethodno učeno o ovom pojmu.
8	Atentat	Definicija pojma se nalazi na str.10.	Definicija pojma je jasna.	Pojam se ne povezuje sa svakodnevnim značenjem.
9	Bojni otrovi	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8 i samo je jasno da je to oružije.	Učenici se ne upućuju da dalje istraže ovaj pojam.
10	Ekstremizam	Nema definicije pojma.	Samo je naveden primjer-politički ekstremizam.	Nema upućivanja da će pojam negdje biti objašnjen.
11	Penicilin	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.8.	Nema upućivanja učenika da sami istaže pojam.
12	Avijacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.8.	Učenici se ne upućuju na to da će pojam biti negdje objašnjen ili da je to negdje već urađeno.
13	Poredak	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.9,ali se djelom objašnjava preko konteksta.	Nema upućivanja da je pojam negdje objašnjen ili da će biti.
14	Mirovni ugovor	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.9.	Učenici se ne upućuju da će negdje biti objašnjen ovaj pojam.

15	Ekonomska kriza	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.9.	Učenici se ne upućuju na sedmi razred gdje se pominje ovaj pojam.
16	Revolucija	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.9.	Učenici se ne upućuju na sedmi razred gdje se pominje ovaj pojam.
17	Fašizam	Definicija se nalazi na str.9	Definicija je jasna.	Postoji vertikalna povezanost.
18	Izabrani narodi	Nema definicije pojma izabrani.	Nema primjera ovog pojma.	Pojam se ne dovodi u vezu sa srodnim pojmovima.
19	Neutralnost	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.10 ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja ovog pojma sa svakodnevnim značenjem.
20	Ratni požar	Nema definicije pojma.	Trebalo je učenicima detaljnije objasniti ovu sintagmu.	Nema povezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima kao što je npr.vrhunac rata.
21	Front	Definicija se nalazi na str.10.	Nismo sigurni da učenicima je jasan pojam linija u ovom kontekstu.Možda je bolje bilo reći zona.	Nema povezivanja ovog pojma sa njemu srodnim pojmovima.
22	Ofanziva	Definicija pojma nalazi se na str.45.	Definicija je jasna,ali pojam se prvi put pominje na str.10 gdje nije definisan.	Učenici se ne upućuju da će pojam biti objašnjen na str.45.
23	Blokada	Definicija pojma se nalazi na str.39.	Definicija je jasna,navedeni su i primjeri.	Trebalo je učenike uputiti na istraživanje ovog pojma u sadašnjem društvu i na taj način povezati pojam sa svakodnevnim značenjem.
24	Pozicionarski rovovski karakter	Nema definicije pojma.	Iz konteksta je moguće nekako zaključiti značenje pojma.	Nema povezivanja ovog pojma sa drugim ratnim pojmovima.
25	Tabor	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.12.	Nema upućivanja da će pojam biti negdje objašnjen.
26	Monarhija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.12.	Učenici se ne upućuju na prethodono učeno o

				pojmu u sedmom razredu.
27	Dezertiranje	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na st.13 ali se nikako ne objašnjava.	Nema povezivanja ovog pojma sa drugim ratnim pojmovima.
28	Pokoreni	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava,ali se iz konteksta može zaključiti šta znači.	Ne dovodi se u vezu sa drugim značenjima.
29	Slom	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava,ali se iz konteksta može zaključiti šta znači.	Ne dovodi se u vezu sa drugim značenjima.
30	Kapitulacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.13 ali se ne objašnjava.	Važan pojam koji je morao biti objašnjen.
31	Boljševik	Definicija pojma nalazi se na str.15.	Definicija je jasna.	Pojam se ne dovodi u vezu sa drugim pojmovima koji označavaju pripadnika neke partije.
32	Moreuz	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.15.	Pojam se ne dovodi u vezu sa drugim oblastima niti se učenik upućuje.
33	Deputati	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.15.	Učenik se ne upućuje da će pojam biti negdje objašnjen.
34	Buroažija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.15 ali se ne objašnjava.	Učenici se ne upućuju an učeno o ovom pojmu u sedmom razredu.
35	Reforma	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.15 ali se ne objašnjava.	Učenici se ne upućuju an učeno o ovom pojmu u sedmom razredu.
36	Dvovlašće	Nema definicije pojma.	Pojam je objašnjen preko konteksta i djeluje jasan.	Pojam se ne povezuje sa drugim oblicima vlasti koji se pominju u osmom i sedmom razredu.
37	Dekret	Definicija pojma nalazi se na str.16.	Definicija je jasna.	Pojam se ne dovodi u vezu sa srodnim pojmovima.
38	Garnizon	Nema definicije pojma.	Pojam se samo pominje ali se ne objašnjava.	Pojam se ne dovodi u vezu sa srodnim pojmovima.
39	Prevrat	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.17 ali se ne objašnjava.	Učenici se ne upućuju na učeno o ovom pojmu u sedmom razredu.

40	Diktatura proleterijata	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta, jasno je objašnjenje.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima.
41	Carski oficir	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str. 17 ali se ne objašnjava vrsta posla „oficira“	Pojam se ne dovodi u vezu sa srodnim pojmovima iz vojske.
42	Poprište	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja ni iz kontesta.	Nema upućivanja da će pojam negdje biti objašnjen.
43	Invalidi	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje ali se ni na koji način ne objašnjava, a to je bilo važno uraditi za učenike ovog uzrasta.	Nema dovodenja pojma u vezu sa svakodnevnim životom.
44	Dejstva	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se ne objašnjava.	Pojam se ne dovodi u vezu sa drugim značenjem niti se navodi sinonim pojma kako bi ovaj primjer bio jasniji.
45	Represalije	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se ne objašnjava, dati su na narednim stranicama primjeri ovog pojma.	Nema upućivanja da će pojam negdje biti objašnjen.
46	Konferencija	Nema objašnjenja ovog pojma.	Pojam se pominje na str.20 ali se ne objašnjava.	Pojam se ne pominje kao pojam koji učenici mogu često čuti u svakodnevnom govoru.
47	Reparacija	Definicija pojma nalazi se na str.20.	Definicija je jasna.	Pojam se ne dovodi u vezu sa srodnim pojmovima iz rata.
48	Nominalna	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.27 ali se ne objašnjava.	Učenici se ne upućuju da će pojam biti negdje objašnjen.
49	Agresija	Definicija pojma nalazi se na str.22.	Definicija je jasna.	Prvi pojam koji se objašnjava u jednom značenju, što upućuje učenike na to da postoji još značenja ovog pojma.

50	Protektorat	Definicija pojma nalazi se na str.23.	Definicija je jasna.	Pojam se ne dovodi sa srodnim pojmovima. Npr.azilant-građanin koji traži zaštitu druge države.
51	Strahota	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.23 ali se ne objašnjava.	Ne upućuje se učenika da će biti „pogled naprijed“ niti da sam istraži pojma.
52	Miroljubivo	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.23 ali se ne objašnjava.	Ne upućuje se učenika da će biti „pogled naprijed“ niti da sam istraži pojma.
53	Načelo	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.23 ali se ne objašnjava.	Ne upućuje se učenika da će biti „pogled naprijed“ niti da sam istraži pojma.
54	Ideal	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava.	Pojam se nalazi i u pojmovima za osmi razred ali se ni tamo nije objasnio niti definisao.
55	Parlament	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.23 ali se ne objašnjava.	Učenci se ne upućuju na već učeno o pojmu u sedmom razredu.
56	Epidemija	Nema definicije pojma.	Pojam nije objašnjen ni primjerima.	Pojam se ne povezuje sa svakodnevnim govorom.
57	Moneta	Definicija pojma je data na str.24.	Definicija je jasna.	Pojam se nalazi i u osmom razredu ali se učenik ne upućuje, data je ista definicija kao tamo, nije ni na jedan način proširena.
58	Prosperitet	Definicija pojma data je na str.24.	Definicija je jasna.	Trebalo bi da postoji PNZ za učenike da dodatno istraže ovaj pojma.
59	Kredit	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.24 ali se ne objašnjava	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem ovog pojma.
60	Intervencija	Nema definicije pojma	Pojam se pominje na str.24, ali se ne definiše niti objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem ovog pojma.
61	Prijezi sud	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.24, ali učenicima ne može biti jasno šta znači ovaj pojma.	Nema povezivanja ovog pojma sa srodnim pojmovima u okviru vladavine-diktature.
62	Ekstenzivan	Definicija pojma nalazi se na str.26.	Definicija je jasna.	Navodi se jedno značenje pojma,što upućuje učenike

				na to da ima još značenja ovog pojma.
63	Koncesija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.26,ali se ne objašnjava ni kontekstom.	Nema upućivanja gdje će pojam biti objašnjen.
64	Emigrirati	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.26,ali se ne objašnjava ni kontekstom.	Nema upućivanja gdje će pojam biti objašnjen,niti povezivanje sa svakodnevnim značenjem.
65	Provincija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.27,ali nije nikako objašnjen.	Nema „pogleda unaprijed“.
66	Republika	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.27 ali se ne objašnjava.	Pojam se pominje u osmom razredu, ali se učenici ne upućuju na prethodno učeno.
67	Okupacija	Definicija pojma nalazi se na str.45.	Definicija je jasna.	U istoj cjelini pojam se dovodi u vezu sa srodnim pojmovima.
68	Španjolica	Nema definicije pojma.	Ne navodi se da je Španjolica bolest.	Ne dovodi se sa srodnim pojmom epidemija.
69	Nacionalizacija	Definicija pojma nalazi se na str.28.	Definicija je data sa drugim pojmovima koji nisu potpuno jasni.	Ovaj pojam je trebalo dodatno objasniti učenicima sa obzirom na njihov uzrast.
70	Profit	Definicija pojma nalazi se na str.28.	Definicija je jasna	Trebalo je ovaj pojam dovesti u vezu sa srodnim pojmovima,kao što je npr.moneta.
71	Zakakavske rep.	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.28.	Učenici se ne upućuju da istraže koje su to Zakakavske republike.
72	Bogoslovija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.29.	Nema vertikalne povezanosti sa osmim razredom.
73	Logor	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.29 gdje je dat jedan primjer-ratni logor.	Nema upućivanja ovog pojma da će negdje biti objašnjen.
74	Izdajnici	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja ovog pojma.	Nema upućivanja na različita značenja ovog pojma.

75	Državni udar	Nema definicije pojma.	Ovaj pojam se nikako ne objašnjava, a smatramo da je važan za sistem društvenih pojmova.	Učenici se ne upućuju na istraživanje ovog pojma.
76	Kolhozi	Definicija pojma se nalazi na str.30.	Definicija je jasna.	Postoji povezanost ovog i srodnog mu pojma.
77	Sovhozi	Definicija pojma se nalazi na str.30	Definicija je jasna.	Postoji povezanost ovog i srodnog mu pojma.
78	Kolektivizacija	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta i sa drugim pojmovima koji su objašnjeni.	Postoji vertikalna povezanost.
79	Kulak	Nema definicije pojma.	Pojam je objašnjen preko konteksta.	Pojam se ne dovodi u vezu sa drugim srodnim pojmovima.
80	Preobražaj	Nema definicije pojma	Pojam se pominje na str.31 ali se ne objašnjava.	Pojmovi su povezani sa srodnim oblastima.
81	Realizam	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.31 ali se ne objašnjava.	Pojmovi su povezani sa srodnim oblastima.
82	Štrajk	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava, ali se pominje na str.32.	Ne upućuje se učenik na istraživanje ovog pojma.
83	Beznade	Nema definicije pojma.	Nema ni objašnjenja ovog pojma.	Nema pogleda „unaprijed“
84	Kancelar	Definicija ovog pojma nalazi se na str.34.	Pojam se pominje na str.35.	Nema povezivanja sa pojmovima koji su srodni.
85	Sindikato	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje na str.33.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
86	Rasizam	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.33 ali se ne objašnjava ni na koji način.	Nema upućivanja na to da će pojam negdje biti objašnjen.

2. Cjelina „Crna Gora i jugoslovenske zemlje od početka prvog do početka drugog svjetskog rata“. Ova cjelina sadrži 61 pojam, koji bi trebali da imaju definiciju, objašnjenje adekvatno uzrastu, za razumijevanje i formiranje sistema društvenih pojmova.

	Pojam	Definicija pojma	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Solidarisati	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u sklopu konteksta na str.36 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja na „pogled unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
2	Sabor	Nema definicije pojma.	Nema ni objašnjenja kroz kontekst.	Nema upućivanja na pogled unaprijed.
3	Autonomna	Nema definicije pojma.	Nema ni objašnjenja pojma.	Nema vraćanja na osmi razred gdje se ovaj pojam pominje.
4	Građanska sloboda	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja pojma, niti navodjenja primjera.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
5	Desantne snage	Definicija pojma se nalazi na str.39.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima kao što je npr.okupacija.
6	Ultimatum	Definicija pojma se nalazi na str.44.	Definicija je jasna.	Dobro je što navode da je ovo jedno značenje ovog pojma.
7	Mobilisati	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u sklopu konteksta na str.38 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja na „pogled unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
8	Pečelbari	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u sklopu konteksta na str.38. ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja na „pogled unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
9	Etnički	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja,osim	Nema vraćanja učenika na prethodno učeno

			navodjenja funkcije pojma.	gradivo o pojmu u osmom razredu.
10	Flota	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja pojma.	Nema pogleda unaprijed.
11	Kapitulacija	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava, samo se provlači kroz kontekst jako je važan za ovu cjelinu.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
12	Emigracija	Definicija pojma nalazi se na str.41.	Definicija je jasna.	Bilo bi dobro da postoje PNZ da učenici istraže koji su to politički, ekonomski ili vjerski razlozi za emigraciju.
13	Pomor	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.42 ali se ne objašnjava.	Pojam se povezuje sa svakodnevnim značenjem i ne ukazuje se na više značenja ovog pojma.
14	Internacija	Definicija pojma se nalazi na str.45.	Definicija je jasna.	Dobro je dati učenicima PNZ da istraže kad dolazi do ove situacije.
15	Deklaracija	Definicija se nalazi na str.44.	Definicija je jasna.	Potrebno je pojam povezati sa srodnim pojmovima.
16	Evakuacija	Definicija pojma se nalazi na str.45.	Definicija je jasna.	Pojam bi bilo dobro povezati sa srodnom oblasti i da učenici istraže kad nastaje evakuacija.
17	Denacionalizacija	Definicija pojma nalazi se na str.45.	Definicija je jasna.	Važno je učenicima dati PNZ da istraže kako je nastao ovaj pojam.
18	Dinastija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.47.	Nema vraćanja učenika na već učeno u osmom razredu.
19	Propaganda	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.47.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
20	Aklamacija	Definicija je na st. 48.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima, npr. drugi oblici odlučivanja.
21	Legitiman	Definicija je na st. 48.	Definicija je jasna.	Dobro je što su ovdje povezani legitiman i nelegalan.

22	Nelegalan	Definiciija pojma se nalazi na str. 49.	Definicija je jasna.	Dobro je što su ovdje povezani legitiman i nelegalan.
23	Delegat	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima.
24	Osiono	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava dovoljno ni kontekstom.	Pojam se ne povezuje sa svakodnevnim značenjem.
25	Odmazda	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava dovoljno ni kontekstom.	Nema upućivanja na pogled unaprijed.
26	Jugoslovenska ideja	Definicija pojma je na str.31.	Definicija je jasna.	Trebalo bi da učenici istraže važnost ove ideje.
27	Kulminacija	Definicija pojma se nalazi na str.53.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
28	Regenta	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.52.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima.
29	Demonstracija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.53, ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem i funkcijom ovog pojma.
30	Centralizam	Definicija je na str.54	Definicija je jasna.	Jako je važno što se navodi da je ovo državno uređenje i to što se povezuju pojmovi.
31	Federalizam	Definicija je na str.54	Definicija je jasna.	Jako je važno što se navodi da je ovo državno uređenje i to što se povezuju pojmovi.
32	Unitarizam	Definicija je na str.54	Definicija je jasna.	Jako je važno što se navodi da je ovo državno uređenje i to što se povezuju pojmovi.
33	Ustav	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.54 ali se ne objašnjava.	Nema vraćanja na osmi razred gdje se pojam učio.
34	Mandat	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.54 ali se ne objašnjava.	Nema vraćanja na osmi razred gdje se pojam učio.

35	Progon	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.55 ali se ne objašnjava, djelimično sa kontekstom.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem niti sa istraživanjem ovog pojma kroz istoriju.
36	Zatre	Nema definicije pojma.	Pojam se pominja na str.55 ali se ne objašnjava, djelimično sa kontekstom.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem niti sa istraživanjem ovog pojma kroz istoriju.
37	Asimilacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.56 ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“.
38	Anglofil	Definicija pojma nalazise nastr.59.	Defincija je jasna.	Nema upućivanja učenika da istraže pojmove koji označavaki kada se voli kultura i neke druge zemlje, osim engleske.
39	Oktroisao	Nema definicije pojma.	Pojam je objašnjen preko drugog pojma koji je jasan.	Pojam se povezuje sa sinonimom.
40	Amnestija	Definicija pojma se nalazi na str.62.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
41	Publikacija	Nema definicije pojma.	Dati su primjeri pojma.	Pojam se povezuje sa književnošću.
42	Socijalni motiv	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.63 ali se ne objašnjava detaljnije.	Važno je bilo dati učencima primjer ovog pojma, objasniti pojam „socijalni“
43	Kolonizacija	Definicija pojma nalazi se na str.64.	Definicija je jasna.	Ista defincija data je u osmom razredu.
44	Akademija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.63.	Nema“pogleda unaprijed“.
45	Amaterizam	Nema definicije pojma	Pojam se pominje u okviru kontesta na str.63.	Nema“pogleda unaprijed“

46	Zaprega	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.65 ali se ne objašnjava njegova uloga, funkcija.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem, upotrebom.
47	Feudalizam	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta.	Nema vraćanja na osmi razred.
48	Agrarna reforma	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta i može biti jasan.	Važno je pojam povezati sa drugim promjenama ali ovdje nije nigdje data definicija pojma „reforma“. Ni u osmom razredu.
49	Kapital	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta.	Nema „pogleda unaprijed“.
50	Koncesija	Definicija pojma data je na str.66.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
51	Integracija	Definicija pojma data je na str.67.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom.
52	Afera	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom
53	Patrijarhalna kultura	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom.
54	Netolerancija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom.
55	Autokefalna	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema vraćanja učenika na osmi razred.
56	Sinod	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema vraćanja učenika na osmi razred.
57	Biskupija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema vraćanja učenika na osmi razred.

58	Bogomolja	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.67.	Nema vraćanja učenika na osmi razred.
59	Reisul ulema	Definicija je data na str.68.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa drugim srodnim pojmovima, iz drugih religija.
60	Onovremena	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.68.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom.
61	Agitacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.68.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom.

3. Cjelina “Drugi svjetski rat i savremeni svijet“ sadrži 28 pojmova koje smo odabrali i za koje smo smatrali da ih učenici moraju znati i razumjeti da bi razumjeli i cjelinu.

	Pojam	Definicija, objašnjenje	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Totalni rat	Nema definicije pojma.	Pojam je objašnjen preko konteksta.	Potrebno je ovaj pojam povezati sa drugim pojmovima u okviru rata, navesti detaljnije objašnjenje.
2	Hladni rat	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava ni preko konteksta.	Nije povezan pojam sa prethodno datim pojmom i nema „pogleda unaprijed“.
3	Radar	Definicija se nalazi na str.73.	Definicija je jasna.	Nema povezanosti ovog pojma sa srodnim pojmovima.
4	Invazija	Definicija se nalazi na str.73.	Definija je jasna .	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima, ne upućuje se učenik da se podsjeti pojma „okupacija“
5	Avijacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.72 ali se ne objašnjava niti se definiše.	Učenici se ne upućuju na to da se vrate na mjesto gdje je pojam objašnjen.

6	Pakt	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko riječi savez.	Bilo bi dobro navesti još značenja ovog pojma i povezati ga sa svakodnevnim značenjem.
7	Holokaust	Definicija pojma se nalazi na str.76.	Definicija je jasna.	Vrlo važan pojam, povezan se sa pojmovima kojisu važniu okviru lekcije, u okviru boksa.
8	Semiti	Definicija pojma se nalazi na str.76.	Definicija je jasna.	Vrlo važan pojam, povezan sa pojmovima koji su važni u okviru lekcije, u okviru boksa.
9	Geto	Definicija pojma se nalazi na str.76.	Definicija je jasna.	Vrlo važan pojam, povezan se sa pojmovima koji su važni u okviru lekcije, u okviru boksa.
10	Torpedo	Definicija pojma se nalazi na str.77.	Definicija je jasna.	Važno je povezati ovo oružje sa drugim vrstama oružja u ratu, na jednom mjestu.
11	Konvoj	Definicija pojma se nalazi na str.77.	Definicija je jasna.	I ovaj pojam je bitno povezati sa srodnim pojmovima.
12	Antisemitski zakoni	Nema definicije pojma.	Učenicima je bilo potrebno objasniti ovaj pojam, iz konteksta mogu zaključiti da se radi o jevrejima.	Nema PNZ da učenici dodatno istraže ovaj pojam, da dodatno istraže cio ovaj period stradanja jednog naroda.
13	Zona	Definicija se nalazi na str.82.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja pojma sa drugim podjelama grada, ili zemlje koje se pominju u osmom razredu.
14	Separantan	Definicija se nalazi na str.82.	Definicija je jasna.	Potrebno je ovaj pojam dodatno približiti učenicima, u kom smislu se misli „poseban“, „izdvojen“, kao ličnost ili kao oblast
15	Veto	Definicija se nalazi na str.83.	Definicija je jasna.	Pravo zabrane ali nema primjera, na šta pravo

				zabrane...u kom smislu?
16	Rezolucija	Definicija se nalazi na str.83.	Definicija je jasna.	Učenici se ne upućuju da se podje od drugih pojmova koji se isto pominju i odnose na proces donošenja odluke.
17	Neokolonijalizam	Nema definicije ovog pojma.	Pojam je objašnjen preko konteksta.	Ovaj pojam je u okviru lekcije povezan sa pojmovima kolonija, dekolonizacija.
18	Perestrojka	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta. Trebalo je dati još primjera ovog pojma.	Pojam je trebalo povezati sa drugim pojmovima koji podržavaju donošenje odluka.
19	Monopol	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.86 ali se ne objašnjava.	Pojam se ne povezuje sa drugim pojmovima koji označavaju neki oblik vladavine.
20	Suverena	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.87 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na „pogled unaprijed“.
21	Beneluks	Definicija pojma se nalazi na str.88.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa drugim pojmovima koji označavaju spoj država.
22	Valuta	Nema definicije pojma.	Dat je primjer pojma. Ilustracija je data na str.88.	Nema povezivanja sa srodnim pojmovima, npr moneta.
23	Komesar	Nema definicije pojma.	Navodi se da je to „član“ Unije ali ne i koji su njegovi poslovi, koje odluke donosi...	Ne povezuje sa ovaj pojam sa srodnim pojmovima, npr komesar, premijer, kancelar
24	Revizorski sud	Nema definicije pojma.	Pojam je definisan preko konteksta.	Navedena je funkcija pojma. Pojam je povezan sa srodnim pojmom institucijom „Evropski sud“
25	Globalizam	Definicija pojma data je na str.89.	Definicija je djelimično jasna, jer se	Pojam se ne može objašnjavati sa drugim nejasnim pojmom jer se

			koristi pojma integracija koji nije nigdje objašnjen.	na taj načini učenici zbunjuju i ne mogu usvojiti pojam na pravi način.
26	Sofisticirana	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.89 ali se objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.

4. Cjelina „Crna Gora i Jugoslavija u drugom svjetskom ratu“ – ovdje samo izdvojili 29 pojmova, za koje smo smatrali da su važni da budu definisani, objašnjeni i da imaju adekvatne uzrastu primjere.

	Pojam	Definicija	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Anektirao	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.90 ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“
2	Marionetska država	Definicija pojma nalazi se na str.94.	Pojam se pominje prvi put na str.90 ali se tu ne objašnjava, već na narednim stranicama.	Dobro je što autori ukazuju da je ovo preneseno značenje, te da ovaj pojam može imati još značenja.
3	Kvinsling	Definicija pojma nalazi se na str.93.	Definicija je jasna.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima.
4	Iskušenje	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.91 ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem, nema „pogleda unaprijed“.
5	Federativna	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na	Nema vraćanja učenika na već učeno u

			str.91.	državnim uređenjima.
6	Strijeljanje	Nema definicije pojma	Pojam se ne povezuje sa drugim pojmovima iz rata, likvidacijom npr.	Nema „pogleda unaprijed“.
7	Kompromis	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.92 ali se ne objašnjava ni kontekstom.	Nema „pogleda unaprijed“, niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
8	Opozvati	Nema definicije pojma.	Pojam nije objašnjen ni kontekstom.	Nema „pogleda unaprijed“, niti povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
9	Namjesništvo	Nema definicije pojma.	Važan pojam koji nije definisan za učenike, a koji se često može čuti i danas kada se pominju politike BiH, npr.	Nema vraćanja učenike na već učeno gradivo o ovom pojmu.
10	Genocid	Definicija pojma nalazi se na str.94.	Definicija je jasna.	Ne upućuju se da povežu pojam sa pojmovima kao što je holokaust, zločin, da naprave razlike ili sličnosti između ovih pojmova.

11	Prekaljen	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.95 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika da istraže pojam i povežu ga sa svakodnevnim govorom.
12	Komesar	Definicija pojma je na str.98.	Definicija je jasna.	Naredna tri pojma se povezuju što je dobro za učenike, jer su pojmovi koji označavaju pripadnike ili funkciju nekog pokreta.
13	Guverner	Definicija pojma je na str.98.	Definicija je jasna.	Pojam se povezuju sa prethodnim, što je dobro za učenike, jer su pojmovi koji označavaju pripadnike ili funkciju nekog pokreta.
14	Skojevac	Definicija pojma je na str.98.	Definicija je jasna.	Pojam se povezuju sa prethodnim, što je dobro za učenike, jer su pojmovi koji označavaju pripadnike ili funkciju nekog pokreta.
15	Srez	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima, koji se pominju i u osmom razredu, gdje je navedena druga podjela opštine.

16	Patriotska	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
17	Koalicija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem, niti „pogleda unaprijed“.
18	Kolaboracionista	Definicija pojma je na str.102.	Definicija je jasna.	Pojam se ne povezuje sa srodnim pojmovima.
19	Taktika	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim govorom i objašnjenja pojma još u nekom smislu.
20	Divizija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje kao primjer vojne jedinice ali se ne objašnjava.	Nema navođenja sličnosti i razlika između ova dva pojma kako bi učencima bili jasniji.
21	Korpus	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje kao primjer vojne jedinice ali se ne objašnjava.	Nema navođenja sličnosti i razlika između ova dva pojma kako bi učencima bili jasniji.
22	Kompromitovanje	Definicija pojma je na str.104.	Definicija je jasna.	Pojam je trebalo dovesti u vezu sa svakodnevnim značenjem, tražiti od učenika da ga istraže.
23	Formacija	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se	Nema „pogleda unaprijed“.

			ne objašnjava.	
24	Zavadi pa vladaj	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se ne objašnjava.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
25	Bratstvo i jedinstvo	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“.
26	Domobran	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta, gdje je djelimično jasno šta označava.	Nema „pogleda unaprijed“.
27	Klasni neprijatelj	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje u okviru konteksta ali se ne objašnjava.	Nema „pogleda unaprijed“
28	Lijeva skretanja	Nema definicije pojma.	Pojam se djelimično objašnjava preko konteksta.	Učencima je dat PNZ da odgovore šta su to „lijeve greške“.
29	Resurs	Nema definicije pojma.	Pojam se ne objašnjava niti se navode neki primjeri, kakvi sve resursi mogu postojati.	Nema „pogleda unaprijed“ niti povezivanja sa svakodnevnim govorom.

5. Cjelina „Crna Gora u Jugoslaviji i obnova nezavisnosti Crne Gore“, u ovoj cjelini izdvojili smo 31 pojam, za koji smo smatrali da je važan da ga učenici razumiju i da na taj način razumiju i cjelinu.

	Pojam	Definicija	Komentar	Vertikalna povezanost
1	Avnojske odluke	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na strani 114 ali nema daljeg objašnjenja, kako bi učenici znali šta podrazumijevaju te odluke.	Nema vraćanja učenika na sami pojam AVNO-oj i istraživanje o ovoj organizaciji
2	Ambiciozan	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.114, ali se ne objašnjava, smatramo da je bilo važno objasniti ovaj pojam učenicima ovog uzrasta, pogotovo jer je pojam koji se koristi u svakodnevnom govoru.	Nema upućivanja učenika da će pojam biti objašnjen, ili da sami istraže pojam, kao ni podsjećanja ako je pojam već negdje objašnjen.
3	Konfiskacija	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava kratko, preko druge riječi i konteksta, smatramo da	Pojam se ne povezuje sa svakodnevnim značenjem ni na koji način, niti se učenici upućuju da ga dodatno

			učenicima može biti jasan pojam ali da se mora definisati i dati još primjera.	istraže.
4	Birokratija	Definicija pojma se nalazi na str.117.	Definicija je jasna ali nema primjera kako bi im bilo još jasnije.	Smatramo da je trebalo ovaj pojam povezati sa svakodnevnim govorom, jer djeca često druge ljude mogu čuti kako pri završavanju nekih poslova ne mogu da ih obave zbog „birokratije“.
5	Elan	Definicija pojma se nalazi na str.117.	Jasna je definicija.	Pojam je trebalo sa još primjera povezati sa svakodnevnim značenjem.
6	Demokratija	Nema definicije ovog pojma .	Pojam se nalazi na str.117 ali se ne objašnjava.	Pojam se dosta koristi u svakodnevnom govoru ali ovjde nema tog povezivanja, ali ni objašnjenja samog pojma.
7	Brigada	Nema definicije ovog pojma	Pojam se pominje na str.117 ali se ne objašnjava.	Nema upućivanja učenika na to da je pojam već negdje objašnjen.
8	Zadruga	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se dijelom objašnjava preko konteksta i to	Pojam je takođe trebalo povezati sa nekim PNZ da učenici svoje roditelje

			objašnjenje je jasno.	ispitaju o „zadrugama“ gdje bi dobili još bolju sliku o ovom pojmu koji je tadašnjim seljacima bio nepovoljan.
9	Analafabetizam	Definicija se nalazi na str.120.	Definicija je jasna.	Pojam je trebalo povezati sa svakodnevnim značenjem i povezati sa srodnom oblasti.
10	Socijalističko samoupravljanje	Nema definicije ovog pojma.	Pojam se pominje i uvodi na str.119 ali se ne objašnjava šta tačno to znači. Smatramo da je trebalo dati neko dodatno objašnjenje učenicima.	Bilo je potrebno vratiti učenike na sam pojam samoupravljanja i zatim ga dovesti u vezu sa socijalističkim.
11	Migracija	Definicija se nalazi na str.122.	Definicija je jasna.	Smatramo da je bilo važno učenicima dati PNZ da istraže koje su to bile velike migracije kako bi pojam povezali i sa drugim oblastima.
12	Delegatski sistem	Definicija se nalazi na str.123.	Definicija je jasna,smatramo da je bilo potrebno detaljnije	Nema povezivanja ovog pojma sa drugim pojmovima koji označavaju isto političko predstavljanje i

			učenicima objasniti uz pomoć nekog primjera ovaj pojam.	odlučivanje.
13	Socijalistički ideali	Nema definicije ovog pojma.	Nema ni primjera pojma „ideal“.	Nema povezivanja pojma ideal sa svakodnevnim značenjem.
14	Pilana	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.125.Nema ni primjera neke pilane koja je postojala u Crnoj Gori.	Važno je bilo dati PNZ učenicima da istraže pojam i saznaju koje su to pilane postojale u njihovom gradu.
15	Anoniman	Definicija se nalazi na str.126.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja ovog pojma sa svakodnevnim značenjem.
16	Knjaževina	Nema definicije ovog pojma	Pojam se pominje na str.128.	Nema upućivanja učenika na već učeno o ovom pojmu.
17	Kraljevina	Nema definicije ovog pojma	Pojam se pominje na str.128.	Nema upućivanja učenika na već učeno o ovom pojmu.
18	Elita	Definicija se nalazi na str.131.	Definicija je jasna.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.Učenici se ne upućuju da istraže ovaj pojam u sadašnjem društvu.
19	Šovinizam	Definicija se	Definicija je	Nema upućivanja

		nalazi na str.131.	jasna.	učenika da ovaj pojam istraže i vide dali on danas postoji i na koji način se ispoljava.
20	Mediji	Definicija se nalazi na str.131.	Definicija je jasna.	Nema primjera za učenike kao ni upućivanja da istraže koja su to sredstva informisanja.
21	Inflacija	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem ili upućivanja učenika da istraže ovaj pojam u svakodnevnom životu.
22	Savezna	Nema definicije pojma.	Nema objašnjenja preko konteksta.	Nema vraćanja učenika na prethodno učeno o ovom pojmu.
23	Lider	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.131.Nema primjera ovog pojma.	Nema dovodjenja ovog pojma sa svakodnevnim značenjem.
24	Miting	Nema definicije pojma.	Pojam se objašnjava preko konteksta,ali kratko.Nema primjera velikih mitinga.	Nema povezivanja ovog pojma niti upućivanja učenika da ga istraže u svakodnevnom govoru.
25	Ustrojstvo	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.131.	Učenici se ne upućuju na prethodno učeno.
26	Sankcija	Definicija	Definicija je	Pojam se ne povezuje sa

		pojma se nalazi na str.132.	jasna.	svakodnevnim značenjem.
27	Rezervista	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.132.	Učenici se ne upućuju na to da će pojam biti negdje objašnjen ili da se podsjetite ako je definicija već negdje data u udzbeniku.
28	Falsifikat	Definicija pojma se nalazi na str.134.	Definicija je jasna ali smatramo da je trebalo dati još primjera ovog pojma.	Nema povezivanja sa svakodnevnim značenjem.
29	Referendum	Nema definicije pojma.	Pojam se pominje na str.135.Smatramo da je bilo važno definisati ovaj oblik odlučivanja.	Učenici se ne upućuju sami da istraže ovaj oblik odlučivanja.
30	Eksploatacija	Nema definicije pojma.	Pojam se nalazi na str.127.I dati su primjeri ovog pojma.	Nema upućivanja učenika da još istraže značenje ovog pojma.